

KISEBBSÉG KUTATÁS

MINORITIES STUDIES AND REVIEWS

21. évfolyam, 2012. évi 4. szám

Alapító és főszerkesztő: Cholnoky Győző

Szerkesztőbizottság: *Pomogáts Béla* (elnök), *Kántor Zoltán*, *Miskolczy Ambrus*, *Szarka László*, *Szász Zoltán*, *Tóth Ágnes*, *Doncsev Toso*, *Péntek János*, *Kocsis Károly*, *Tóth Pál Péter*, *Halász Iván*. Kiadja a Lucidus Kiadó, 1192 Budapest, Gomb utca 7. Telefon: 282-2250. Szerkesztőségi titkár: *Vágó Pálné*, Grafikai tervező: *Szabó János*. Nyomdai előkészítés: Scriptor Kft. 1134 Budapest, Angyalföldi út 30-32. Szerkesztőség: 1014 Budapest, Hess András tér 5. fsz. 82-83. Tel./fax: 225-2866. A lap megjelenik negyedévenként. Éves előfizetési ár: 4800 Ft (áfá-val), külföldön 24 euro+12 euro (postaköltség tengerentúlra), illetve + 8 euro (postaköltség Európába). Lapszámonkénti ár: 1200 Ft. Előfizethető a kiadónál a Monor és Vidéke Takarékszövetkezet 65100118-10025640 számláján. Nyomás és kötés: Oliton Kft. 1104 Budapest, Kada utca 149. Felelős vezető: *Balogh Antal*.

Internet: www.lucidus.hu <http://www.hhrf.org/kisebbségkutatás>
E-mail: cholnoky@mol.gov.hu

HU ISSN 1215–2684

Válogatásunk kiadványai

Český časopis historický (Csehország)
Erdélyi Múzeum (Románia)
Ethnic and Racial Studies (Anglia)
European History Quarterly (Anglia)
Historické štúdie (Szlovákia)
Historický časopis (Szlovákia)
International review of social history (Anglia)
Kwartalnik Historyczny (Lengyelország)
Nemzet és társadalom (Magyarország)
Slavic Review (USA)
Südosteuropa (Németország)
Südosteuropa Mitteilungen (Németország)
Transylvanian Review (Románia)

TARTALOM

TANULMÁNYOK

PARLAMENTI VÁLASZTÁSOK A SZOMSZÉDOS ORSZÁGOKBAN

Szarka László: A kisebbségi magyar pártok kialakulása és programalkotó tevékenysége	725
Pászán Zsolt: Parlamenti választás: 2012: általános kontextus és távlatok	739
Illyés Gergely: Parlamenti választások Romániában: gyengülő magyar érdekképviselő a törvényhozásban	754
Darcsi Karolina: A 2012-es ukrain parlamenti választások és a kárpátaljai magyarság	767

MŰHELY

Kovács Kálmán Árpád: A kisebbségi jogok problémaköre a tereziánus korszakban az erdélyi románok példáján 1. rész	782
Kmet', Mirosław–Gombos János: „Fellelt összefüggések”. Mítoszok és sztereotípiák a dél-alföldi szlovákság kulturális megnyilvánulásaiban	811
Egedy Gergely: Skócia: a kiválás útján?.....	831

KRITIKA

Jákóczy László: A nemzet és társadalom kapcsolata a történelemben és napjainkban (Csámpai Ottó: Nemzet és társadalom c. könyvéről)	874
--	-----

SZEMLE

NEMZETI TUDAT, NEMZETI ÉS ETNIKAI FOLYAMATOK

Bauer, W. T.: Jobboldali populizmus Nyugat- és Kelet-Európában (Komáromi Sándor)	852
Mehler, D.-Petrovic, K.-Bieber, F.: Populizmus és euroszepticismus Délkelet-Európában 1989 után (Komáromi Sándor)	855
Murti, L.: Ki húz hasznosítást a fehér köpeny viseléséből? Nemi különbségek a „foglalkozási állampolgárság” tekintetében az indiai származású orvosok körében (Juhász Gergely Ákos)	857

KISEBBSÉGEK NYELVHASZNÁLATA

András Zs.: A névtan mint önálló tudományág a magyar nyelvterületen (Cholnoky Olga) ...	859
---	-----

KISEBBSÉGEK KULTÚRÁJA

Widdis, E.: Szocialista érzékelés: A szovjet szubjektivitás megteremtése a filmművészetben (Pethő-Szirmai Judit)	862
Brzeziński, W.: A női nevek és a nők azonosítása a későközépkori Lengyelországban (a nagy-lengyelországi nemesség példáján) (Zoltán András)	866

NEMZETI ÉS ETNIKAI KISEBBSÉGEK TÖRTÉNETE

Wolf, F.: Kelet-Európa külföldön: Cselekvőhálózatok a transznacionális mozgalmakban és a migráció történetében. A Bund esete (Juhász Gergely Ákos)	869
Sima, A. V.: Erdély a XIX. század derekán a pápai legátusok szemével (Pethő-Szirmai Judit)	873
Deák, L.: Kisebbségi jogok és érvényesítésük a Trianon utáni Magyarországon (Császári Éva)	876
Segřov, L.: Forradalmi nkormányzati szervezetek Turc megyében (Császári va)	878
Fasora, L.: Generációs lázadás a szocialisták között 1900 és 1920 között (Császári va)	881
Brunnbauer, U.: A két világháború között Jugoszlávia nemzetépítési törekvései és kivándorlási politikája (Juhász Gergely kos)	883

CONTENTS**ESSAYS****PARLIAMENTARY ELECTIONS IN THE NEIGHBOURING COUNTRIES**

Szarka, László: The forming of the Hungarian minority parties and their program developing activities	725
Pszkn, Zsolt: Parliamentary elections in 2012: general contexts and perspectives.....	739
Illyés, Gergely: Parliamentary elections in Romania: weakening representation of Hungarian interests in the legislation	754
Darcsi, Karolna: The 2012 Parliamentary elections in Ukraine and the Hungarians of Transcarpathia	767

WORKSHOP

Kovács, Kálmán rpd: Problems of minority rights during the rule of Maria Theresia as represented by the example of the Romanians in Transylvania. Part 1.	782
Kmet, Miroslav–Gombos, János: 'Connections found'. Myths and stereotypes appearing in the cultural manifestations of the Slovaks in the Southern part of the Great Plain in Hungary	811
Egedy, Gergely: Scotland on the way to secession?	

CRITIQUE

Jkczy, László: The relationship between nation and society in the past and present (Csmpi, Ott: Nemzet s társadalom [Nation and society])	831
--	-----

REVIEWS**NATIONAL IDENTITY, NATIONAL AND ETHNIC PROCESSES**

Bauer, W. T.: Right-wing populism in Western and Eastern Europe (Komáromi, Sándor) ...	874
Mehler, D.-Petrovic, K.-Bieber, F.: Populists and Euro-sceptics in South Eastern Europe after 1989 (Komáromi, Sándor)	852
Murti, L.: Who benefits from the white coat? Gender differences in occupational citizenship among Asian-Indian doctors (Juhász, Gergely kos)	855

MINORITY LANGUAGE USE

Andrs, Zs.: Onomastics as an independent scholarship in Hungarian speaking territories (Cholnoky, Olga).....	857
---	-----

CULTURE OF MINORITIES

Widdis, E.: Socialist Senses: Film and the Creation of Soviet Subjectivity (Peth-Szirmai, Judit)	862
Brzeziski, W.: Women's names and their identification in late Mediaeval Poland (based on the example of the nobility in Great-Poland) (Zoltán, Andrs)	866

HISTORY OF NATIONAL AND ETHNIC MINORITIES

Wolf, F.: Eastern Europe Abroad: Exploring Actor-Networks in Transnational Movements and Migration History, The Case of the Bund (Juhász, Gergely Ákos) ...	869
Sima, A. V.: Transylvania in the Mid-Nineteenth-Century Accounts of the Papal Legates (Pethő-Szirmai, Judit)	873
Deák, L.: Minority rights and their assertion in Hungary after Trianon. (Császári, Éva)	876
Segl'ová, L.: Revolutionary organisations of self-government in Co. Túróc (Császári, Éva)	878
Fasora, L.: Protests of among the generations of socialists between 1900 and 1920 (Császári, Éva).....	881
Brunnbauer, U.: Emigration Policies and Nation-building in Interwar Yugoslavia (Juhász, Gergely Ákos)	883

TANULMÁNYOK*Parlamenti választások a szomszédos országokban**Szarka László***A kisebbségi magyar pártok kialakulása és programalkotó tevékenysége*****The forming of the Hungarian minority parties and their program developing activities**

In the past decades years there have been considerable work being done in the field of source-discovery and as well as analyses concerning the history of minority problems, both in Hungary and abroad. The development of Hungarian minorities and the major issues of the motives of their early existence have widely been described. The variety of motives discovered by deep analyses, the many instructive details, success and even failure have already become part of the discourses of the topic; however, their becoming profitably incorporated into self-consciousness can only happen through a slow, many-levelled development.

A trianoni magyar nemzetállam és a kisebbségi magyar közösségek kialakulása nyomán létrejött sajátos magyar–magyar viszony kezdettől fogva tele volt ellentmondással. Ennek okait vizsgálva Szekfű Gyula 1934-ben több okát is felsorolta a „leszakadt magyarság” gyakran téves magyarországi megítélésének. A kisebbségi magyarság iránti érdeklődést kezdettől fogva a tényleges viszonyokkal alig törődő, érzelmileg meghatározott magatartás jellemezte. Még a revíziós szervezetek sem tekintették feladatuknak, hogy reális szemléletet alakítsanak ki a kisebbségi magyarok és a felettük hatalmat gyakorló többségi nemzetek viszonyáról. A Szekfű által neobarokk szellemiségnek nevezett keresztény-konzervatív trianoni belmagyar közgondolkodásban nem igen volt hely a más irányba fejlődő kisebbségi magyarok valódi gondjai iránti érdeklődésnek. Miközben tehát nevén nevezte a magyar-magyar elidegenedés számos okát, a kisebbségi magyarok számára mindazonáltal az anyaországi minták követését tartotta a legfontosabbnak. A szlovákiai magyar baloldali fiatal nemzedék Sarló mozgalmának zsákutcájából Szekfű azt a következtetést vonta le, hogy „a kisebbségi

* A tanulmány a Szabadkán, 2012. február 18-án elhangzott előadás átdolgozott változata. A Tér és idő című konferenciát a délvidéki Országos Magyar Párt megalakulásának 80. évfordulója alkalmából rendezték.

magyarságnak sem pártjai, sem korosztályai nem léphetnek közelebbi, bensőbb viszonyba az államnépekkel, – a saját, magyar szellemiségük veszedelme nélkül”.¹ A 20. század végi, 21. század eleji magyar kisebbségtörténet magyarországi és külhoni műhelyei, alkotói által elvégzett igen jelentős forrásfeltáró és elemző munkát végeztek el. A magyar kisebbségek kialakulásának és létezésük első korszakának fő mozgatórugóit többféle megközelítésben, más-más forrásbázison járták körül. A forrásszintű feltárások nyomán elének táruló gazdag kép, megannyi tanulságos részeredmény, siker, kudarc azonban ma még jószerivel csak a szakmai diskurzusokba épülhet be, önismereti hasznosulásuk ezeknek a munkáknak vélhetően több lépésös, lassú folyamat eredményeképpen képzelhető el.²

Ráadásul a közép- és délkelet-európai nemzetállamok 20. század eleji kialakulásának folyamatát az érintett nemzeti historiográfiák még ma is igen eltérően értékelik. A magyar, osztrák történészek elsősorban a nemzetállami alapokon végbement államjogi átrendeződés nagyhatalmi forogatókönyveit, s azok ellentmondásait, elfogultságait és méltánytalanságait hangsúlyozzák és a nagy számban kialakult új „kényszerkisebbségek” konfliktusos helyzetére hívják fel a figyelmet. A békeszerződésekben rögzített területi rendezés stratégiai szempontjait bemutatva jelzik a térség gazdasági kiszolgáltatottságának felerősödését. A lengyel, cseh, szlovák, szerb, horvát, szlovén, román történetírás ezzel szemben a nemzeti önrendelkezés nemzetközi jogi megvalósítását, a soknemzetiségű Habsburg-, török, orosz birodalmak felbomlásának jogosultságát emelik ki.³

¹ Szekfű Gyula: Három nemzedék és ami utána következik, (1. kiadás: Budapest 1934.) Új kiadás: Maecenas Kiadó, Budapest 2007. 458-459. Szekfű a „leszakadt magyarságnak” szentelt alfejezetben a magyar-magyar antinómiák lényegét és fenyegető következményeit a következőképpen összegezte: „mert hárommilliónyi, szomszédban lakó testvérünk tényleges viszonyait, belső lelki evolúcióját nem ismerve, továbbra is martalékai vagyunk illúzióinknak, amikor pedig csak tágra nyitott, világos szem, acélos akarat és a realitások útját soha el nem hagyó politika segíthetne rajtunk és testvéreinken, akikre a segítség jobban rájuk fér, mint reánk.” Uo. 464-465.

² A legfontosabb eredmények összefoglalására, az említett időszakban megjelent kiadványok áttekintésére ld. Bárdi Nándor – Fedinec Csilla – Szarka László: Kisebbségi magyar közösségek a 20. században, Gondolat Kiadó, MTA Kisebbségkutató Intézet, Budapest 2008. A kötet teljes tartalma időközben a világhálón is elérhetővé vált: <http://adatbank.transindex.ro/regio/kisebbssegkutatas/>

³ Az eltérő álláspontokra ld. Hildebrandt, Walter: *Die Problematik der Nation als totalisierende Matrix im Kontext des Strukturpluralismus Sudosteuropas*, in: Grothusen, K. D. (ed.), *Ethnogenese und Staatsbildung in Sudosteuropa*, Göttingen 1974, 230-253; Romsics Ignác: *Nemzet, nemzetiség és állam Kelet-Közép- és Délkelet-Európában a 19. és a 20. században*. Napvilág Kiadó, Budapest 2004. Romsics Gergely: *Nép, nemzet, birodalom. A Habsburg birodalom emlékezete a német, osztrák és magyar történetpolitikai gondolkodásban 1918-1941*. Új Mandátum Könyvkiadó, Budapest 2010; Hronský, Marian: *The Struggle for Slovakia and the Treaty of Trianon 1918-1920*, Veda, Bratislava 2002; A délszláv nemzetek etnikai mobilizációjára ld. M. Cornwall: *The Experience of Yugoslav Agitation in Austria-Hungary, 1917-18*, in: Cecil, H., Liddle, P. (eds.), *Facing Armageddon. The First World War Experienced*, London 1996, 656-677.

A két világháború közti periódusban az újonnan kialakult, összezugsorodott vagy megnagyobbodott nemzetállamok rendszerének megítélésében valamiféle nemzetek feletti konszenzus is csak a nemzetközi szakirodalomban látszik körvonalazódni. A győztes és vesztes kisállamok szembenállásának, a francia, majd a német nagyhatalmi érdekérvényesítésnek a közép-európai nemzetek történeti megítélésében éppúgy sok a különbség, mint a nemzetállamok működésének, hatékonyságának, kormányzati teljesítményeinek értékelésében. Különösen Rogers Brubakernek a két világháború közti nemzetállami Kelet-Közép-Európával foglalkozó munkája adott fontos impulzusokat az „új Európa” keretei közt folyó nemzetépítő gyakorlatának újraértékelésére. A weimari Németország „anyaországi nacionalizmusát”, Lengyelország „nemzetesítő politikáját”, a kisebbségi helyzetbe jutott török és magyar népcsoportok migrációs gyakorlatát vizsgáló munka rámutat a nemzetállami kereteknek arra a modernizációs tartalmára, amely napjainkig megkerülhetetlen főszereplőivé tette őket Európában. „A két világháború közötti Európa új nemzetállamaiban az etnokulturális nemzetesítés dinamikája az átpolitizált etnicitásnak azt a megkülönböztetetten modern formáját képviselte, – tehát egyáltalán nem volt csökevényes vagy a modernitástól idegen – amely a nemzet nevében a „saját” nemzeti államon belüli politikai kontrollra, gazdasági jólétre és teljes kulturális ön kifejezésre támasztott igényeken nyugodott.”⁴

Magyar vonatkozásban a kelet-közép- és délkelet-európai nemzetállamokkal kapcsolatos véleménykülbségek főként a két térség konszolidációjának, reintegrációjának a lehetőségeivel, a magyar revíziós politikával és az annak semlegesítésére kialakult kisantanttal, illetve az Olaszország, majd Németország által támogatott status quo ellenes diplomáciai aktivitásokkal kapcsolatosak. Mindezen témák mögött ott húzódnak a nemzetállamok belső és külső, etnikai és nemzeti, kisebbségi és államjogi problémái, ellentmondásai, a nagyhatalmi kiszolgáltatottságukat és függésüket elmélyítő belső szerkezeti és államjogi konfliktusaik.

Alábbiakban a két világháború közti kelet-közép-európai térség három multietnikus nemzetállamában – a Csehszlovák Köztársaságban, a Szerb-Horvát-Szlovén és a Román Királyságban – kialakult magyar kisebbségi pártok funkcióinak, működésük eredményeinek rövid összehasonlítása alapján a kisebbségi magyar csoportok önszerveződését, a kisebbségi pártok közösségépítő funkcióinak kialakulása és működése szempontjából vizsgálom. Az összességében hárommilliónyi kisebbségi magyarság egyes csoportjai közül csak az erdélyi, bányai, körösvidéki népcsoport jelentette az adott ország – ez esetben Románia – legnagyobb etnikai csoportját.

⁴ Brubaker, Rogers: *Nacionalizmus új keretek között*, L'Harmattan, Budapest, 2007. 89.

Csehszlovákiában a németek és az elvben államalkotó szlovákok mögött lélekszámban a harmadik, a jugoszláviai magyarok pedig a három nemzet és a németek mellett az albánokkal együtt az ötödik-hatodik legnagyobb etnikai csoportot alkották.

Ennél is nagyobb jelentősége lehetett volna a regionális dimenzióknak, ha szülőföldjüket, a dél-szlovákiai (pl. a csallóközi, gömöri, bodrogközi), kárpátaljai, erdélyi (szatmári, bihari, székelyföldi stb.) és délvidéki (bácskai) tömbterületeiket a legátlátszóbb gerrymandering technikával nem szervezték volna át, és nem osztották volna be olyan közigazgatási egységekbe, ahol szintén kisebbséget alkottak. A vajdasági tartomány két körzetre (oblasztra) való felosztása például a sikeres tartományi választások ellenére is rendkívüli mértékben megnehezítette a Tisza menti magyar tömbhöz tartozó települések, községek érdekeinek egységes védelmét.⁵

Elsőként a kisebbségi, etnikai pártok lehetséges funkcióit vesszük sorra. Miként jöttek létre, programjaikban milyen szerepet vállaltak, milyen funkciót töltöttek be az 1920-1922 közt mindhárom országban megalakult és hivatalosan is bejegyzett kisebbségi magyar pártok? Mennyiben tudták elősegíteni a kisebbségi helyzetbe került tömegek adaptálódását, integrálódását az új állami keretek közé? Milyen álláspontot alakította ki az állampolgári és politikai lojalitás kérdésében?

A kisebbségi pártok hat alapfunkciójáról szokás beszélni. Esetükben a klasszikus ideológiai pártok programalkotó funkciója helyett a jog- és érdekvédelem az elsődleges, azaz az általuk képviselt kisebbségi közösség egyéni és kollektív jogainak követelésére, védelmére, a jogsértésekkel szembeni fellépésre, illetve a kisebbségi érdekek képviselésére helyezik a legnagyobb hangsúlyt, s ezek lesznek majd az „etnikai” pártok programjának sarokkövei. A hivatalosan és véglegesen 1922 szeptemberében megalakult jugoszláviai magyar párt programja – az erdélyi, felvidéki magyar – pártokhoz hasonlóan a békeszerződésekben rögzített helyzet alapján, a magyar kisebbségek lojalitását hangsúlyozva igyekeztek megragadni minden jogi és politikai lehetőséget saját nyelvi, oktatási, kulturális és politikai jogaik követelésére.⁶ Emellett a kisebbségi pártformációknak a többségi (tituláris) nemzettel való együttműködés csatornáinak a kialakításában, működtetésében, az etnikai konfliktusok prevenciójában is kitüntetett helyük van. Ráadásul ez a magyar pártok esetében az 1920-as években, rövid ideig a budapesti magyar kormányok intencióival is egybeesett.

⁵ Csuka János: A délvidéki magyarság története 1918-1941. Püski Kiadó, Budapest 1995. 277-280.

⁶ A. Sajti Enikő: Impériumváltások, revízió, kisebbség. Magyarok a Délvidéken 1918-1941. Napvilág Kiadó, Budapest 2004. 43-47.

S természetesen ugyanez érvényes az anyaországhoz fűződő szoros kapcsolatok fenntartására és fejlesztésére is. Ezen a területen elsősorban az 1921 augusztusában létrehozott és Bethlen István magyar miniszterelnök által személyesen felügyelt Társadalmi Egyesületek Szövetsége Központján keresztül biztosított magyar kormányzati támogatásra számíthattak. A feszült magyar-jugoszláv viszonyt és a budapesti kormányzati politika erősen kézivezérelt kisebbségpolitikáját jól jelzi az a tény, hogy a belgrádi magyar követségnek 1925-ig a magyar külügyminisztérium nem engedélyezte a magyar kisebbségi politikusokkal való közvetlen kapcsolattartást.⁷ Mindezekon túl az etnikai pártok általában, a kisebbségi magyar pártok pedig különösen fontos térségi aktorokként léptek fel saját történeti és etnikai régióikban, Jugoszlávia esetében főként Bácskában, Bánságban és Szerémségben. Ebben az értelemben tehát a magyar pártok egyszerre voltak etnikai – azaz esetünkben inkább nemzeti – és regionális, térségi törekvések hordozói. Mindezek mellett, legelső helyen arra kellett törekedniük, hogy saját etnikai közösségük megerősítése, a közösség intézményi hálózatának megtartása és fejlesztése érdekében stabil etnikai szavazóbázist teremtsenek. Szilárd szavazóbázis nélkül ugyanis nem lehet politikailag hiteles az etnikai párt, ami pedig közösségépítő funkcióját is eleve megkérdőjelezheti. Ennek a funkciónak viszont elvben csak úgy lehetett és lehet ma is megfelelni, ha a kisebbségi pártok a civil világokkal, az egyházakkal, a kulturális szférával jó kapcsolatokat építenek ki, s programjaikban képesek egyszerre megszólítani az értelmiségi, paraszti, polgári és munkásrétegekhez tartozó magyarokat.

Mindezekkel a szerepekkel, feladatokkal és funkciókkal a kilencven évvel ezelőtt magyar pártot alapító bácskai, bánsági magyar vezetők láthatóan messzemenően tisztában voltak. A Magyar Párt 1922. szeptember 17-én a zentai alakuló kongresszuson elfogadott politikai programja a Szerb-Horvát-Szlovén Állam kisebbségvédelmi kötelezettségvállalásainak maradéktalan betartását követelte, s a jog- és érdekvédelmi tevékenységének a középpontjába ezt állította. A program további célkitűzései között csupa olyan követelést olvashatunk, amelyek ma is minden modern kisebbségi párt programjában megtalálhatóak. Az oktatási, kulturális intézmények, a sajtó, valamint az egyházi és politikai szervezetek szabad és a többségi intézményekkel azonos mértékben támogatott működése, a vajdasági régió és a községek minél teljesebb autonómiája, a szabad nyelvhasz-

⁷ Bárdi Nándor: Tény és való: A budapesti kormányzatok és a határon túli magyarok kapcsolattörténete, Kalligram, Pozsony 2004. 40-46. Uő: A budapesti kormányzatok magyarságpolitikai intézményrendszere és stratégiája, Kisebbségkutatás, 2007. 1. http://www.hhrf.org/kisebbségkutatás/kk_2007_01/cikk.php?id=1769

nálat, az asszimilációs politika felfüggesztése, a demokratikus választójog és a létszamarányos részvétel az állam és helyi igazgatásban.⁸

Valójában a fenti hat fő programirány az anyaországgal való szabad kapcsolattartás követelményét kellett csak elrejtteni a külföldi országok felé irányuló pozitív kül- és kereskedelmi politika általános kívánalmával.

A magyar kisebbségtörténet az 1918-1920 közötti katonai események, határkijelölések, s a békeszerződés előkészítése során a győztes nagyhatalmak részéről elutasított népszavazási alternatíva miatt a „kényszerközösség” megjelölést használja a Magyarországgal szomszédos új, illetve megnagyobbodott államok magyar népcsoportjainak státus-megjelölésére. A nemzetközi jogi, geopolitikai változások nyomán kialakult kisebbségi státusukat a romániai, jugoszláviai és csehszlovákiai magyarok majdnem kivétel nélkül olyan – reményeik szerint átmeneti – kényszerhelyzetként fogták fel, amelyet elutasítottak, s amelynek gyors felszámolása érdekében kezdetben aktívan is felléptek.

A trianoni békeszerződés aláírását követően azonban a magyar kormánykörök számára is egyértelművé vált, hogy a kisebbségi helyzettel hosszabb időn keresztül, illetve tartósan kell számolni. Emiatt mind Magyarország kormányának, mind pedig a kisebbségi magyar eliteknek ki kellett alakítaniuk a kisebbségi helyzet elfogadásán alapuló új „nemzetpolitikai” doktrínát. Ennek meghatározóan fontos része volt a kisebbségi magyar közösségek politikai önszerveződésének kezdeményezése, támogatása, illetve megvalósítása. A romániai, csehszlovákiai és jugoszláviai magyar pártok alapítóinak ebben a tekintetben több nagy kihívással kellett szembesülniük, például a többségi hatalom egyre erőteljesebb asszimilációs nyomásgyakorlásával, a gazdasági előnyökért, politikai együttműködési lehetőségekért az erős ellenzéki pozíciókat gyorsan feláldozni hajlandó „aktivista” csoportok fellépésével stb.

Azt sem hagyhatjuk figyelmen kívül, hogy a kisebbségi magyarok mind a három vizsgált országban egymástól sok tekintetben különböző, gazdaságilag eltérő fejlettségű, etnikailag kompakt és vegyes régiókban éltek. Jelentős gazdasági, mentalitásbeli különbségek, eltérő életstratégiák voltak jelen például a bánsági és bácskai, vagy a csallóközi és az Ungvidéki magyarok közt. (Szenteleky Kornél a Trianon utáni helyzetben a magyarság egyes csoportjai közti „lelki távolságokról” beszélt).

Mindenesetre a magyar többségű tájegységek nagy része agrárjellegű falusi térségekből állt. Az apróbirtokos, illetve a napszámos, bér munkás ré-

⁸ Dévavári Zoltán: Új partok felé. Kisebbségi kiütkeresés, szellemi és politikai irányzatok a Délvidéken és a Magyar Párt megalakulása (1918-1923), 12, http://doktori.bibl.u-szeged.hu/1487/3/devavari_tezisek_magyarul_final.pdf

teg volt a legszámosabb. A városokban pedig erős szervezett magyar és német munkásság létezett. Ők a két világháború között, hosszú időn keresztül jórészt a baloldali pártok szavazóbázisát erősítették. A kommunisták csak Csehszlovákiában működtek az egész két világháború közti időszakban, de például a vajdasági magyarok közt a kommunista párt betiltása után is maradtak olyan lokális magyar közösségek, ahol a községi választásokon csak munkáspárti listát állítottak.

A két világháború közti időszakban alapvetően mindhárom országban nyíltan diszkriminatív magyar-, illetve kisebbségellenes éllel valószínűsítették meg a földreformot, ami egyrészt növelte a kisebbségi pártok támogatottságát.⁹ Ugyanakkor volt a reformnak egy vékony magyar haszonélvezői rétege. Ez az új állami és önkormányzati apparátusokban helyet kapott magyar hivatalnokokkal, az állami iskolák tanárainak, tanítóinak, tanfelügyelőinek egy részével együtt relatíve erős magyar bázist teremtett a többségi kormánypártoknak. Az újonnan létrejövő ellenzéki kisebbségi magyar pártok jelentős magyarországi támogatásban részesültek, s ezzel együtt kezdetől fogva erős budapesti hatásoknak voltak kitéve, ami az adaptációs, integrációs folyamat kezdetén nem egyszer okozott komoly érdekütközéseket, identitáskonfliktusokat.

A mindhárom „utóállamban” a magyar földtulajdon radikális megnyirbálását eredményező földreform táptalaja lett annak a magyar sérelmi politizálásnak, amely immár az adott államok állampolgáraiként elszenvedett diszkriminatív megkülönböztetések – vagyonfosztás és földreform nyomán megvalósított földosztás során való szándékos mellőzés – miatt reménytelennek látta a többségi nemzetek felé való közeledés alternatíváját.¹⁰

A Vajdaságban a legnagyobb kihívást mindezek mellett talán mégis az jelentette, hogy a szerb és horvát pártok eleve elhibázottnak, ellenük irányuló lépésnek tekintették az önálló magyar párt megalapítását. 1929 januárjáig ezért minden tőlük telhetőt elkövettek annak érdekében, hogy a magyar párt mozgásszabadságát korlátozzák, hogy a választói lélekavadászattal, az ingatag vezetők magukhoz csábításával rombolják a magyar párt bázisát és tekintélyét.

⁹ A. Sajti Enikő: A jugoszláviai magyarok a két világháború között, In: Kisebbségi magyar közösségek, id. m. 112. <http://adatbank.transindex.ro/regio/kisebbssegkutatas/?cim=2>. A két világháború közti időszak 1921–1938

¹⁰ A sérelmi politizálás kérdésköréről ld. A. Sajti Enikő: A sérelmi politikától az együttműködésig, in: Bárdi Nándor – SimonAttila (szerk.): Integrációs stratégiák a magyar kisebbségek történetében, Forum Kisebbségkutató Intézet, Somorja 2006. 11–22. www.mek.oszk.hu/08000/08023/08023.pdf

Magyar politikai pártok elsőként Csehszlovákiában jöttek létre, mégpedig részben külön-külön Szlovákiában és Kárpátalján. Az 1920. márciusi parlamenti választások miatt megkerülhetetlenül fontossá váltak a pártalapítások. Baloldalon a szociáldemokrata párt túlsúlyát – az egy évvel későbbi kommunista pártalapítás előtt – utoljára még sikerült megőrizni, ami a magyar nemzeti pártok számára komoly kihívást jelentett. A nem túl erős, de a felvidéki magyarok területén helyi szinten az államjogi fordulat előtt kiépült keresztényszocialista mozgalom azért tudott versenyképes kisebbségi pártot létrehozni, mert a szociális kérdések iránti fogékonyságával a konzervatív beállítottságú paraszti és munkásrétegeket is meg tudta szólítani. A Kisgazda, Kézműves és Kispolgári Párt ehhez képest a jobb módú felvidéki magyarok számára kínált alternatívát, különösen azok után, hogy a párt nevét megváltoztatva Magyar Nemzeti Pártként működött tovább.¹¹

Kárpátalján a fenti két szlovákiai magyar párt mellett a Magyar Jogpárt, az Őslakosok Autonóm Pártja működött. Ezek nemzeti, jobboldali beállítottságú pártoknak számítottak, élükön szinte kivétel nélkül olyan politikusok álltak, akik politikai pályafutásukat a fordulat után kezdték. 1924-ben Ruszinszkói Őslakosok Pártja néven tíz százalékot meghaladó eredményt értek el. A jobboldali és baloldali elkötelezettségű magyarok aránya Szlovákiában nagyjából egyenlő volt, Kárpátalján viszont egészen 1935-ig a kommunista és szociáldemokrata pártok magyar bázisa mindig jóval erősebb volt, mint az ellenzéki, illetve a kormánytámogató magyar pártoké.

Erdélyben, a Kőrösvidéken, a Partiumban és a Bánságban előbb fel kellett ismernie az új romániai magyar közösség elitjének, hogy csakis átfogó országos politikai párt alapításának van értelme. A passzivitás ambivalens fegyveréről hamarosan lemondtak, a békeszerződés aláírása után egyszerre több irányból kezdődtek el a pártszerveződések. Előbb a Magyar Szövetség néven alakult meg egy mozgalmi jellegű szervezet, majd a Magyar Néppárt, illetve Nemzeti Párt néven körvonalazódott egy összerdélyi „etnikai”, azaz magyar nemzeti párt. A Magyar Szövetséget 1922 októberében betiltották. Ennek nyomán 1922. december 28-án a Néppárt és a Nemzeti Párt egyesült a romániai Országos Magyar Pártba (OMP).

A délvidéki magyarok pártalapítása – a szabadkai, zombori, becske-reki kezdeményezések – egyszerre jelezték azt, hogy maga az államfordulat előtti magyar politikai elit is milyen mértékben megosztott volt, illetve hogy az 1918-1921 közötti emberpróbáló időkben még inkább megosztottá

vált. A régi Tisza-párti szabadkaiak (Bíró Károly, Janiga János) és zomboriak, Falkione Árpád és Palásthy Ödön, szembenálltak a függetlenségi szabadkai főispánnal Pleszkovics Lukáccsal és a függetlenségi Várady Imrével. A sok vonatkozásban elhasználódott, egymás ellen is fellépő régiiek helyett így került a képbe Sántha György fogorvos, aki formát és arcot adott az új pártnak.

A magyar pártalapítás alternatívájaként felmerült egységes tartományi, illetve egyesült kisebbségi pártok eszméjét a földreform és a névelemző politika nyomán elviselhetlenné vált magyarellenesség elsöpörte. A tiszaháti – zentai, kanizsai, adai – magyar tömb katolikus pappolitikusai is ezt a tendenciát erősítették fel, és a zentai pártalapító kongresszusra már minden más elképezés háttérbe szorult.

Az állampolgári lojalitás deklarálása – a rengeteg belső személyi és morális konfliktust, súlyos áldozatokat, egzisztenciális fordulatot követelő állampolgári hűségeskü – mindhárom országban alapvetően rendezte át a kisebbségi társadalmak szerkezetét és értékvilágát. A kisebbségi közösség alapját jelentő új közösségi identitás a kialakult államrendnek a többségi társadalom dominanciájának az elismerésével, a nemzetállamok asszimilációs törekvéseinek a felismerésével és elutasításával kezdődött. A „kisebbségi” kifejezés szemben a magyarországi negatív értelmezéssel, a két világháború közt elsősorban azt jelentette, hogy „nem csehszlovák”, „nem román”, „nem szerb”, azaz magyar. Az SZHSZ Királyság rendkívül nehéz etnopolitikai körülményeire visszautalva Csuka János *Kisebbségi sorsban* című tanulmánygyűjteményében így próbálta az erdélyi transzilvanizmus-hoz, a felvidéki vox humana gondolatkörhöz hasonlóan, a délvidéki magyarság szempontjából is kritikus 1939-es esztendőben eszményi keretté stilizálni a helyzeti adottságot: „... a kisebbségi polgár nem lehet konzervatív, de nem is szélsőséges, hanem kisebbségi. Mentés minden izmustól és kalandos világszemlélettől. A kisebbségi szemlélet egységes és felbonthatlan, különálló és magyar világnézet.”¹²

Ez a beolvadni nem kívánó, de az új helyzetével szembesülni kész kisebbségi magyarság a veszélyhelyzetbe került, megtizedelt oktatási, kulturális intézmények megmentésével, fenntartásával, a kisebbségi jogok tudatosításával jutott el odáig, hogy a kisebbségi politikai pártokat legfőbb közösségi érdekképviselői intézményeként használja. Éppen a parlamenti képviselőlet kiharcolásával érte el az erdélyi, felvidéki, délvidéki magyarság a kisebbségi közösségépítés első szakaszának – a kényszerközösségből a felismert és megélt sorsközösségig történő fejlődésnek – a szimbolikus

¹¹ Fedinec Csilla: Magyar pártok Kárpátalján a két világháború között, Forum Társadalomtudományi Szemle, 2007. 1.

¹² Csuka János: Kisebbségi sorsban. A délvidéki magyarság húsz éve (1920-1940). Hatodik Síp Alapítvány, Budapest, 1996. (Első kiadás Minerva, Budapest, 1941.) 38.

csúcspontját, a többségiek által is respektált közösség-szerveződés politikai intézményesülését.

A több hónapi előkészítő munka, az 1922. januári szabadkai kezdetek után 1922 szeptemberében Zentán megalakult délvidéki Magyar Párt létrejötte, s programjának súlypontjai alapvetően hasonlítanak a másik két országban működött magyar pártokéra. Rendkívül kedvezőtlen működési feltételei, a parlamenti képviselet minimális esélye, a tartományi parlamentben is korlátozott mozgástér mellett valójában egyedül az önkormányzati munkában lehetett volna nagyobb erővel és eredménnyel kibontani a kisebbségi pártprogramot. A királyi diktatúra bevezetéséig megadatott rövidke hat és fél esztendő alatt maradt az erőteljes nemzeti ellenzéki és identitáspolitika, a magyar érdekek és jogsérelmek hazai és nemzetközi dokumentációja. Emellett a többségi pártokkal való pragmatikus, időnként annál is alacsonyabb rendű, de legtöbbször mégis némi hasznot hajtó paktumpolitika ezt csupán kiegészítette.

A bevezetőben említett kisebbségi pártfunkciók közül a fentebb elmondottak alapján a Magyar Párt esetében a kisebbségi közösségépítés többretegű feladatrendszer kezdettől fogva az összes funkció működtetésére sarkallta a párt vezető tényezőit. Ezzel együtt a kisebbségi magyar pártok számára minden politikai és érdekképviseleti munka alapvetően a magyarság etnikai állományának és kisebbségi jogainak megőrzését, valamint a közösség fejlődési potenciáljának fejlesztését jelentette. A csehszlovákiainál jóval kiélezettebb romániai és a minden mutatóban legkedvezőtlenebb jugoszláviai etnopolitikai alaphelyzetben a magyar pártokon belül permanens viták zajlottak a programprioritásokról, a többségi szövetségességről, a magyarországi intenciók figyelembe vételéről. Mind a három országban a magyar közösségek anyanyelvének, nemzeti identitásának védelmével, az állampolgársági és kisebbségi jogok biztosításával sikerült megakadályozni az asszimilációs gátszakadást. Történeti távlatból szemlélve az 1920-as éveket, be kell látnunk, hogy Romániában, de különösen Jugoszláviában ez önmagában is jelentős eredménynek számít.

Az országos és tartományi parlamenti képviselet a királyi diktatúra előtti rövid időszakban erősen korlátozott maradt Jugoszláviában. Ilyen körülmények közt országos szinten gyakorlatilag csak szimbolikusnak volt tekinthető, miközben a demokrata vagy a radikális pártokkal való együttműködés alternatívája folyamatosan megosztotta a magyar politika elitet és a választókat. A többségi pártokkal, esetenként a román, illetve csehszlovák kormányzattal való aktivista próbálkozások is felbukkantak. A két világháború közti időszakban azonban alig volt érdemi társadalmi bázisa a magyar közösségi érdekekkel nehezen összeegyeztethető konszociális típusú, a többséggel együttműködést kereső kisebbségi politizálásnak.

Befejezésül szeretnék röviden szólni arról, hogy a kisebbségi pártok kezdettől fogva meghatározóan fontos, mégha legtöbbször alapvetően esz-köztelen tényezőivé váltak annak a hárompólusú viszonyrendszernek – a „triadikus nexusnak” –, amelynek működési mechanizmusát Rogers Brubaker amerikai politológus írta le részletesen. A két világháború közötti klasszikus nemzetállami Közép-Európában egyszerre volt egy-egy állam a más országba került kisebbségeit védő, védhatalmi szerepet betöltő „anyaország” („kin state”, „external homeland”), és nemzeti egyöntetűségre törekvő, asszimiláló, „nemzetiesítő” nemzetállam (nationalising state). Kisebbségvédelem, radikális revízió, illetve kemény etatizmus és asszimiláció – „nemzetépítés” és „nemzetiesítés” szerepei keveredtek bennük egymással. „A nemzeti kisebbségek a kétféle, egymással kibékíthetetlen nacionalizmus közé szorulnak: az egyik oldalon azoknak a nemzetiesítő államoknak a nacionalizmusai állanak, amelyekben élnek, a másikon pedig azoknak az anyaországoknak a nacionalizmusai, amelyekhez az etnonacionális affinitás révén, ha nem is legális állampolgárságon keresztül kötődnek. A kisebbségek maguk is támasztanak követeléseket, még hozzá nemzetiségük alapján. Éppen ezek a követelések teszik őket nemzeti kisebbségekké.”¹³ Ebben a hárompólusú világban a kisebbségi magyar politikai pártok tudatos nemzetépítő politikát folytattak, amely az elveszített regionális és az illuzórikusnak bizonyult állami-integrációs alternatíva mellett a két világháború közt reális, mégha – amint az utóbb kiderült – rövid ideig fenntartható lehetőségeket, a területi revíziók nyomán a magyar államhoz való visszatérés lehetőségét hordozta magában.

Az erdélyi, felvidéki, délvidéki magyarság első és második nemzedéke – a 19. század végén született apák és a kisebbségi iskolákban elsőként felnőtt fiúk generációja – ugyanakkor kialakította azt a politikai magatartásformát is, amely a magyar kulturális nemzet keretei közt és az adott ország állami közösségén belül egyszerre törekszik a jogegyenlőségre. Súlyt helyez regionális érdekeinek védelmére, megjelenítésére és érvényesítésére, méltányos pozíciókat igényelve a maga részére. Ez a többdimenziós kisebbségi nemzetépítés a 20. század folyamán végig tele volt kudarcokkal, félsikerekkel, retardációval és újrakezdéssel. A kisebbségi magyar elitek a brubakeri „három viszonyrendszer” folyamatosan változó feltételei közt legtöbbször hiába próbálták érvényesíteni akaratukat a közösségi próbatételek idején. Helyzetüknél, mindennapi tapasztalataiknál fogva pragmatikus politikát folytattak, mégis hiába valóan igyekeztek valóságához közeli, életszerű, esetenként kompromisszumokra épülő ideológiai konstrukciók-

¹³ Brubaker, Rogers: Nacionalizmusok új keretben, id. m. 14–16.

kal aládúcolni saját közösségszervező törekvéseiket. A többségi és a magyarországi elítéltek is gyakran döntöttek róluk nélkülük vagy helyettük.

A két világháború közti kisebbségi magyar nemzeti önértelmezések közül a regionális adottságokat centrumba emelő ideológiák voltak sikeresek: a transzilvanizmus, a felvidéki kisebbségi messianizmus különböző jobb- és baloldali változatai vagy a Szenteleki Kornél nevéhez és a szabadkai Kalangya c. laphoz kötődő koncepció, amely a regionális értékeket, helyi színeket (couleur locale) kívánta beemelni a délvidéki magyar irodalmi önértelmezés centrumába. Ezek az eredendően kisebbségi közösségépítő funkciójú eszmék minden idealizmusuk ellenére rövid és hosszabb távon egyaránt realizistikusabb elképzeléseknek bizonyultak, mint a történeti magyar államot a világ hatalmainak segítségével visszaállító békés revízió teorémája.

Jóllehet kisebbségi pozíciókból egyik elméleti konstrukció sem volt képes a többségi társadalom kisebbséghez való viszonyulását átalakítani, gyakorlati hasznuk a kisebbségi társadalmak megszerveződésében, a magyar identitáspolitikai pozíciók megújításában kétségbevonhatatlan. A magyar kisebbségek önszerveződése a két világháború közti periódusban természetesen csak csekély részben járt együtt a három népcsoportnak az új állami közösségbe való integrálódásával. Ennek számos oka azonosítható. A kisebbségi magyarok többsége a két világháború közti időszakban a magyar állampolgárságúaknál is nagyobb mértékben igazságtalansággként élte meg az általa lakott települések, területek más állam fennhatósága alá kerülését. A trianoni döntések nyomán a többségi nyelv nem ismerete, az idegen államigazgatás, törvényhozás, jogszolgáltatás gyakran diszkriminatív gyakorlata vagy a Magyarország és a szomszéd államok között sok esetben igen feszült viszony rendkívül megnehezítette az adaptációs és integrációs folyamatokat. Minthogy a „befogadó” államok kezdettől fogva nemzetállamként definiálták magukat, alkotmányaik, politikai berendezkedésük, közigazgatásuk és jogrendjük – a Csehszlovák Köztársaság kivételével – igen csekély mozgásszabadságot hagyott a kisebbségeknek.

Nem véletlen, hogy ilyen körülmények közt a kisebbségi polgárok és közösségek lojalitása, az új állampolgári közösséggel való azonosulása alacsony szinten maradt. A viszonylag nagyvonalú nemzetiségpolitikai gyakorlatot folytató Csehszlovákiában sem sikerült a nem szláv kisebbségeket megnyerni az egységes „csehszlovák” politikai nemzet gondolatának. Mi több, egy ideig sikeres ellenalternatívának számított a szlovákiai, ruszinszkó „öslakosok” egységes fellépése, a két tartományban is egyre erőteljesebb pozíciókat kiépítő csehekkel szemben. Az úgynevezett öslakos és az annak folytatásaként elképzelt „autonomista” blokknak azonban

a történeti szlovák–magyar ellentétek miatt azonban esélye sem volt a sikerre.¹⁴

Ezt a budapesti kormánypolitika által is támogatott, gyakorlatilag kezdettől fogva halott elképzelést csak a bécsi döntés előtti hetekben adták fel, mikor kénytelenek voltak belátni, a szlovákok semmilyen körülmények közt sem kívánják visszatérésüket a magyar államkeretek közé. Az új államokkal szembeni ellenálló magatartás szintén fontos közösségformáló tényezőnek bizonyult a korai szakaszban, bár a passzív ellenállás a magyar kisebbségek szempontjából igen jelentős veszteségek forrásává is vált: az új államok iránti hőségeskü letételét megtagadó állami alkalmazottakat elbocsátották, s legtöbbször a Magyarországra települt mintegy háromszáz-ezer főnyi menekültsereget növelte.

A közösségszerveződés magasabb fokát jelzi mindhárom kisebbség esetében a fokozatosan kibontakozó kezdetleges regionális öntudat. A kisebbségi léhelyzetekben kényszerűen a nemzeti egység keretei között nagyobb sikerrel megvalósuló önszerveződés társadalomlélektani feltételeit Erdélyben az Országos Magyar Párt felemás eredményeket hozó paktumpolitikai törekvései próbálták megalapozni. Jugoszláviában pedig a – királyi diktatúra 1929. évi bevezetését követően – megszűnt Magyar Párt munkáját értelmiségi szerveződések, folyóiratok – a Kalangya és a Híd című lapok – próbálták pótolni sajátos eszközeikkel. A három összehasonlított magyar kisebbségi népcsoport esetében a két világháború közötti évtizedekben az érdekek- és jogvédelem, az érdekképviselőlet politikai gyakorlatán túl, a kulturális, oktatási, vallási önszerveződés intézményépítő munkájára – egyebek közt éppen a politikai érdekvédelem korlátozott lehetőségei miatt – jelentős erőket kellett koncentrálni.

Mindezt ugyancsak megnehezítette az anyaországgal, a legtöbb nagy kérdésben a döntési jogkört fenntartó budapesti kormányzati körökkel való kapcsolattartás kezdeti tiltása, későbbi akadályoztatása, csak a legfelső politikai szinten jól szervezett, egyébként jórészt szervezetlen, igen nehézkes jellege. Magyarország és a magyar kisebbségek viszonya az elmúlt kilenc évtizedben sokszor és sokat változott. A két világháború között a kisebbségi magyarság körében kétségkívül az elszakíttottság, a kismizettség érzése dominált, s ennek megszüntetése volt a fő cél. Trianon elutasítása, a minél radikálisabb határváltoztatások igénye a magyar revíziós közbeszédben, külpolitikában és propagandában nemcsak a csonka-magyarországi politikai osztály, hanem az egész magyar társadalom többségének támogatását bírta. A magyar kisebbségek körében viszont egészen a harmincas évek

¹⁴ Simon Attila: Egy rövid esztendő krónikája. A szlovákiai magyarok 1938-ban. Fórum Kisebbségkutató Intézet, Somorja 2010. www.mek.oszk.hu/08900/08988/cimkes.html

közepéig viszonylag csekély bázisa volt a radikális magyar irredentának. A kisebbségek önszerveződését befolyásoló tényezők második nagy csoportját az új államok által biztosított politikai, gazdasági, kulturális jogok, s általában a többségi társadalomnak a kisebbségekhez való viszonyulása jelentette. Minthogy itt sem sikerült az első kisebbségi korszakban valódi áttörést, alkotmányos megoldásokat találni, ez a lehetőség is megmaradt az elvi alternatívák szintjén.

Pászkán Zsolt

Parlamenti választás 2012: általános kontextus és távlatok

Parliamentary elections in 2012: general contexts and perspectives

The winner of the local elections held on summer 2012, that were said to ignore or at least conflict with the rule of law, the Social Liberal Union (USL) gain two-thirds majority in the Romanian Parliament. The seats in the legislative body have increased to nearly 600 due to not well-founded electoral system. The political pressure of EU institutions and the government of the United States has on the surface forced the incumbent coalition led by Victor Ponta and Crin Antonescu to respect the limits imposed by the democratic political system, but there is no satisfactory evidence that this is going to last long. The agreement on cohabitation signed with President Traian Basescu can guarantee cease-fire on one battlefield. However, this agreement is unsteady and also the relations with Crin Antonescu, characterized by anti-European and anti-Hungarian sentiment, can easily become strained, which could ruin the landslide victory on the legislative elections.

2012. december 9-én egy hosszú és a politikai szereplők, de főleg a társadalom számára kimerítő választási évtized zárult le. A 2002 és 2012 közötti időszakban 11 különféle voksolásra került sor, és itt nem vettük figyelembe, hogy a vizsgált időszak elején a helyhatósági és a parlamenti választások, illetve az elnökválasztások mindkét alkalommal kétfordulósak voltak.

Így elmondható, hogy Románia az elmúlt évtizedet permanens kampányban töltötte, melynek a közpolitikára, a gazdaságra, a politikai osztály minőségére, de általában véve az egész társadalomra gyakorolt hatása és következményei még hosszú ideig érezhetőek lesznek.

Ugyanakkor ez az időszak számos olyan tézis illuzórikus jellegére is rámutatott, melyek addig a politikai és közbeszéd axiómáinak számítottak. Ezek egyik legfontosabbika, a tisztán egyéni körzetes választásnak a politikai színvonal emelésében betöltött – egyesek szerint megkérdőjelezhetetlen és egyetlen üdvözítő – szerepe talán a december 9-i választás eredményeiben mutatta meg – közép-európai szinten megfontolandó – hamis voltát.

Ideiglenes kormányzás, népszavazás, politikai válság

A 2012. június 10-én megtartott helyhatósági választás kampánya és főleg eredménye rávilágított arra, hogy azok a pártok, szervezetek szerepeltek, szerepelhetnek eredményesen, melyek felismerték és kiaknázták a romániai társadalomban felhalmozódott, az elmúlt több mint 20 év alatt erköl-

csileg hiteltelenné vált politikai szereplőkkel szembeni gyűlöletet.¹ Ezt a hangulatot, mely az utóbbi időszakban erősebben csökkenő részvételi arányokat eredményezett², csak tovább erősítette az Emil Boc demokrata-liberális (PDL) kormányfő által vezetett kormány gazdasági válságra adott, nem mindig megalapozott és nem mindig megfelelően kommunikált lépéseinek sorozata.

A román társadalmat a gazdasági válság két szempontból érintette. Egyrészt volt a közvetlen hatás, Románia sem geopolitikai helyzete, sem gazdasági struktúrája miatt nem kerülhette el az egész EU-t sújtó gazdasági-pénzügyi válság következményeit, amit tovább súlyosbított, hogy az egymást követő kormányzatok a 2007–2013-as európai költségvetési időszak vége felé sem tudták elérni a 10 százalékos lehívási arányt!³

Ezen a helyzeten tovább rontott, hogy Románia aktív lakosságának jelentős része, egyes becslések több mint 3 millió fő az elmúlt évtizedben külföldön vállalt munkát, de az Európai Unió régi tagállamai közül a válság pontosan azokat – elsősorban Spanyolországot és Olaszországot – sújtotta rendkívül erősen, ahol a többé-kevésbé tartósan munkát vállaló román állampolgárok koncentráltak.

Mivel az ezekben az országokban növekvő munkanélküliség elsősorban a migránsokat érintette, érinti, ez jelentősen csökkentette a hazaküldött és Románia pénzügyeiben rendkívül fontos szerepet játszó összeg mértékét.⁴

A társadalomban így felgyülemlett feszültségek kiszülése elkerülhetetlen volt, már csak az időpontja és a mértéke volt kérdéses.

A Boc-kabinet, majd a kármentésre megalakított, kérészéletű Ungureanu-kormány nem tudta megállítani a fő kormányzó szervezet, a Demok-

¹ Pászán Zsolt: Választások éve Romániában – általános kontextus és távlatok. In: Kisebbségkutatás, 21. évf., 2012, 2. szám 241–256. o.

² Kántor Zoltán – Pászán Zsolt: Kisebbségi képviselet Romániában a 2008-as választok után – Etnopolitikai modellek a gyakorlatban, Gondolat, 2009, 142 o. (<http://www.mtaki.hu/data/files/85.pdf>)

³ Absorbția fondurilor europene – Misiune Imposibilă – capital.ro, 2012. október 29 (<http://www.capital.ro/detalii-articole/stiri/absorbtiia-fondurilor-europene-misiune-imposibila-173297.html>)

⁴ „Az elemzők szerint 2012 első felében a külföldön dolgozó románok által hazaküldött összegek képezték a fő finanszírozási forrást, ami azt jelenti, hogy a gazdaság még mindig ettől a tőkeáramlástól függ. Az itthon maradt rokonok a január–június időszakban 1,83 milliárd eurót kaptak, mely összeg több, mint az ugyanabban az időszakban az európai alapokból lehívott 1,32 milliárd euró és mint az alig 625 millió euró külföldi befektetés. Bár ez az összeg kisebb, mint a 2008-as év első felében érkezett 4 milliárd euró, a külföldön dolgozó románoktól érkező tőke-beáramlás továbbra is létfontosságú a gazdaság számára. (...)” – Economia, dependentă de banii trimiși de românii care lucrează în străinătate?, ziare.com, 2012. augusztus 21. (<http://www.ziare.com/banii/euro/economia-dependenta-de-banii-trimisi-de-romanii-care-lucreaza-in-strainatate-1185440>)

rata-Liberális Párt meredek zuhanását, de vezetői abban reménykedtek, ezt sikerül legalábbis fékezni. Végül ez egy egyelőre nehezen áttekinthető háttérmozgásokkal teli időszak után, illetve a zömmel a Szociáldemokrata Párt (PSD) tagjaiból létrehozott és az akkor kormányzó PDL oldalára átváltt Nemzeti Szövetség Romániáért (UNPR) parlamenti frakciójának újbóli, ezúttal a PSD-ből, valamint a Nemzeti Liberális Párt (PNL) és a Konzervatív Párt (PC) által alkotott Jobbközép Szövetségből álló Szociál-Liberális Szövetséghez (USL) történt átállásával, illetve a PDL-es képviselők egy részének átszavazásával elvezetett az Ungureanu-kormány parlamenti megbuktatásához. A bizalmatlansági indítvány eredményeként felállt, Victor Ponta vezette ideiglenes kormányra hárult nemcsak az ország további vezetése, hanem a helyhatósági és a parlamenti választások előkészítése.⁵

A demokrata-liberálisok azt remélték, ellenzéki helyzetből, illetve az USL kormányzából fakadó – meglehetősen válságos helyzetben – elkerülhetetlen – kopása mellett javíthatnak a várható eredményükön. Ezen kívül megpróbálkoztak a politikai álcázás – Magyarországon is ismert – módszerével, vagyis a jelöltek pártazonosítóktól megfosztott, „független” címke, vagy újonnan létrehozott, helyi társadalmi szervezetek mögé rejtésével.⁶

Az USL pedig kitartott személyre irányuló kampánystratégiája mellett, nevezetesen ahelyett, hogy a kormányzati alternatívát mutatná meg, Traian Băsescu államfőt jelöli ki politikai nyilatkozatai fő célpontjává.

Megalapozott szociológiai felmérések hiányában nem lehet nagy biztonsággal megmondani, e kampányelemek milyen hatásokkal működtek, de azt az eredmények alapján ki lehet jelenteni, a jelentősebb politikai szerveződések egyike sem volt maradéktalanul elégedett, illetve teljesen elégedetlen.^{7 8}

Hatalmi átrendeződés: együttélés, vagy totális hatalomátvétel?

Már az Ungureanu-kormány parlamenti megbuktatásakor tudni lehetett, olyan feszültségek vannak a román politikai életben belül, hogy csak a főszereplők nagy önuralma és együttműködési készsége esetén kerülhető el

⁵ Az eseményeket lásd bővebben: Pászán Zsolt i. m. 246–247. o.

⁶ A kampányról lásd bővebben: Pászán Zsolt i. m. 249. o.

⁷ A helyhatósági választás eredményeiről lásd bővebben: Pászán Zsolt i. m. 250. o.

⁸ Illyés Gergely – Székely István Gergely: A 2012-es romániai helyhatósági választások tanulságai. In: Kisebbségkutatás, 21. évf., 2012, 2. szám 257–283. o.

egy jelentős válság kirobbanása. Ez azonban minden politikai tényezőtől hiányzott.

Az amúgy is zaklatott politikai életben bombaként robbant, hogy az amerikai *Nature* folyóirat június 18-án bizonyítékokkal alátámasztva azzal vádolta Victor Ponta kormányfőt, hogy a doktori disszertációját jelentős mértékben plagizálta.⁹

Ez annál is inkább kellemetlen volt a kormányfő számára, hogy már ideiglenes kormánya megalakításakor is kénytelen volt – hasonló okok miatt – lemondani egyes miniszterjelöltjeiről, sőt, az oktatási tárcát mintha átoktórták volna, az élére kinevezettek mindegyikéről az év folyamán hasonló információk kerültek napvilágra. A kormányfő jellemrajzához tartozik, hogy annak ellenére sem mondott le, hogy erre ígéretet tett¹⁰, illetve az őt elítélő összes független, vagy legalábbis szakmailag nehezen támadható fórum döntésével szemben azon egyetlen intézményt őt felmentő „ítélet”-be kapaszkodott, illetve kapaszkodik, melyet éppen a róla szóló döntés napján oszlattak fel és állítottak össze újra a jelenlegi hatalomhoz hű emberekből és amely amúgy is a kormányfővel szemben nyilvánvalóan lojális oktatási miniszternek alárendelve működik.¹¹

Az USL már a helyhatósági választás kampányában is azt a taktikát választotta, hogy a politikai vitát a konkrét gazdasági, kormányzási kérdésekről a személyeskedés terepére irányítsa át. Erre több oka is volt. A legnyilvánvalóbb az, hogy kormányzati helyzetből nagyon nehezen tudott volna hitelesen kormányzati cselekvést követelni. Természetesen élt a már megszokott visszafelé, az előző kormányokra mutogatás eszközével, de erre jóval kevésbé támaszkodhatott a hatalomból, mint ellenzéki időszakában.

Egy másik ok az volt, hogy az USL politikusai ellenzéki szerepben sem voltak képesek igazán életképes szakmai alternatívát felmutatni a nem túl hatékonyan működő Boc-, illetve Ungureanu-kormányokkal szemben. Ez az alkalmassági deficit még nyilvánvalóbbá vált akkor, amikor a kijelölt

⁹ Quirin Schiermeier: Romanian prime minister accused of plagiarism – *Nature* (<http://www.nature.com/news/romanian-prime-minister-accused-of-plagiarism-1.10845>)

¹⁰ Victor Ponta kormányfő a spanyol *El País* napilapnak adott interjújában az újságíró kérdésére azt mondta, amennyiben plágiumnak minősítik a doktori dolgozatát, lemond, majd ezt ugyanott meg is erősítette. Forrás: Victor Ponta demisionează dacă se confirmă că a plagiat – *Romania International*, 2012. június 29. (<http://www.romaniainternational.com/politic/victor-ponta-demisioneaza-daca-se-va-confirma-ca-a-plagiat-95609>) Magyarul: Románia magyar szemmel – http://eres.blog.hu/2012/06/29/dontott_az_igazolasi_tanacs_ponta_plagizalt_folyamatos_fris-sulo

¹¹ A Victor Ponta plagizálási ügyével kapcsolatos kommentárok és cikkek gyűjteménye: Románia magyar szemmel – Ponta plagizált 2-13. (http://eres.blog.hu/2012/06/30/ponta_plagizalt_2_és_folytatásai)

miniszterek többsége semmilyen értékelhető teljesítményt nem mutatott fel a parlamenti választásig.

És végül nem hanyagolható el az a szempont sem, hogy az USL heterogén összetételét figyelembe véve fontos volt kerülni minden olyan kérdést, ahol a tagpártok között a valóságban meglévő, kisebb részben ideológiai, nagyobb részben csoport- és pártérdekbeli különbségek előtérbe kerülhetnek volna és veszélyeztethették volna a szövetség egyben maradását.

Ilyen körülmények között tehát az USL vezetői számára lényeges volt, hogy a közbeszédet olyan témák uralják, melyek egyrészt elfedik a gyakorlati lépések hiányát, másrészt a kívánt irányba, vagyis a Demokrata-Liberális Párt (PDL) körül létrejött Igaz Romániáért Szövetség (ARD) ellen terelik a társadalom szintjén felgyülemlett, amúgy meglehetősen diffúz gyűlöletet.

Erre pedig Traian Băsescu elnök személye ígérkezett a legalkalmasabbnak. Egyrészt, mert habitusából adódóan nehezen fogja szó nélkül tűrni, ha provokálják, másodrészt, mert szintén habitusából adódóan hajlamos övön aluli támadásokra, melyeket ellenfelei könnyedén ellene fordíthatnak, „ártatlan áldozatok”-ként mutatkozva a közvélemény előtt, harmadsorban pedig azért, mert – főleg a Boc-kormányok idején – jelentős mértékben nevét adta a rendkívül népszerűtlen és fájdalmas megszorító lépésekhez, így megfelelő médiaháttérrel könnyű őt démonizálni. Itt említendő meg, hogy a négy fő televíziós hírsatorna – Antena3, România TV, Realitatea TV, B1 TV – közül az első kettő aktív USL-es politikus tulajdonában van, és a maradék kettőtől is a nagyobbik – Realitatea TV – az USL-hez köthető.¹²

Ennek megfelelően az USL helyhatósági kampánya is jelentős mértékben a Traian Băsescuval szembeni támadásokra összpontosított, és ez csak fokozódott a megnyert választás után.

Ezt szolgálta a Románia európai tanácsi üléseken való képviselőségéről június közepén kirobbant vita is, amit az alkotmánybíróság Traian Băsescu javára döntött el, de az, ahogy Victor Ponta kormányfő – koalíciós társai tudtával és támogatásával – figyelmen kívül hagyta ezt a döntést, és gyakorlatilag mandátum nélkül utazott el Brüsszelbe, megmutatta, a jogállamiság intézményei milyen keveset jelentenek a jelenlegi román politikai elit fő képviselői számára.¹³ Különben ebből a konfliktusból is látszik,

¹² A sajtó és a politika viszonyáról: Mircea Marian: Este oficial: USL a cumpărat presa română. Ieftin! – *Evenimentul zilei*, 2012. október 23. (<http://www.evz.ro/detalii/stiri/EDITORIA-LUL-EVZ-Este-oficial-USL-a-cumprat-presa-romn-Ieftin-1007035.html#ixzz2A7OAGCz4>) Magyarul: Hivatalos: Az USL megvette a román sajtót. Olcsón! – EuroCom – Romániai Sajtófigyelő (<http://eurocom.wordpress.com/2012/10/24/hivatalos-az-usl-megvette-a-roman-sajtot-olcson/>)

¹³ Erről bővebben: Románia magyar szemmel – A Băsescu és Ponta közti csörte folytatódik (http://eres.blog.hu/2012/06/16/a_b_sescu_es_ponta_kozti_csorte_folytatodik)

menyire káros Románia politikai életére és végső soron egész társadalmi, gazdasági állapotára nézve az, hogy az elmúlt több mint két évtizedben a törvényalkotás, főleg az olyan alapvető fontosságú törvények, mint az alkotmány, a választási törvények, a két házszabály, hogy a gazdasági törvényekről már ne is beszéljünk, túlságosan perszonalifikáltak, a politika adott pillanatban erős emberei érdekeit és céljait szolgálták. És egyelőre nem mutatkoznak jelei annak, hogy ez jelentősen megváltozna.¹⁴

Ezzel párhuzamosan megindult a harc az igazságszolgáltatási szervek ellen is, hiszen az új hatalom számos tagja – Dan Voiculescu, Relu Fenechiu stb. – alanya folyamatban lévő büntetőügyeknek. Számukra a két év letöltendő börtönbüntetése ítélet Adrian Năstase volt szociáldemokrata (PSD) kormányfő sorsa meglehetősen rémületes távlatokat nyitott meg.¹⁵

Mindezek a tényezők elkerülhetetlenné, sőt, a hatalom számára kívánatosá tették a nyílt konfrontációt Traian Băsescu elnökkel, az egyetlennel, aki – elméletileg – képes lenne alternatív hatalmi központként megjelenni.

Így került sor a parlament vezetőségének, a magyarországi ombudsmannak megfelelő nép ügyvédje szokásrendet, számos eljárási szabályt, törvényt megsértő, vagy legalábbis megerősítő leváltására, az alkotmánybírák megfenyegetésére, amelyek mind egyetlen irányba mutattak, Traian Băsescu hivatalból való felfüggesztésére.^{16 17}

És annak ellenére, hogy a július 29-én megtartott népszavazás – igaz, érvénytelenül – a társadalom szintjén meglévő erős Băsescu-ellenességként is értékelhető volt¹⁸, valójában több szempontból is gyengítette a kezdeményezőket.

¹⁴ Alex Avram: Cod roșu pentru România: Constituția trebuie schimbată – Ziare.com, 2012. június 16. (<http://www.ziare.com/politica/constitutie/cod-roșu-pentru-romania-constitutia-trebuie-schimbată-1173275>) Magyarul: Románia magyar szemmel – A Băsescu és Ponta közti csörte folytatódik (http://eres.blog.hu/2012/06/16/a_b_sescu_es_ponta_kozti_csorte_folytatodik)

¹⁵ Irina Olteanu, Diana Robu: Năstase s-a împușcat – Ce urmează – Ziare.com, 2012. június 22. (<http://www.ziare.com/adrian-nastase/impuscat/adrian-nastase-a-incercat-sa-se-sinucida-s-a-impuscat-in-gat-live-1174219>) Magyarul: Románia magyar szemmel (http://eres.blog.hu/2012/06/21/adrian_n_stase_ongyilkossagi_kiserlete)

¹⁶ Irina Olteanu: Vineri se votează suspendarea lui Băsescu – Ultimele ore la Cotroceni? – Ziare.com, 2012. július 5. (<http://www.ziare.com/basescu/suspendare-basescu-traian-basescu-se-apara-in-parlament-live-1176903>) Magyarul: Románia magyar szemmel – Választások 2012 – USL-s „villámháború” 3. nap (http://eres.blog.hu/2012/07/05/valasztasok_2012_usl-s_villamhaboru_3_nap_folyamatosan_frissulo)

¹⁷ Az egész folyamatról szóló kommentárok és cikkek gyűjteménye: Románia magyar szemmel – Választások 2012 – USL-s „villámháború” 3-88. napok (http://eres.blog.hu/2012/07/05/valasztasok_2012_usl-s_villamhaboru_3_nap_folyamatosan_frissulo és folytatásai)

¹⁸ A népszavazás eredményéről és az azzal kapcsolatos véleményekről lásd: Románia magyar szemmel – Népszavazás (2012) (http://eres.blog.hu/2012/07/29/nepszavazas_2012_folyamatosan_frissulo); Népszavazás 2012 – Eredmények, kommentárok 07.29–08.04. (http://eres.blog.hu/2012/07/30/nepszavazas_2012_eredmenyek_kommentarok_folyamatosan_frissulo); Népszavazás

Nemcsak azért, mert nem sikerült elérniük a kitűzött célt, Traian Băsescu leváltását és az egyre erősebb magyar- és Európa-ellenes hangokat megütő Crin Antonescu nemzeti liberális (PNL) pártelnök¹⁹ államfővé választását. Hanem azért is, mert az egész folyamat olyan megütközést keltett az Európai Unión belül, ami máig tartó bizalmi válságot okozott Románia mostani vezetésével szemben.^{20 21 22}

Álkampány, áltémákkal és áligéretekkel

A népszavazás félsikere, vagy félkudarca – attól függően, hogy honnan nézzük – jelentősen csökkentette az USL vezetőinek és közülük is első-sorban Victor Ponta önbizalmát. Paradox módon annak ellenére, hogy a legerősebb pártot, a PSD-t vezeti, az USL-t alkotó négy párt vezetői közül az ő helyzete a legkevésbé biztos. Míg vezetőtársai – legalábbis jelenleg – erős kézzel uralják pártjukat, Victor Ponta több szempontból is sebezhető. Nemzetközi téren ő exponálta magát a leginkább a nyári Băsescu-ellenes akcióban, továbbra is a feje felett lebeg és bármikor elővehető a

vazás 2012 – magyarellenés hangulatkeltes (http://eres.blog.hu/2012/07/31/nepszavazas_2012_magyarellenés_hangulatkeltes_folyamatosan_frissulo)

¹⁹ Egy példa a sok közül, Monika Krajnik: Antonescu: România va sta în picioare și nu în genunchi în fața partenerilor săi – adevarul.ro, 2012. július 13. (http://adevarul.ro/news/politica/antonescu-romania-sta-picioare-nu-genunchi-fata-partenerilor-sai-1_50ae70187c42d5a6639cb6d5/index.html#) Magyarul: Románia magyar szemmel – Választások 2012 – USL-s „villámháború”, 13. nap (http://eres.blog.hu/2012/07/15/valasztasok_2012_usl-s_villamhaboru_13_nap)

²⁰ Barroso urechează România – vezi reacțiile politicianilor români – Ziare.com, 2012. július 18. (<http://www.ziare.com/monica-macovei/europarlamentar/barroso-urecheaza-romania-vezi-reacțiile-politicienilor-romani-1179418>) Magyarul: Választások 2012. – USL-s „villámháború”, 16. nap (http://eres.blog.hu/2012/07/18/valasztasok_2012_usl-s_villamhaboru_16_nap)

²¹ A német külpolitika véleményét ld: Michael Link: Poziția critică a Berlinului privind România a fost mai mult decât necesară. Ambasadorul la Berlin a fost CONVOCAT la guvern – romanialibera.ro, 2012. július 13. (<http://www.romanialibera.ro/actualitate/europa/interviu-michael-link-pozitia-critica-a-berlinului-privind-romania-a-fost-mai-mult-decat-necesara-ambasadorul-la-berlin-a-fost-convocat-la-guvern-270475.html>) Magyarul: Románia magyar szemmel – Választások 2012 – USL-s „villámháború”, 14. nap (http://eres.blog.hu/2012/07/16/valasztasok_2012_usl-s_villamhaboru_14_nap)

²² A Velencei Bizottság végleges jelentése megerősítette azokat a véleményeket, melyek szerint a folyamat törvénytörő és mindenekelőtt jogállamiságot sértő volt. Ld. Liviu Avram: Comisia de la Veneția: puștiții din iulie sunt vinovați pentru toate capetele de acuzare – adevarul.ro, 2012. december 17. (http://adevarul.ro/news/politica/comisia-venetia-puștiții-iulie-vinovați-pentru-toate-capetele-acuzare-1_50cf3fe6596d7200910e140b/index.html#) Magyarul: Velencei Bizottság: minden vádpontban a júliusi puccsisták a bűnösök – EuroCom – Romániai Sajtófigyelő (<http://eurocom.wordpress.com/2012/12/19/velencei-bizottsag-minden-vadpontos-a-juliusi-puccsistak-a-bunosok-adevarul/>)

plágium-ügy, és nem rendelkezik szilárd és mellette minden körülmények között kiálló támogatókkal a PSD-ben rendkívül befolyásos és a következő időkben egyre nagyobb formális és informális hatalmat szerző területi vezetőkkel, az úgynevezett „kiskirályok”-kal szemben.

Ezért kormányzati szinten folytatódott és a kormányzati tevékenységben tükröződött a korábban már említett elodázása minden olyan lépésnek, ami bármilyen módon kockáztathatta volna a felmérésekben és az USL vezetőiben várakozásként megjelent jelentős választási sikert.

Ez olyan kormányzati benuházzással járt, mely nem hogy nem javított a Boc-kormányok hibás lépéseiből származó működési zavarokon, de tovább mélyítette azokat.²³

A fő pártok, illetve pártszövetségek pedig láthatóan már csak kötelező feladatnak tekintették, hogy legalább papíron letegyenek valamilyen politikai programot²⁴ az asztalra, de annak megvalósítása, illetve megvalósíthatósága már kevésbé volt érdekes számukra, és ezért a kampány során nem is került sor pártvezetők vitájára, mindkét tábor gondosan ügyelve arra, hogy vezetői elsősorban csak a „baráti” médiában jelenjenek meg, illetve gondoskodtak olyan újabb és újabb botrányokról, melyek elterelheték a közvélemény figyelmét a pártok politikai ötlettelenségéről, valamint témát adhattak az egyre jobban bulvárosodó hírtévéknek.

Az USL kampányát a korábban már felvázolt Basescu-ellenesség, illetve a nacionalista és populista felhangoktól sem mentes diskurzus jellemezte. Tekintettel arra, hogy a nyári népszavazási kaland után a felmérések a szövetség népszerűségvesztését mutatták, a szociál-liberálisok igyekeztek megfelelő táptalajt biztosítani a társadalom minden szintjén meglévő, politikai osztállyal szembeni heves elutasításának, és ezt gyűlöletté növel-

²³ Ezzel kapcsolatosan jó összefoglaló helyzetelemzés: Victor Rotariu: Boc-ul lui Ponta – Gândul, 2012. október 10. (<http://www.gandul.info/puterea-gandului/boc-ul-din-ponta-10183969>) Magyarul: Ponta Bocja – EuroCom – Romániai Sajtófigyelő (<http://eurocom.wordpress.com/2012/10/11/ponta-bocja/>)

²⁴ A két nagy politikai szövetség, az USL és az ARD kormányprogramjainak összehasonlítását ld. Cristian Andrei, Clarice Dinu – PROGRAMELE DE GUVERNARE ALE USL ȘI ARD, făcã în față: care este prima masurã pe care o vor lua imediat după alegeri – Gândul, 2012. november 5. (<http://www.gandul.info/politica/programele-de-guvernare-ale-usl-si-ard-fata-in-fata-care-este-prima-masura-pe-care-o-vor-lua-imediat-dupa-alegeri-10277204>) Magyarul: Az USL és az ARD kormányprogramjai szemtől szembe: mi lesz az első lépésük, rögtön a választás után – EuroCom – Romániai Sajtófigyelő (<http://eurocom.wordpress.com/2012/11/07/az-usl-es-az-ard-kormanyprogramjai-szemtol-szembe-mi-lesz-az-első-lepesuk-rogt-on-a-valasz-tas-utan/>); illetve a jobboldali szövetség, az ARD programjának jobboldali kritikáját ld. Grigore Cartianu: Populism de stãnga-dreapta – Adevãrul, 2012. szeptember 30. (http://adevarul.ro/news/societate/populism-stanga-dreapta-1_50a7b9ef7c42d5a6636a0c3f/index.html#) Magyarul: Bal-jobb populizmus – EuroCom – Romániai Sajtófigyelő (<http://eurocom.wordpress.com/2012/09/30/bal-jobb-populizmus/>)

ve a politikai ellenfeleik ellen irányítani, és minden eszközzel erőt és megbízhatóságot akart sugározni.²⁵

A nacionalista diskurzusban – akárcsak az európai intézmények, vagy az amerikai adminisztráció elleniben – egyfajta sajtósárgos munkamegosztás volt megfigyelhető az USL fő vezetői között. Míg Victor Ponta kormányfő igyekezett megszerezni a nyugati partnerek jóindulatát, vagy legalábbis távolmaradását a belpolitikai fejleményektől, Crin Antonescu hevesen vitatta ezen intézmények jogát arra, hogy állást foglaljanak olyan kérdésekben, mint a jogállamiság, a törvények, az Európai Unióban elfogadott normák érvényesülése Romániában.

Ugyanez volt tapasztalható a magyar–román kérdésben, ahol Victor Ponta – néhány Magyarországot, illetve Orbán Viktor elleni oldalszúrásától eltekintve – nyitottnak mutatkozott az esetleges együttműködésre, sőt többször is állást foglalt amellett, hogy a magyar közösségnek képviselttel kell rendelkeznie a parlamentben. Ezzel szemben a „rossz rendőr” szerepét Crin Antonescu, illetve a kormányzat²⁶ és a közigazgatás alacsonyabb szintjei vették át.²⁷ Így például a kampányban kiemelt szerepe volt Codrin Munteanunak²⁸, akinek a magyar, illetve székely jelképekkel, az anyanyelvű feliratokkal és egyéb identitást jelző szimbólumokkal szembeni harca az egész kampány végig kísért. De nemcsak a Székelyföldön voltak gondok²⁹, hanem más magyarlakta településeken is hirtelen fontossá váltak régen elfeledett, a magyar–román kapcsolatot feszültté tevő ter-

²⁵ Jellemző volt, hogy míg az USL 2012. október 17-én, nem véletlenül az EPP bukaresti kongresszusával egyidejűleg 60.000 hívét gyűjtötte össze a bukaresti Nemzeti Arénában, nagy médiamegjelenéssel, addig az ARD a bukaresti operaházban mutatta be jelöltjeit néhány száz ember előtt, szinte illegálisan.

²⁶ A Pénzügyminisztérium levelezőrendszerén keresztül egy magyarellenes kijelentéseiről híressé vált Dinu C. Giurescu történésznek tulajdonított felhívást terjesztettek, amiben a magyarok elleni fellépésre szólították fel a románokat. Giurescu tagadta, hogy ő lenne a szerző. Bővebben: Kormány-email: leckéztessük meg a magyarokat! – Új Magyar Szó online, 2012. november 13. (<http://www.maszol.ro/index.php/belfold/5002-nacionalista-kampany-ministeriumi-e-mailekben>)

²⁷ A bannerek háborúja nem ért véget – e-Népújság.ro, 2012. november 16. (<http://www.e-nepuj-sag.ro/op/article/bannerek-h%C3%A1bor%C3%BAja-nem-%C3%A9rt-v%C3%A9get>)

²⁸ Grama (PSD): „Este obligatoriu ca de acum înainte să fie o regulă și un principiu” ca prefectul județului Covasna să fie român – Gândul, 2012. november 14. (<http://www.gandul.info/politica/grama-psd-este-obligatoriu-ca-de-acum-inainte-sa-fie-o-regula-si-un-principiu-ca-prefectul-judetului-covasna-sa-fie-roman-10320340>) Magyarul: Grama (PSD): „Mostantól kezdve kötelező szabály és elv kell legyen”, hogy Kovászna megye főispánja román – EuroCom – Romániai Sajtófigyelő (<http://eurocom.wordpress.com/2012/11/18/grama-psd-mostantol-kezdve-kotelezo-szabaly-es-elv-kell-legyen-hogy-kovaszna-megye-foispanja-roman-gandul/>)

²⁹ A prefektus kérjen bocsánatot (Kétezen tüntettek Sepsiszentgyörgyön) – Háromszék, 2012. november 9. (http://www.3szek.ro/load/cikk/54581/a_prefektus_kerjen_bocsanatot_ketezen_tuntettek_sepsiszentgyorgyon)

vek³⁰, vagy indítottak újra megalapozatlan támadásokat magyarok számára fontos jelképek ellen.³¹

Az USL stratégiáját nagymértékben elősegítette az ARD zavart útke-resése és ötlettelensége. Az USL-t már 2011. február 5-én létrehozták, így bőven volt ideje gyökeret eresztetni a közvélemény tudatában, alkotóelemei pedig már korábban is megfelelő ismertséggel rendelkeztek. Az ARD ezzel szemben csak 2012. augusztus 30-án jött létre, és már megalakításakor is nyilvánvaló volt, hogy kármentés az egyetlen célja, létrehozását nem előzte meg semmilyen lényegi vita és önvizsgálat a jobboldalon.

Ha szűken a tényeket vesszük alapul, akkor Mihai Răzvan Ungureanu volt miniszterelnök 2012 júliusában létrehozta a Jobbközép Polgári Kezdeményezést (ICCD), melynek bevallott célja a jobboldali pártok és szervezetek egyesítése volt a választások előtt. Valójában a PDL és Traian Băsescu úgy számoltak, hogy a magát a megszorítások időszakában nem exponáló, ezért tiszta lappal induló Ungureanu képes lesz a jobboldali választókkal feledtetni a korábbi sérelmeket, ugyanakkor elég hitelesnek és elhivatottnak tud majd mutatkozni ahhoz, hogy valódi mozgósító erőként hasson.

Ebben őket megerősítette az, hogy az elnök és a PDL által meghirdetett bojkottnak tudták be az államfő leváltására kiírt népszavazás érvénytelenítését, és ennek alapján azt feltételezték, hogy a júliusi voksoláson meg nem jelent, a teljes választói réteg több mint felét jelentő tömegben van elég potenciális szavazó, akikkel megszoríthatják a szociál-liberális szövetséget, vagy legalább Traian Băsescu számára biztosíthatnak elég mozgásteret ahhoz, hogy a választás utáni esetleges kulisszák mögötti egyeztetésekkel mégiscsak létre tudjon hozni valamilyen jobboldali központú – jelen esetben ez alatt a PDL értendő – kormányzást.

Csakhogy ezekbe a számításokba számos helyen hiba csúszott.

Egyrészt most mutatkozott meg az elméleti, ideológiai műhelymunka hiánya, ugyanis az elmúlt évtizedek haszonelvű politizálásai elsorvasztottak bármiféle vitát, melyek most megalapozhattak volna egy jobboldali gazdasági és közpolitikai ajánlatot. A politikai jobboldal Demokrata Liberális Párt (PDL) általi eluralkása és ebből következő monopolizálása elszívta a levegőt minden esetleges versenytárstól. Ez annak ellenére volt így, hogy maga elsősorban egy konjunkturálisan, a jobboldalon keletkezett űrt betöltő

³⁰ Szatmárnémeti: román zászlórúdállítás százezrekért – Krónika, 2012. november 5. (<http://www.kronika.ro/index.php?action=open&res=68772>)

³¹ Cimitirul Central Cluj devine muzeul minorităţii maghiare – Cotidianul, 2012. november 5. (<http://www.cotidianul.ro/cimitirul-central-cluj-devine-muzeul-minoritatii-maghiare-198892/>) Magyarul: A Kolozsvári Központi Temető a magyar kisebbség múzeumává válik – EuroCom – Romániai Sajtófigyelő (<http://eurocom.wordpress.com/2012/11/07/a-kolozsvari-kozponti-temeto-a-magyar-kisebbség-muzeumává-valik/>)

baloldali párt volt, és jelentős mértékben, vezető politikusain és főleg a második, harmadik vonalbeliekén keresztül az is maradt, és így a jobboldali választók mindig is némi fenntartással kezelték. Ennek bizonyítéka, hogy a magát szintén a jobboldalon pozicionáló Nemzeti Liberális Párt (PNL) a hagyományosan általában inkább a jobboldalra szavazó erdélyi megyékben mindig jelentős eredményeket tudott elérni a PDL mellett is.

Így amikor egy fenyegető USL-es kétharmaddal szemben össze kellett volna fogni, és lelkesíteni kellett volna a politikai jobboldalt, nem volt kivel.

Volt egy demoralizált PDL, mely már a helyhatósági választáson is a legtöbb esetben független, vagy néhány héttel a választás előtt létrehozott „civil” egyesületek álcája mögé bújó képviselőket indított, gondosan kerülve a pártot jellemző színt és jelképeket. És ezen kívül még néhány kisebb szervezet, melyekről vagy nem hallott senki, mint például Mihail Neamtu Új Köztársaság Pártja (PNR), Adrian Papahagi Kereszténydemokrata Alapítványa (FCD), vagy már régóta és tartósan a futottak még kategóriába tartoznak, nevezetesen az Aurelian Pavelescu által vezetett Kereszténydemokrata Nemzeti Parasztpárt (PNȚCD).

Az ügy komolyságát jelzi, hogy a végül létrejövő Igaz Románia Szövetséget (ARD) végül csak három szervezet, a PDL, a PNȚCD és egy erre a célra a tetszhalál állapotából feltámasztott és Mihai Răzvan Ungureanu platformjává változtatott Polgári Erő Párt (PFC) hozta létre, mert a PNR-nek nyilvántartásba vételi gondjai támadtak, a PFC-t pedig végül már nem vették be.

Az ARD kampánystábjába úgy ítélte meg, úgynevezett pozitív kampánnyal, vagyis a kormányzati szerepben végrehajtani kívánt lépések ismertetésével sikerül a mérsékelt közép számára elfogadható alternatívát mutatni a negatív kampányt erőltető USL-lel szemben, illetve sikerül megmozgatni az utóbbi választásokról rendre elmaradó választójoggal rendelkezőket.

Ez az elgondolás két okból nem vezethetett eredményre: az ARD PDL-es „arcai” zömmel olyan politikusok voltak, akik a megszorítások idején is vezető tisztségekben voltak, tehát nehezen tudtak eredményesen érvelni újabb kormányzati terveik mellett. A másik ok az, hogy az ARD többi tagpártjának képviselői nem voltak képesek sem elfelejteni, sem a közvéleménnyel elfeledtetni, hogy a felmérések szerint nagyon kicsi a valószínűsége annak, hogy mindannak, amit mondanak, van esélye megvalósulni. Márpedig a mentális gátlás miatt az ARD-s politikusok megnyilvánulásai erőtlennek látszottak és mint később az eredmények megmutatták, annak is bizonyultak.

A választási törvények által előírt többpárti tévés vitaműsorok pedig rendre az USL-es tábor szándékai szerint alakultak, hiszen a műsorveze-

tők nyilvánvaló részrehajlása mellett érdemi vita helyett nagyon gyakran alpári veszekedésekké fajultak. A választás napjának közeledtével a felmérések azt mutatták, hogy az ARD-nek nemcsak a bizonytalanokat, a látnens jobboldali szavazókat nem sikerült meggyőznie, de még az aktívakat sem, hiszen a közvélemény-kutatásokban rosszabb az eredménye, mint a PDL-nek.³² Végül, látva a jobboldali szövetség bénultságát és tehetetlenségét, Traian Băsescu is szerepet vállalt a kampányban, de nem túl ihletett nyilatkozatai inkább az USL-t segítették, mint az ARD-t.

A román pártok közül végül a helyhatósági választás viszonylagos meglepetését okozó Nép Pártja – Dan Diaconescu (PP-DD) csatlakozott az USL botrányra, illetve gyűlöletkeltésre épülő kampányához, és a névadó elnöke tulajdonában lévő, rendkívül alacsony színvonalú, de a képzetlenebb rétegek sorában viszonylag nagy nézettséget produkáló OTV nyújtotta médiafelületet felhasználva a populista kampányolás egyik iskolapéldáját mutatta.³³

A 2012-es parlamenti választáson elinduló magyar szervezetek, a Romániai Magyar Demokrata Szövetség (RMDSZ) és az Erdélyi Magyar Néppárt (EMNP) kampányai mutatnak bizonyos hasonlóságot a román pártokéival, de vannak alapvető különbségek is.

A régi és az új szervezet társadalmi beágyazódottsága közötti különbség a magyar szervezetek esetében még nyilvánvalóbb, hiszen egy több mint húsz éve működő, az erdélyi magyar közösség szinte minden – szakmai, társadalmi, gazdasági, közigazgatási, politikai stb. – szintjét behálózó Góliát mérkőzött meg egy 2011 második felében létrehozott, ellenfele pénzügyi, média- és egyéb forrásainak töredékével rendelkező Dáviddal. A Magyar Polgári Párt nem indulása, illetve a kampány vége felé mutatott helyezkedése az erdélyi magyar politikai élet következő időszakára nézve jelentős és választ igénylő kérdéseket vet fel.³⁴

Bár a román pártok között zajló kampánynál jóval civilizáltabb és mérsékeltőbb volt³⁵, az RMDSZ–EMNP csata sem volt mentes az övön

³² Blaga: „PDL stă mai bine în sondaje decât ARD” – Sabina Fati interjúja Vasile Blaga PDL-elnökkel, Románia liberă, 2012. november 26. (<http://www.romanialibera.ro/opinii/intervi-uri/blaga-pdl-sta-mai-bine-in-sondaje-decat-ard-285186.html>)

³³ Az Oltchim vegyipari kombinát kudarcba fulladt privatizálási kísérlete a populista politizálás minden elemét felvonultatta. Erről bővebben: Románia magyar szemmel – Választások 2012 – Az Oltchim-ügy (http://eres.blog.hu/2012/09/25/valasztasok_2012_az_oltchim-ugy)

³⁴ Kuti János: Bejutni mindenáron! – Háromszék, 2012. október 29. (http://www.3szek.ro/load/cikk/54231/bejutni_mindenaron_a_mult_het)

³⁵ Például egy úgynevezett választási kódex aláírására is történt kísérlet, amiből aztán – kölcsönös egymásra mutogatás mellett – nem lett semmi. A kódextervezetet lásd itt: Választási etikai kódex aláírását javasolja Korodi Attila és Tánzos Barna – erdely.ma, 2012. november 2.

aluli támadásoktól³⁶, vagy a negatív jelenségektől, akár a jelképhasználattal kapcsolatos vitát említjük az egyik részről, akár az alternatív küszöb-re vonatkozó tudatos félrevezetéseket – hogy ne nevezzük hazugságoknak őket! – a másik részről.

Az RMDSZ kampányát eleinte a rutinszerűség és az ellenfél lebecsülése jellemezte, amit nagymértékben az magyaráz, hogy parlamenti választásokon eddig sohasem kényszerült a közönségen belül igazi versenyzetbe. A kampány vége felé ezt felváltotta a pánik, amit nem a parlamentbe be nem kerülés veszélye okozott, hiszen ezt az RMDSZ által éppen e célból elfogadtatott alternatív küszöb biztosította volna, hanem sokkal inkább az, hogy egy ilyenfajta bejutás annak az – amúgy több szempontból is vitatható – állításnak a fenntarthatóságát kérdőjelezte volna meg, hogy az RMDSZ valóban képviseli még a romániai magyar közösséget, ugyanis ami az EMNP esetében sikernek számított volna, az RMDSZ számára egyértelmű kudarcot jelentett volna.³⁷

Az EMNP az esélytelenek, vagy finomabban fogalmazva, a hosszú távra készülő kezdő nyugalmával és éppenséggel derűjével folytathatta kampányát, és míg az RMDSZ elsősorban a közösségi jogok terén elért eredmények megtartását hangsúlyozta, illetve a „román kártyát” elővéve a nacionalizmus elszabadulásának veszélyével kampányolt, addig az EMNP túllépett ezen a szinten, és kampánya középpontjába Románia föderalizálását helyezte, amihez elkerülhetetlennek, sőt kívánatosnak tartja a román közösség megnyerését, meggyőzését és részvételét is.³⁸

Eredmények és következmények

Szigorúan a számokat tekintve, a választói jegyzékekben szereplő 18.423.066 választóból 7.694.180, vagyis a 41,76 százaléka ment el szavazni.³⁹

(http://www.erdely.ma/kozeletunk.php?id=129802&cim=valasztasi_etikai_kodex_alairasat_javasolja_korodi_attila_es_tanzos_barna)

³⁶ Szilágyi Zsolt: állítsák le a megfélemlítő akciókat! – erdely.ma, 2012. november 1. (http://www.erdely.ma/kozeletunk.php?id=129759&cim=szilagy_i_zsolt_allitsak_le_a_megfelemlito_akciokat)

³⁷ Az RMDSZ parlamenti választási programja (<http://rmdsz.eu/uploads/news/attachements/Parl%20valaszt%20program%20000-.pdf>)

³⁸ Erről bővebben például itt: Jövőt Erdélyben – választási program (http://www.neppart.eu/parlament2012/jovot_erdelyben.html)

³⁹ <http://www.becparlamentare2012.ro/A-DOCUMENTE/Rezultate%20partiale/Rezultate%20provizorii.pdf>

Az USL 273 képviselői és 122 szenátori mandátummal mindkét házban egyedül is megszerezte a kétharmadot.

Az ARD 56 (13,59%), illetve 24 (13,64%) mandátummal, a PP-DD 47 (11,41%), illetve 21 (11,93%), az RMDSZ pedig 18 (4,37%), illetve 9 (5,11%) mandátummal rendelkezik.⁴⁰

Ha az eredményekből levonható tanulságokat nézzük, akkor két következtetés azonnal adódik: 1. a tisztán egyéni körzetes, sőt egyfordulós választás nemcsak Romániában, de egész Közép-Kelet-Európában a demokráciára nézve katasztrofális eredményekkel járhat; 2. le kell számolni azzal a mítosszal, hogy az egyéni körzetes választás a politikai élet valamiféle megtisztulását, megújulását, a közösséggel való jobb kapcsolattartást eredményezhet.

Ha az első állítást nézzük, akkor az eredmények birtokában most már biztosan állíthatjuk, hogy amennyiben a PDL-nek nem sikerült volna az Alkotmánybíróság segítségével megtorpedózni az USL próbálkozását a tisztán egyéni körzetes választás bevezetésére, akkor ma egyetlen képviselőjük sem ülne a parlamentben és az USL-eseken kívül csak az RMDSZ rendelkezne még néhány mandátummal. Persze nem szabad elfelejteni, hogy amikor még népszerűségük csúcán voltak, a PDL és Traian Băsescu pontosan e változatnak voltak a harcos támogatói.⁴¹

A második állítást támasztja alá, hogy mind a pártok jelöltállításakor, mind a választási eredményekben nem mutatható ki közvetlen kapcsolat és ok-okozati összefüggés a bejutott jelöltek szakmai, politikai, esetleg erkölcsi minősége és választási eredményességük között.

A 2012-es parlamenti választásból leszűrhető másik tanulság az, hogy a társadalmon belül rendkívül nagy feszültségek halmozódtak fel. Az USL a nyár folyamán megcsappant előnyét az ARD-vel szemben pont azzal szerezte vissza, hogy a kampányban erre játszott rá, és elmondható, hogy azok a pártok voltak eredményesek, melyek éltek e feszültség manipulálásával. Ez nem csak az USL-re, hanem a PP-DD-re és némileg az RMDSZ-re is érvényes. Márpedig az USL választási programjából semmiképpen sem derült ki, miképpen kívánja e feszültséget csökkenteni, és milyen megoldásai vannak egy esetleges társadalmi robbanás elkerülésére.

Az RMDSZ-t a mostani eredmény arra kell figyelmeztessen, hogy az 1992-es választások óta folyamatosan csökkenő választói bázisát tekintve

⁴⁰ http://hu.wikipedia.org/wiki/2012-es_rom%C3%A1niai_parlamenti_v%C3%A1laszt%C3%A1sok#cite_note-21

⁴¹ Úgy tűnik, Victor Ponta képes mások hibájából is tanulni, hiszen a számára – is – kétharmados parlamenti képviselőlet biztosító parlamenti választás után bejelentette szándékát a listás választási rendszerhez való visszatérésre: Ponta: vissza kell térni a listás választási rendszerhez – Transindex, 2012. december 28. (<http://itthon.transindex.ro/?hir=31676>)

felélte minden tartalékát. Az is látható, hogy a jelenlegi politikai kínálat mellett ez a bázis az újabb szereplők (EMNP és részben és feltételesen az MPP) megjelenésével sem bővült számottevően, és ennek okai tudományos, szakmai feltárása elkerülhetetlen és elengedhetetlen! Ugyanakkor ezt a fajta párbeszédet nehezíti, ha nem éppen ellehetetleníti olyan csontvázak kihullása a szekrényből, mint az USL és az RMDSZ között 2012. október 1-jén(!) aláírt titkos megállapodás, amit Kelemen Hunor RMDSZ-elnök csak 2013. januárjának első napjaiban hozott nyilvánosságra, és csak azután, hogy az egyik aláíró, Crin Antonescu azt megszellőztette!^{42 43}

Mint minden választást követő évben, a pártoknak 2013-ban mérleget kell vonniuk, és még a győzteseknek is rendezniük kell soraikat, mert 2013 nem lesz az előzőnél sokkal könnyebb év. Romániának több mint 5 milliárd eurót kell visszafizetnie az IMF-nek, és ehhez a Ponta-kormánynak máris kellemetlen lépéseket kellett bejelentenie.⁴⁴

Szintén nem ígérkezik könnyűnek abból a szempontból sem, hogy a kormányfő nagyszabású közjogi terveket dédelget, ezek között szerepel az alkotmány módosítása és a régiók hatásköreinek bővítése, átalakítása. És mivel az alkotmány módosítását népszavazással kell érvényesíteni, úgy tűnik, ez az év sem lesz teljesen kampánymentes. Ami meglehet, hogy nem lesz egyszerű rutineljárás, tekintettel arra, hogy még nem ismeretes az elnöki, a parlamenti, az alkotmánybírói hatáskörök módosításának tartalma, és ez akár újabb viták forrása is lehet az USL-en belül (is!).

Továbbá véget ért az ideiglenes kormányzás által még megengedett/eltúrt alibizés, most már ugyanis meg kell kezdeni a valódi kormányzást, tisztázni kell, hogy valójában milyen politikát kíván folytatni a kabinet, főleg a gazdaság terén, és ez valószínűleg egyre jobban felszínre hozza majd mind az USL pártjai közötti, mind a pártokon belüli törésvonalakat is.

Tehát a kétharmados parlamenti hatalom ellenére a romániai politikai színpad korántsem annyira stabil, amilyennek tűnik, és könnyen meglehet, hogy Victor Pontának nehéz lesz négy éven keresztül megőriznie a kormányfői tisztségét. Legalábbis a jelenlegi politikai konfigurációban!

⁴² Nyilvános az RMDSZ–USL-paktum – Krónika, 2013. január 3. (<http://www.kronika.ro/index.php?action=open&res=70290>)

⁴³ Az EMNP politikusai szerint, az RMDSZ nem hozta nyilvánosságra az egész RMDSZ–USL megállapodást. Forrás: Hamis a közzétett USL–RMDSZ-megállapodás – manna.ro, 2013. január 5. (<http://manna.ro/porta/hamis-a-kozvetett-usl-rmdsz-megallapodas-2013-01-05.html>)

⁴⁴ Csak a választások után merete bejelenteni a megszorítások folytatását a Ponta-kormány – Krónika, 2012. december 13. (<http://www.kronika.ro/index.php?action=open&res=69885>)

Illyés Gergely

Parlamenti választások Romániában: gyengülő magyar érdekképviselő a törvényhozásban

Parliamentary elections in Romania: weakening representation of Hungarian interests in the legislation

On 9 December 2012 parliamentary elections were held in Romania, where the representatives of the bicameral Romanian parliament were elected in single-member constituencies, but proportionate electoral system in effect. The turnout was surprisingly low, and the USL won a two-thirds majority, exceeding all previous expectations. PDL run under a new name (ARD) and its voters' abstention resulted in a disappointing outcome for the party. The populist party of Dan Diaconescu on the other hand gained more power. The Hungarian RMDSZ slightly exceeded the 5 % threshold, thus its political influence further decreased. The other reason for this is the increased number of members of the legislative body. The other Hungarian party, EMNP succeeded to collect more votes, but was unable to collect the votes casted for MPP on the local elections last summer.

2012. december 9-én parlamenti választásokat rendeztek Romániában, az egyéni kerületes, ám arányos kimenetelű választási rendszerben a parlament két házának leendő tagjaira kellett szavazniuk a polgároknak. A román választási rendszert szinte kizárólag csak bírálatok érték az utóbbi években, a politikai elit azonban késlekedett a megváltoztatásával, míg végül az abszolút többségi rendszerre való áttérés az alkotmánybírók negatív véleményezése miatt futott zátonyra. A törvényt a 2008-as választásokon alkalmazták először, bizonytalansága, áttekinthetlensége és a parlamenti mandátumok odaítélésének visszásságai miatt már akkor egyetértés mutatkozott a pártok között abban, hogy a törvény változtatásra szorul, a 2012-es választások után pedig maga Victor Ponta miniszterelnök szögezte le, hogy egyik első dolguk lesz egy új választási törvény elfogadása.

Az alábbiakban a parlamenti választások előzményeinek áttekintése után az eredményeket ismertetjük, külön hangsúlyt fektetve a két magyar alakulat szereplésére. Végül megpróbálunk néhány prognózist megfogalmazni az elkövetkező időszak várható politikai eseményei tekintetében.

Előzmények

A 2012-es év meglehetősen viharos politikai átrendeződést eredményezett Romániában, ami – választási évről lévén szó – nagy bizonyossággal előre-

jelezhető volt. A 2010-es év drasztikus megszorító intézkedéseinek hatásai, a stagnáló gazdaság, a növekvő munkanélküliség és a közvélemény-kutatások adatai egyaránt azt vetítették előre, hogy a 2008-tól kormányfői tisztséget ellátó Emil Boc és pártja, az RMDSZ-szel koalícióban kormányzó Demokrata-Liberális Párt (PD-L) nem tudja megtartani hatalmát. Traian Băsescu államfő személyes népszerűsége soha nem látott mélységekbe zuhant, ennek ellenére úgy tűnt, hogy már csak a mindig nagy politikai stratégiának bizonyuló egykori hajóskapitány tudja valamilyen csellel a hatalom közelébe kormányozni egykori pártját, a PD-L-t. Először Emil Boc lemondásával és a fiatal, technokrata Mihai Răzvan Ungureanu kormányfővé kinevezésével próbálkozott az államfő, majd miután annak kormánya rekordidő alatt megbukott, váratlan lépésre szánta el magát: az ellenzék vezéralakját, Victor Pontát nevezte ki miniszterelnöknek, ezzel már a helyhatósági választások előtt átadva a kormányzást az addigi ellenzéknek. Valószínű, hogy Băsescu és a PD-L a kormányzás miatti automatikus népszerűségvesztésben látták az egyedüli lehetőséget a Szociálliberális Unió visszaszorítására és a demokrata-liberálisok támogatottságának feltornászására. Ez sokáig jó stratégiának látszott. Bár a nyári helyhatósági választásokon az ellenzék óriási győzelmet aratott, a PD-L sem szorult vissza teljesen, akkor a baloldali blokk a szavazatok 50, míg a jobboldali blokk (PD-L és szövetségesei) a voksok 24 százalékát szerezte meg¹.

A választások után totális háborúba torkolt a rivális politikai alakulatok harca, ami Traian Băsescu felfüggesztési eljárásában csúcsosodott ki. A baloldal intézkedéseit a jogállam és a demokrácia alapelveinek megsértéseként értékelte az európai és a nemzetközi közvélemény, a Victor Ponta vezette kabinetet súlyos és folyamatos bírálatok érték még saját politikai pártcsaládjuk vezetői részéről is, az államfő felfüggesztési eljárása pedig a népszavazás érvényességi küszöbe miatt eredménytelenül zárult. A politikai csatározásokból egyik fél sem jött jól ki, a baloldal a nemzetközi kritikák kereszttüzeiben találta magát, a jobboldal és Băsescu pedig újból szembesült saját népszerűtlenségével.

Eközben a kormány szakpolitikai tevékenysége gyakorlatilag értékelhetetlen volt, a népszerűtlen intézkedéseket azonban nagyrészt sikerült elkerülnie. Az ország nemzetközi hitelezői is a választásokat várták, nyilvánvaló volt, hogy Romániában 2012-ben már minden a kampányról szól.

Ezekkel az előjelekkel készültek tehát a román politikusok a választásokra, de lássuk, milyen szervezetek indultak a december 9-i megméretésen.

¹ Illyés Gergely – Székely István Gergő: A 2012-es romániai helyhatósági választások tanulmányai. Kisebbségkutatás 2012/2

A baloldali Szociálliberális Unió (USL) nevű tömörülés még 2011 elején jött létre a Szociáldemokrata Párt (PSD), a Nemzeti Liberális Párt (PNL) és a Konzervatív Párt (PC) szövetségeként, majd később csatlakozott hozzájuk a korábban a PSD-ből kilépő és a jobboldali kormányt támogató független honatyák parlamenten belül keletkezett pártja, az Országos Szövetség Románia Fejlesztéséért (UNPR)². Az USL tagpártjainak közös jellemzője a Băsescu-rezsim megbuktatásának vágya, gyakorlatilag a már 2007-től az államfővel állandó konfliktusban álló alakulatok kötődtek szövetséghez. Az USL-t a felmérések rendre 50 százalék közelében mérték, így győzelmük a parlamenti választásokon tulajdonképpen nem volt kérdés, csupán az, hogy átlépik-e az 50 százalékot, valamint, hogy az elnök kinevezési taktikázása felbonthatja-e a szövetséget.

A helyhatósági választások után a jobboldal is blokképítésbe kezdett, így próbálva meg ellensúlyozni a már meglévő baloldali blokkot, ám ellenfeleikhez képest jelentős kérésben voltak: csak 2012 szeptemberében sikerült bejegyezniük az Igaz Románia Szövetséget (ARD), amely a Demokrata-Liberális Pártból (PD-L), a Nemzeti Kereszténydemokrata Parasztpártból (PNȚCD) és a Mihai Răzvan Ungureanu vezette, frissen alapított Polgári Erőből (FC) állt. Az ARD szövetség azonban leginkább úgy írható le, mint a népszerűtlen PD-L névtől szabadulni akaró demokrata-liberálisok Ungureanuvallal kistafirozott új választási formulája. Ezt bizonyítja az is, hogy az ARD 452 jelöltje közül 394-et a PD-L, 26-ot a PNȚCD és 32-t a FC adott. Bár hivatalosan az ARD a szavazatok 30 százalékának begyűjtését tűzte ki célul, a választás közeledtével a pártvezérek és az államfő is valószínűleg elégedett lett volna 25 százalékos szavazataránnyal, miközben a felmérések rendre 20 százalék alatt mérték a jobboldali pólust, sőt, egyes mérések szerint a PD-L önállóan indulva is jobb eredményre számíthatott volna.

A helyhatósági választásokon a voksok 9 százalékát megszerző Dan Diaconescu Néppárt (PP-DD) érdekes színfoltnak számított, az ultrapopulista, végrehajthatatlan ígéretekkel kampányoló, vezetőjének, a bulvármédia-tulajdonos Dan Diaconescunak a személyes ismertségére építő pártot a felmérések 14-15 százalékra taksálták. A PP-DD az alacsonyán iskolázott rétegek támogatására számított, rendszerellenes jelszavaival az utóbbi 23 év veszteségeinek üzent, ugyanakkor ellene szólt a kezdetleges pártszervezet és a részben ismeretlen, részben pénzzel párttagságot és pozíciót vásároló, kétes hírű jelöltjei.

² Az UNPR már bejelentette fuzionálását a PSD-vel, azaz a szociáldemokratáknál visszaállnak a 2010-es állapotok

A fenti három választási szereplőn kívül tulajdonképpen csak a Romániai Magyar Demokrata Szövetség (RMDSZ) számíthatott a parlamentbe való bekerülésre, az érdekvédelmi szervezetnek azonban történelme során először a parlamenti választásokon is magyar riválissal, az Erdélyi Magyar Néppárttal (EMNP) kellett szembenéznie, . A két magyar alakulatról bővebben szólunk a későbbiekben.

Nem számíthatnak az 5 százalékos parlamenti küszöb átlépésére, ám a teljesség kedvéért felsoroljuk a választásokon a fentiekén kívül indult pártokat³: Nagy-Románia Párt (PRM), Román Környezetvédő Párt (PER), Néppárt (PP), Szociális Szövetség Pártja (PAS), Szociális Védelem és a Nép Pártja (PPPS), Munkások Szociáldemokrata Pártja (PSDM), Kereszténydemokrata Nemzeti Párt (PNDC).

Ezeket a – PRM-t és a PER-t leszámítva – valós tevékenységgel nem rendelkező pártokon kívül a 18 nemzeti kisebbséget képviselő szervezet, valamint 11 független jelölt indult a választásokon.

Eredmények

A 2008-as parlamenti választások rekordalacsony, 39,2 százalékos részvételi arányánál lényegesebb magasabbat vártak a mostani választásokon, a 41,76 százalékos részvétel így mindenképpen meglepetésnek – talán a választások legnagyobb meglepetésének – tekinthető. Az alacsony részvételnek több oka is van: a sokat hangoztatott rossz időjárás csak kisebb mértékben befolyásolta azt, sokkal fontosabb volt, hogy Erdélyben a Demokrata-Liberális Párt támogatóinak egy része – látva a felmérésekben mutatkozó óriási USL-főlényt – nem látta értelmét a részvételnek. Az sem elhanyagolható tény, hogy a választásokon mindenki kizárólag az állandó lakhelyén adhatta le szavazatát, ideiglenes tartózkodási engedéllyel sem lehetett szavazni. Ez részben magyarázza az alacsony részvételt az olyan nagyvárosokban, mint Kolozsvár és Marosvásárhely, ahol sokan eddig a most megszüntetett pötlisákon szavaztak.

A képviselőjelöltekre leadott szavazatok szerint az USL 4 344 288 voksot kapott, ez 58,63 százalékot jelent, a Demokrata-Liberális Pártot (PDL) magában foglaló Igaz Románia Szövetség (ARD) végzett a második helyen 1 223 189 szavazattal, 16,5 százalékkal. Az ARD eredményei még a szerény előzetes várakozásokat is alulmúlták, a felmérések szerint a PDL önállóan indulva is többet kapott volna ennél. Az alacsonyabb erdélyi

³ A nemzeti kisebbségeket képviselő szervezetekre más küszöb érvényes.

részvétel minden bizonnyal megpecsételte a jobboldal szereplését. Harmadik helyen az ultrapopulista Dan Diaconescu Néppárt (PP-DD) végzett a szavazatok 13,99 százalékával, ők 1 036 730 voksot szereztek, a parlamenti küszöböt pedig még az RMDSZ érte el, 380 656 szavazattal, ez a voksok 5,13 százalékát jelenti.

A szenátorjelöltek esetében nincs nagy különbség a voksok és az arányok tekintetében: USL 4 457 526 (60,1%), ARD 1 239 318 (16,7%), PP-DD 1 086 822 (14,65%), RMDSZ 388 528 (5,23%).

Az Erdélyi Magyar Néppárt a képviselőjelöltek esetében 47.955 (0,64%), a szenátorjelöltek esetében pedig 58 765 (0,79%) voksot kapott, ezzel az alternatív küszöböt sem lépte át.

Választási szereplő	Képviselőház, szavazat	Képviselőház, százalék	Szenátus, szavazat	Szenátus, százalék
USL	4.344.288	58,63%	4.457.526	60,1%
ARD	1.223.189	16,5%	1.239.318	16,7%
PP-DD	1.036.730	13,99%	1.086.822	14,65%
RMDSZ	380.656	5,13%	388.528	5,23%

Összehasonlítva az eredményeket a 2008-assal, a legszembetűnőbb változás a PD-L szavazatainak durván megfeleződése:

Választási szereplő	Képviselőház 2008	Szenátus 2008	Képviselőház 2012	Szenátus 2012
PSD+PC	2.279.449, 33,09%	2.352.968, 34,16%	4.344.288, 58,63%	4.457.526, 60,1%
PNL	1.279.063, 18,57%	1.291.029, 18,74%		
PD-L	2.228.860, 32,36%	2.312.358, 33,57%	1.223.189, 16,5%	1.239.318, 16,7%
RMDSZ	425.008, 6,17%	440.449, 6,39%	380.656, 5,13%	388.528, 5,23%

A táblázatban az USL mostani eredményeit hasonlítottuk a PSD+PC és a PNL négy évvel ezelőtti eredményeihez. Az USL-ben a három párton kívül csak az UNPR van, ám támogatottsága annyira kicsi, hogy az USL összeredményéhez képest elhanyagolható. Látszik, hogy az USL számsze-

rüleg⁴ és arányában is lényegesen több szavazatot kapott, mint tagpártjai 2008-ban.

A PD-L 2008-as eredményeit szintén össze lehet hasonlítani az ARD mostani szavazataival, hiszen sem a PNȚCD, sem a FC nem hozhatott tömegesen szavazókat, talán csak Mihai Răzvan Ungureanu-ban volt meg ez a potenciál. Az ARD eredményei ebben az összehasonlításban is katasztrofálisak, arányaiban durván a felét kapták a négy évvel ezelőttinek, ami az ideji helyhatósági választások eredményeinek fényében is rendkívül rossz eredmény.

A PP-DD új pártként szerepelt 2012-ben, valószínűsíthető, hogy szavazatainak egy részét éppen a PD-L-ből kiábrándult választóktól szerezte.

Az RMDSZ szavazatainak száma és aránya szintén csökkent, erre majd külön visszatérünk a későbbiekben.

Mivel időben közelebb volt, érdekesebb lehet az összehasonlítás az ideji helyhatósági választások eredményeivel. Az egyes pártok szavazati arányánál a megyei tanácsosi listákra leadott voksokat, illetve a képviselőházi szavazatokat vettük figyelembe:

Választási szereplő	Helyhatósági, 2012. június	Parlamentí, 2012. december
USL	4.452.017, 49,96%	4.344.288, 58,63%
ARD ⁵	2.121.976, 23,81%	1.223.189, 16,5%
PP-DD	798.583, 8,96%	1.036.730, 13,99%
RMDSZ	491.864, 5,52%	380.656, 5,13%

Fontos kiemelni, hogy a két választás részvételi aránya között jelentős különbség volt: míg nyáron 56,39 százalék, télen csupán 41,76 százalék volt, így az abszolút számokból látszólag nem következethetnének semmi-re. Mégis fontosak az abszolút számok is, hiszen látható, hogy elsősorban a PD-L támogatói nem mentek el szavazni december 9-én. Az USL nagyjából hozta ugyanazt a szavazatszámot, mint a helyhatósági választásokon, a lecsökkent részvételi arány miatt azonban ez sokkal nagyobb százalékos eredményt jelentett. A PD-L viszont elvesztette támogatóinak szinte felét: azok, akik a nyáron részt vettek a választásokon és a PD-L-re vagy szövet-

⁴ A választási részvétel alig volt magasabb 2012-ben, így az abszolút számok is összehasonlíthatóak

⁵ A helyhatósági választásokon még PD-L, illetve szövetségesei.

ségeseire szavaztak, télen jelentős részben otthon maradtak. Ez az oka az ARD várakozáson aluli eredményének. A PP-DD növelni tudta szavazatainak számát és arányát is, valószínűleg további egykori PD-L szimpatizánsokat nyert meg magának, az RMDSZ azonban 110 ezerrel kevesebb szavazatot kapott, mint júniusban, ami – a részvételi arány csökkenése mellett is – egyértelműen mobilizációs problémára utal.

A magyar szereplők eredményei

Itt érdemes talán egy rövid kitérőt tenni a parlamenti küszöb ismertetésére, hiszen a rivális magyar politikai szereplők között éppen ebben a kérdésben folyt a legnagyobb vita, sőt, az EMNP a 6+3-as küszöbre építette kampányát.

Míg az EMNP szerint a jogi lehetőség révén mindkét választáson szereplő alakulat bejuthatott volna a parlamentbe, az RMDSZ úgy látta, hogy riválisa nem teljesítette volna az alternatív küszöböt, így indulásával csak néhány mandátumtól fosztja meg a szövetséget. Az alternatív küszöb a 2008-as választások előtt került bele az akkor kidolgozott választási törvénybe, lényege, hogy azok a választási szereplők (pártok, pártszövetségek és kisebbségi szervezetek) is bejuthatnak a parlamentbe, amelyek nem szerzik meg az országosan leadott érvényes szavazatok 5 százalékát, ám jelöltjeik 6 képviselői és 3 szenátori választókerületben is az első helyen végeznek. Itt rögtön két gyakori tévhit szorul tisztázásra: az egyik az, hogy a jelölteknek nem szükséges megszerezni az illető választókerületben leadott szavazatok abszolút többségét, csupán a jelöltek közül a legtöbb szavazatot kell megszerezniük, azaz első helyen kell végezniük. A másik fontos részlet, hogy az alternatív küszöböt teljesítő párt nem kapja meg automatikusan azt a 6 képviselői és 3 szenátori mandátumot, ahol jelöltjei az első helyen végeztek, a küszöb átlépése csupán annyit jelent, hogy a párt bejutott a parlamentbe, és részt vehet a mandátumkiosztás folyamatában. Parlamenti mandátumainak száma az országosan elért szavazatai függvényében, az arányosság biztosításával kerül megállapításra, azaz lehet több is és kevesebb is. Ez a jogi lehetőség a törvény kidolgozásának idején az RMDSZ kezdeményezésére került bele a szövegbe annak érdekében, hogy egy esetleges magas román részvétel esetén, ha az RMDSZ nem érné el az 5 százalékos küszöböt, parlamenti jelenléte ne forogjon veszélyben. Ami az EMNP esélyeit illeti, fontos leszögezni, hogy jogi értelemben természetesen igénybe vehette volna az alternatív küszöb adta lehetőségeket, matematikai számítások alapján továbbá előállhatott volna olyan helyzet,

amelyben mindkét politikai szervezet bejut a parlamentbe, akár mindketten teljesítve az alternatív küszöböt. Az EMNP-nek azonban ahhoz, hogy 6 képviselői és 3 szenátori körzetben az első helyen végezzen, nagyságrendekkel több szavazatot kellett volna szereznie, mint a nyáron, még akkor is, ha a most nem induló MPP szavazatait is mind ő kapta volna meg. A szavazatoknak továbbá pontosan 6+3 körzetbe kellett volna koncentrálniuk, ami a gyakorlatban tulajdonképpen azt jelentette volna, hogy a tömbmagyar székelyföldi körzetek többségében az EMNP megverte volna az RMDSZ-t, ami a jelenlegi erőviszonyok ismeretében elképzelhetetlen volt.

A választásokon szereplő magyar szervezetek eredményeinek összehasonlítását a nyári helyhatósági választások és a téli parlamenti választások tekintetében lehet érdekes megtenni⁶:

A nyáron az RMDSZ, az EMNP és az MPP összesen 577.637 szavazatot kapott, ez az országosan leadott voksok 6,57 százalékát jelentette. A decemberi parlamenti választásokon az RMDSZ és az EMNP 428.611 szavazatot kapott, ez 5,77 százalékot jelent. Igaz, ha a szenátusi jelöltekre leadott voksokat nézzük, akkor némileg kedvezőbb a kép: 447.293 szavazatot, ami 6,02 százaléka az érvényesen leadott voksoknak. Látszik, hogy legjobb esetben is 130 ezer szavazatot és több mint fél százalékpontnyi az eltérés. A különbség egy részére magyarázat a jelentősen kisebb részvételi arány, egy másik részére az, hogy az MPP nem indult a parlamenti választásokon, a legnagyobb különbség azonban vélhetően abból adódik, hogy az RMDSZ nem tudott olyan mértékben mozgósítani, mint a helyhatósági választásokon. A választók valószínűleg pontosan érzékelték, hogy az RMDSZ mindenképp bent van a parlamentben, ez demobilizálóan hathatott rájuk, illetve az EMNP sem tudta olyan mértékben egy valódi verseny látszatát kelteni, mint a nyáron, ez szintén otthonmaradásra készíthetett sok RMDSZ-szavazót, hiszen előre lefutottnak látták a meccset.

Az RMDSZ némileg növelte fölényét a magyar–magyar versenyben, a képviselőjelöltek esetében a szavazatok 89, a szenátorjelöltek esetében 87 százalékát szerezte meg.

Lássuk, hogy az egyes magyarok lakta megyékben hogyan alakultak az eredmények:

⁶ Mindenhol a megyei tanácsok tagjaira, illetve a képviselőházi jelöltekre leadott szavazatokat hasonlítjuk össze.

Megye	Helyhatósági, 2012. június	Parlament, 2012. december	
		Képviselőház	Szenátus
Arad	RMDSZ 12.943, 6,11%	RMDSZ 8.319, 6,06%	EMNP 857, 0,62% RMDSZ 8.378, 6,05%
Beszterce–Na- szód	RMDSZ 6.069, 4,12%	RMDSZ 4.699, 4,82%	EMNP 256, 0,26% RMDSZ 4.389, 4,49%
Bihar	EMNP 8.839, 2,97% RMDSZ 58.309, 19,64%	EMNP 6.507, 3,15% RMDSZ 40.408, 19,57%	EMNP 7.520, 3,64% RMDSZ 40.012, 19,35%
Brassó	RMDSZ 16.809, 6,32%	RMDSZ 13.048, 6,33%	EMNP 905, 0,44% RMDSZ 13.088, 6,35%
Fehér	RMDSZ 6.241, 3,41%	EMNP 131, 0,1% RMDSZ 3.664, 2,86%	EMNP 626, 0,49% RMDSZ 3.808, 2,97%
Hargita	EMNP 14.752, 10,6% MPP 18.468, 13,27% RMDSZ 85.466, 61,43%	EMNP 17.069, 14,7% RMDSZ 82.814 71,34%	EMNP 17.749, 15,25% RMDSZ 83.097, 71,38%
Hunyad	RMDSZ 6.593, 2,91%	RMDSZ 4.674, 2,75%	EMNP 500, 0,29% RMDSZ 5.140, 3,03%
Kolozs	EMNP-MPP 4.826, 1,57% RMDSZ 38.903, 12,72%	EMNP 3.587, 1,69% RMDSZ 27.650, 12,99%	EMNP 4.096, 1,92% RMDSZ 28.126, 13,21%
Kovászna	EMNP 9.914, 10,65% MPP 7.697, 8,27% RMDSZ 50.236, 54%	EMNP 10.812, 15,4% RMDSZ 40.352, 57,46%	EMNP 10.907, 15,69% RMDSZ 41.025, 59%
Krassó–Szörény	RMDSZ 994, 0,68%	RMDSZ 729, 0,7%	EMNP 74, 0,07% RMDSZ 908, 0,87%

Megye	Helyhatósági, 2012. június	Parlament, 2012. december	
		Képviselőház	Szenátus
Maros	EMNP 4.641, 1,7% MPP 7.428, 2,72% RMDSZ 90.793, 33,34%	EMNP 5.610, 2,9% RMDSZ 66.447, 34,38%	EMNP 7.153, 3,67% RMDSZ 67.519, 34,68%
Máramaros	EMNP 1.644, 0,78% RMDSZ 11.661, 5,53%	RMDSZ 8.682, 6,29%	EMNP 2.440, 1,77% RMDSZ 6.901, 5%
Szatmár	EMNP 2.462, 1,48% MPP 1.862, 1,11% RMDSZ 56.849, 34,19%	EMNP 2.636, 2,3% RMDSZ 37.883, 33,02%	EMNP 2.693, 2,34% RMDSZ 38.980, 33,89%
Szeben	RMDSZ 3.064, 1,6%	RMDSZ 2.714, 2,04%	EMNP 224, 0,17% RMDSZ 3.306, 2,49%
Szilágy	EMNP 2.024, 1,77% MPP 1.216, 1,06% RMDSZ 23.852, 20,86%	EMNP 1.603, 1,94% RMDSZ 18.498, 22,36%	EMNP 1.719, 2,07% RMDSZ 18.646, 22,42%
Temes	RMDSZ 12.736, 4,41%	RMDSZ 5.943, 3,11%	EMNP 438, 0,23% RMDSZ 6.728, 3,53%

Látható, hogy az RMDSZ arányaiban tulajdonképpen sehol nem vesztett a helyhatósági választásokhoz képest, mindenhol hozta legalább ugyanazt az eredményt, mint a nyáron. Jelentősebb csökkenés csak Fehér és Temes megyében tapasztalható, ám a szavazatok alacsony száma miatt ez nem magyarázza az országos aránycsökkenést. Ennek magyarázata minden bizonnyal az erdélyi és a Kárpátokon túli területek közötti részvételi különbség, amely országosan azt eredményezte, hogy az RMDSZ a nyári 5,52 százalékról 5,13, illetve 5,23 százalékra csökkent. Abszolút számokban természetesen már jelentős a különbség, az egyetlen kivétel talán Hargita megye, ahol az eredmény alig maradt el a helyhatósági választásokhoz képest, az RMDSZ megyei százalékos növekedése ennek, a jobb mozgósításnak tudható be, kevésbé az MPP szavazói átcsábításának.

Megállapítható tehát, hogy Hargita megye kivételével az RMDSZ nem tudta ugyanazt a mozgósítást elérni, mint a helyhatósági választásokon, az erdélyi magyarok részvétele azonban nem maradt el az erdélyi románok részvételétől, ezért a megyei százalékos eredmények nem rosszabbak, mint a nyáron.

Annak ellenére, hogy az MPP nem indult a választásokon, az EMNP sem tudta mindenhol növelni támogatóinak számát, Bihar, Kolozs és Szilágy megyében kevesebb szavazatot kaptak, mint júniusban. A Kovászna és Szatmár megyei növekedés elhanyagolható mértékű, bár Kovászna megyében – mivel az RMDSZ 10 ezer vokssal kevesebbet kapott, mint a nyáron – arányában jelentősen javított a Néppárt a nyári eredményein. Máramaros megyében jelentős az EMNP szavazatszámának növekedése, ennek azonban valószínűleg egyedi okai – a helyi RMDSZ-ben folyó belháború – vannak. Maros megyében már számottevően több szavazatot kapott az EMNP, itt valószínűleg az MPP támogatóinak egy részét sikerült megszólítani, ám ha figyelembe vesszük, hogy a néppárti jelöltek közül többen még MPP-színekben indultak a nyáron, akkor az akkori 7400 MPP-szavazathoz képest kevésnek tűnik, hogy 1000-rel, illetve a szenátorjelöltek esetében 2500-zal nőtt a Néppárt szavazatainak száma. Hasonló a helyzet Hargita megyében, itt is jelentős – számbeli és arányos – növekedést ért el az EMNP, ám mivel az RMDSZ nagyjából hozta a júniusi szavazatszámot, eredményei így tíz százalékkal jobbak, mint akkor. Valószínűsíthető, hogy az MPP-szavazóknak itt is csak kisebb részét sikerült elérnie az EMNP-nek.

Az RMDSZ végül 18 mandátumot szerzett a képviselőházban és 9-et a szenátusban, azaz 4-gyel kevesebb képviselője lesz a parlamentben, mint a 2008–2012-es ciklusban. Ennél is fontosabb azonban, hogy a szövetség relatív parlamenti súlya is csökkent, hiszen a választási törvény miatt 588 főre duzzadt parlamentben már csak 4,59 százalékot képviselnek a magyar honatyák, szemben az előző időszak 6,8 százalékával. A négy képviselőnyi veszteség azt jelenti, hogy Arad és Brassó megyének nem lesz magyar képviselője, továbbá Kolozs és Bihar megye is elvesztett egy-egy képviselői helyet, előbbi megyének így egy, utóbbinak két magyar küldöttje lesz az alsóházban. Elveszett továbbá a külföldi választókerület magyar mandátuma, amelyet eddig Kötő József töltött be. Ez öt képviselői veszteség, azonban Temes megyének a 29 éves Molnár Zsolt révén újra van magyar képviselője, így lett négyvel kevesebb az alsóházi frakció száma. A szenátusban is történt változás, Maros megye elvesztette a második szenatori mandátumot, így Frunda György kiesett a parlamentből, Kolozs megyének azonban László Attila révén négy év kihagyás után újra van szenátora, így maradt a kilences létszám. A frakciók összetétele: Bihar megye 2 képviselő, 1 szenátor, Hargita megye 4 képviselő, 2 szenátor, Kolozs megye 1 képviselő, 1 szenátor, Kovászna megye 3 képviselő, 2 szenátor, Maros megye 3 képviselő, 1 szenátor, Máramaros megye 1 képviselő, Szatmár megye 2 képviselő, 1 szenátor, Szilágy megye 1 képviselő, 1 szenátor, Temes megye 1 képviselő.

Élet a választások után

A mandátumok kiosztása után az USL kétharmados többséget szerzett a parlamentben, ami Magyarországgal ellentétben nem a számos kétharmados jogszabály miatt fontos, hiszen Romániában egyetlen törvény esetében van szükség kétharmadra: az alkotmánymódosításról szóló törvény elfogadásához. Az USL tagpártjai között kisebb feszültséget keltett Victor Ponta miniszterelnök-jelölt kijelentése, aki rögtön urnazárás után a leendő új kormányba invitálta az RMDSZ-t is. Néhány napra rá a felek felfedték, hogy még az ősz folyamán titkos egyezség született az USL és az RMDSZ között a közös kormányzásról, függetlenül attól, hány mandátumot szerez a parlamentben az USL. A liberális párt ellenkezése miatt az RMDSZ-t végül kihagyták a koalícióból, amelyben mindenképpen meglehetősen csekély súllyal vehetett volna részt. Ponta számára két célt szolgált volna az RMDSZ kooptálása: egyrészt egy néppárti és kisebbségi alakulat legitímálta volna későbbi lépéseit, másrészt lehetőséget nyitott volna arra, hogy idővel megszabaduljon a liberálisoktól és az RMDSZ, valamint a nemzeti kisebbségek képviselőinek támogatásával kormányozzon. Ez a lehetőség természetesen jelenleg is adott, egy esetleges alkotmánymódosítás után minden további nélkül elképzelhető egy PSD–RMDSZ –kisebbségek kormányzás a PNL nélkül.

Bár sokan kételkedtek benne, hogy Traian Băsescu hajlandó lesz ki nevezni Victor Pontát a kormány élére, a kétharmados felhatalmazás és a nemzetközi nyomás nem igazán hagyott más lehetőséget az államfő számára, így az ország régi-új miniszterelnökét továbbra is Victor Pontának hívják, aki egy széles felhatalmazású, ám feszültségektől terhes koalíciót vezet a továbbiakban.

A következő időszak nagy kérdése, hogy azok a jelentős átalakítások, amelyeket Ponta tervez – alkotmánymódosítás, közigazgatási átalakítás, új választási törvény –, áthidalhatatlan ellentéteket gerjesztenek-e a koalíción belül vagy sem. Amennyiben igen, és a liberálisok semmiképpen sem hajlandóak a kompromisszumra, az előnyös helyzetbe hozhatja az RMDSZ-t, mivel egy esetleges koalíciószakadás után ők lennének a legkézenfekvőbb megoldás a PSD számára. Mivel azonban az alkotmánymódosításhoz szükséges kétharmadot nem tudnák biztosítani, így az USL szakadása után további partnerek után kellene nézniük. Romániában gyakran történnek furcsa dolgok a politikában, így nagy bizonyossággal előre jelezni gyakorlatilag lehetetlen feladat, hiszen bármelyik párt koalícióképes a másikkal, talán egyedül a PP-DD tekintetében óvatosabbak, hiszen Dan Diaconescu teljesen kiszámíthatatlan szövetségesnek számítana.

A romániai magyarság szempontjából talán az alkotmánymódosítás a legkevésbé jelentős kérdés az elkövetkező időszak szempontjából, a választási törvény és a közigazgatási átszervezés azonban évekre meghatározhatja az erdélyi magyar politizálás jövőjét. Előbbi jelentőségét talán felesleges is hangsúlyozni, elég, ha a parlamenti küszöb(ök)re vagy az arányos képviseletre gondolunk, a közigazgatási átszervezés pedig éppen azokat a közhatalmi jogosítványokat nyirbálhatja meg, amelyek ma tényleges hatalmat biztosítanak a magyarok számára Romániában: ezek a települések és a megyék jogosítványai. Az átalakítás részletei még nem ismertek, de Victor Ponta utalt rá, hogy a közigazgatási hatáskörrel felruházott, átalakított régiók nemcsak a központi kormányzattól, hanem a megyéktől is hatásköröket vennének át. Adott esetben ez azt is jelentheti, hogy a teljesen magyar irányítású Hargita és Kovászna megye, illetve a jelentős magyar képviselettel rendelkező Maros és Szatmár megye veszíthet súlyából olyan közigazgatási egységek javára, amelyekben a magyarok aránya nem fogja elérni az 50 százalékot. Az utóbbi években hangsúlyeltolódás ment végbe Romániában, a megyék szerepe felértékelődött a központhoz képest, ezt fokozná tovább a régiósítás folyamata, ám ha ez az etnikai dimenzió – ha a hivatalos kommunikációban nem így nevezik is – figyelmen kívül hagyásával történik, akkor a magyarság érdekérvényesítő képessége helyi szinten is jelentősen romlani fog.

Darcsi Karolina

A 2012-es ukrajnai parlamenti választások és a kárpátaljai magyarság

The 2012 Parliamentary elections in Ukraine and the Hungarians of Transcarpathia

The article deals with the parliamentary elections held in the Ukraine in 2012, the situation of the Hungarian minority in Transcarpathia, the performance of the Hungarian political parties. There are briefly introduced the amendments of the electoral system, the creation of polling districts, and its influence on the political representation of the minorities.

A nemzeti kisebbségben élők számára alapvető fontossággal bíró kérdés a magmaradásuk. Fontos lehet, hogy az adott államban, jelen esetben Ukrajnában, képes-e a magyarság az ország rendszerének szerves részévé válni úgy, hogy nemzeti alapon szerveződik és különbözik a többségi társadalomtól, így biztosítva saját fennmaradását. A kisebbségi lét legfontosabb kérdése tehát a megmaradás, amelynek egyik kulcsfontosságú eleme, hogy az adott kisebbség meg tudja magát szervezni, s ellátni érdekeinek képviseletét azáltal, hogy bekapcsolódik a döntéshozatalba. A kárpátaljai magyarság számára a rendszerváltás időszakában nyílt lehetőség az önszerveződés útjára lépni. A magyar közösség összefogásának formálódási folyamatát nagyban meggyorsította és elősegítette néhány akkor kialakult kedvező körülmény. 1988 folyamán megalakultak az első magyar közművelődési egyesületek Beregszászon, Ungváron, Munkácson, Gáton, Nagyszőlősi és Kárpátalja egyéb településein, majd 1989. február 26-án Ungváron megalakult a Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetség, mint a kárpátaljai magyarság érdekvédelmi szervezete.¹ A KMKSZ elnökévé Fodó Sándort választották. Egy évvel később, 1990-ben – még a Szovjeunió belülről – parlamenti és helyhatósági választásokat tartottak, a KMKSZ saját jelölteket indított a választásokon, s a kulturális szövetségnek 11 képviselőt sikerült a megyei tanácsba bejuttatni. Jelöltjei a beregszászi, ungvári és nagyszőlősi járások tanácsaiba is bekerültek.

A rendszerváltás óta eltelt húsz évben számos magyar szakmai-, civil-, kulturális- és politikai szerveződés alakult meg azzal a céllal, hogy a magyar közösség fennmaradását elősegítsék, érdekeiket a független ukrán államban képviseljék. A magyarság az eddig megtartott valamennyi ukrajnai

¹ Móricz Kálmán: *Kárpátalja sorsfordulói*. Budapest, Hatodik Síp Alapítvány, 2001.

választáson valamilyen formában részt vett, a parlamenti- és helyhatósági választások alkalmával a magyar érdekek képviselőit saját jelöltekkel állított mind parlamenti, mind helyhatósági szinteken. A két legjelentősebb magyar politikai szervezet és párt napjainkban a KMKSZ,² valamint pártja, a KMKSZ UMP³ és az UMDSZ⁴, valamint pártja, az UMDP⁵.

A kisebbségek megtartásában vagy asszimilálásában a másik főszereplő maga az állam, mely politikájában követheti az európaiságot jelentő utakat, megteremtve a kisebbségi megmaradásához és fejlődéséhez szükséges feltételeket, vagy többségi nemzetállamot építve elvetheti az ezen irányú lehetőségeket.

Az ukrán választási rendszer az ország függetlenné válása óta többször módosult: a többségi rendszertől (1994-es választások) a vegyes választási rendszeren át (1998, 2002-es választások) az arányos rendszert (2006, 2007) is alkalmazták az országban, majd ismét visszatértek a vegyes rendszerhez (2010). Ezen változások különbözőképpen hatottak az országban élő nemzeti kisebbségek érdekérvényesítő esélyeire. A többségi és a vegyes választási rendszerben a választási körzetek kialakításakor többnyire figyelembe vették a nemzetiségi viszonyokat, így lehetőség nyílt a kárpátaljai magyarság számára is a parlamenti jelenlétet biztosítani azáltal, hogy magyar többségű egyéni választókerület alakítottak ki a tömbmagyar vidéken. Az 1994-es parlamenti és helyhatósági választások alkalmával többségi választási rendszer volt érvényben. Az ország területét annyi egyéni körzetre osztották, ahány parlamenti hely volt. A kétfordulós választáson minden körzetből egy jelölt került be a törvényhozásba. A választási körzethatárok kialakításánál figyelembe vették a nemzetiségi arányokat, így volt ún. magyar körzet, ahol a magyar nemzetiségű választópolgárok aránya 70% fölötti volt. A választásokat megelőzően a KMKSZ-en belül ellentétek alakultak ki a jelöltállításokkal kapcsolatban. A törvényhozásba a szövetség beregszászi középszintű szervezete a korábban KMKSZ-alelnöki posztot betöltő Tóth Mihályt, a járási adminisztráció akkori elnökét támogatta, míg a KMKSZ központi választmánya Fodó Sándort⁶. A kampány erősen megosztotta a helyi magyarságot. A magyar körzetből megválasztott egyéni képviselő végül 1994-ben⁷ Tóth Mihály lett. Megyei szinten a 60 fős testületnek 9 magyar tagja lett.

² KMKSZ – Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetség

³ KMKSZ UMP – KMKSZ Ukrajnai Magyar Párt

⁴ UMDSZ – Ukrajnai Magyar Demokrata Szövetség

⁵ UMDP – Ukrajnai Magyar Demokrata Párt

⁶ Móricz Kálmán: *Kárpátalja sorsfordulói*. Budapest, Hatodik Síp Alapítvány, 2001.

⁷ 1994-1998 – II. összehívású Ukrán Legfelsőbb Tanács

A következő parlamenti választásokat 1998-ban, majd 2002-ben tartották vegyes választási rendszer szerint. A Legfelsőbb Tanácsba 225 képviselő pártlistáról, 225 képviselő pedig egyéni körzetekből kerülhetett be. A pártok számára a bekerülési küszöb 4% volt. Az egyfordulós választásokon relatív többséggel lehetett mandátumhoz jutni. Mind az 1998-as, mind a 2002-es választások alkalmával volt magyar körzet, ahol a magyar nemzetiségű választópolgárok aránya 50% körüli volt. A magyar körzetből megválasztott egyéni képviselő 1998-ban⁸ Kovács Miklós, a KMKSZ újonnan megválasztott elnöke lett. A megyei tanácsba viszont mindössze négy magyar képviselő jutott be. A 2002-es választásokon ismét indult Kovács Miklós, legfontosabb választási ellenfele az egymandátumos körzetben az Egyesített Ukrán Szociáldemokrata Párt (SzDPU(o)) támogatásával induló Gajdos István, a Beregszászi Járási Állami Közigazgatási Hivatal elnöke volt. A választásokat végül 2002-ben⁹ Gajdos István nyerte. Helyi szinten 2002-ben a 85 fős megyei tanácsba hét magyar képviselő került be.

Az országban 2006-ra teljes egészében áttértek az arányos választási rendszerre, ennek megfelelően tartották meg a 2006-os és 2007-es előrehozott választásokat. Csak országos szinten bejegyzett párt indíthatott jelöltekkel a parlamenti választásokon, a bekerülési küszöb 3% volt. Az arányos választási rendszerre való áttérés érintette a legsúlyosabban a nemzeti kisebbségek helyzetét, hisz a törvényben meghatározott 3%-os bekerülési küszöb elérése a 46 milliós országban olyan szavazati arány elérését feltételezte, amit az oroszok kivételével egyetlen nemzeti kisebbség sem tudott biztosítani, többek között a megközelítőleg 150 ezres kárpátaljai magyarság sem. A helyzetet az is rontotta, hogy a KMKSZ és az UMDSZ tábora között tovább nőtt a megosztottság. Az Ukrajnai Magyar Demokrata Szövetséget még maga a KMKSZ hívta életre megalakulását követően, az Ukrajnában élő magyarok ernyőszervezeteként. Az UMDSZ 2002-ig nem igazán volt működőképes, és jelentősége is elenyésző maradt, majd 2002-ben megújították, elnökévé Gajdos Istvánt választották, s azóta a KMKSZ ellenszervezeteként, riválisaként tartják számon. Az új választási rendszerhez alkalmazkodva a fent említett két szervezet megkezdte saját pártjának megalapítását. A KMKSZ létrehozta a KMKSZ-Ukrajnai Magyar Pártot, az UMDSZ pedig az Ukrajnai Magyar Demokrata Pártot. Így elestek a potenciális magyar jelöltek attól a lehetőségtől is, hogy ukrán pártok listáján befutó helyet kínáljanak nekik, mégpedig azért, mert egyik oldal jelöltje sem tudta volna a „magyar szavazatok” összességét garantálni, csak saját táborát volt képes mindkét oldal mozgósítani. Ugyan mindkét szervezet ka-

⁸ 1998–2002 – III. összehívású Ukrán Legfelsőbb Tanács

⁹ 2002–2006 – IV. összehívású Ukrán Legfelsőbb Tanács

pott helyeket az ukrán pártok listáin, de egyik felajánlás sem volt befutó hely. Kárpátalján a 2006-os parlamenti és helyhatósági választások után az egymással versengő két magyar párt kettős vereséget szenvedett, részeredményei igen gyengék lettek. Az arányos választási rendszerben a kárpátaljai magyarságnak 1994 óta először nem volt magyar nemzetiségű képviselője a Legfelsőbb Tanácsban. A 90 fős Megyei Tanácsba a KMKSZ UMP 5 képviselői helyet nyert, az UMDP-nek 4 képviselője jutott be. A választásokat követően az UMDSZ és a KMKSZ ukrán pártokkal nagykoalícióra léptek, és egymással is együttműködési megállapodást kötöttek. A KMKSZ UMP megkapta a Megyei Tanács alelnöki posztját. Csupán a Beregszászi Járási Tanácsban lett magyar többség: a 90 fős testületben 27 tagú frakciót hozott létre a KMKSZ UMP, valamint a Beregszászi Járási Tanács elnökét adta, az UMDP 25 tagú frakciót alakított, és az alelnöki posztot kapta meg. Az Ungvári és Nagyszőlősi járásban szintén eredményesen zárta a KMKSZ a választást, mindkét járási tanács esetében az alelnöki posztot a szövetség pártja által indított képviselő tölthette be. A 68 magyar lakta településen 40 polgármester az UMDP támogattjaként, 12 polgármester pedig a KMKSZ támogattjaként nyert.

A 2007-ben megtartott előrehozott parlamenti választásokon tovább mélyült a szakadék a két fél között. A választásokat megelőzően a két párt megegyezésére volt némi esély, amit ezúttal a KMKSZ kezdeményezett. A KMKSZ a Mi Ukrajnánk–Népi Önvédelem (Nasa Ukrajina) választási tömörülést támogatta, mely felvette Kovács Miklóst listájának a 99. helyére, ehhez kérte a szövetség az UMDSZ együttműködését és támogatását. A UMDSZ azonban inkább Ukrajna Szocialista Pártját támogatta, amelynek listájára saját emberük, Tóth Mihály került fel. A választásokat követően a szocialisták nem kerültek be a parlamentbe, a Mi Ukrajnánk 99. helye pedig kevésnek bizonyult a képviselői mandátum megszerzéséhez. A kárpátaljai magyarság ismét parlamenti képviselet nélkül maradt.

2010 októberében önkormányzati választásokat tartottak Ukrajnában, a választások eredményei megdöbbentőek lettek. Az ismét külön induló KMKSZ-re, illetve UMDSZ-re leadott szavazatok száma együtt is jóval kevesebb volt, mint ahány magyar nemzetiségű választópolgár él Kárpátalján. A kárpátaljai magyarság nagy része 100–150 hrvnyáért, azaz három-négyezer forintnak megfelelő összegért eladta szavazatát, s a magyar szervezetek helyett ukrán pártokra szavazott. A KMKSZ három, az UMDSZ négy képviselővel végül bekerült a 108 főre bővült megyei tanácsba. A járási szinteken szintén elvesztették korábbi pozícióikat a magyarok, sehol nem lett magyar többség, ami jelentősen meggyengítette a magyar érdekképviseletet.

Az ukrán választási rendszer megváltoztatására legutóbb 2010-ben került sor. A vegyes rendszerre való visszatérés kedvezően hathatott vol-

na a magyarság érdekérvényesítő esélyeire is, hisz egy magyar többségű választási körzet kialakításával ismét lehetőség nyílt volna a parlamenti képviselet visszaállítására.

A magyar választási körzet létrehozását számos nemzetközi szervezet, a magyar kormány, valamint a KMKSZ és az UMDSZ is szorgalmazta. A Központi Választási Bizottság (CVK) 2012. április 28-án jelölte ki a parlamenti választások egyéni választókereteinek határait. Kárpátalján hat egyéni választási körzetet alakítottak ki. A várakozásokkal ellentétben azonban nem lett Kárpátalján magyar többségű körzet. A tömbben élő magyar lakosságot három különböző körzetbe osztották szét, ahol mindegyikben kisebbséget alkottak. A 68. számú, Ungvár központú választókerethez került megközelítőleg 25,6 ezer magyar szavazó, a körzetben a magyarság részaránya mindössze 16,1%-ot tett ki. A 69. számú, Munkács központú választókeretbe került megközelítőleg 28,5 ezer magyar, arányuk a körzetben csupán 17,8 százalékot tett ki. A 73. számú, Nagyszőlős központú körzet volt a „legmagyarabb”, azonban a magyarok itt is kisebbségbe kerültek, részarányunk mindössze 33,6% volt. Az összesen 147 026 szavazót magába foglaló 73. körzetben 49 418 magyar szavazó él¹⁰. A 70-es, 71-es és 72-es körzetekben a magyar szavazók aránya elenyésző volt, nem érte el a 6-8%-ot.

A körzethatárok megállapításával ismét bebizonyosodott és tapasztalhatóvá vált, hogy az európai kultúrkörhöz való tartozással járó kisebbségek iránti pozitív attitűdök és azok következményei, a nyugati demokráciák gyakorlatában megvalósuló, az etnikai megmaradást és fejlődést biztosító többletjogok továbbra sem észlelhetőek Ukrajnában.

Annak ellenére, hogy nem lett magyar többségű választókeret Kárpátalján, mindkét magyar párt részt vett a választásokon. Miután a kormánypárt elvetette a magyar körzet létrehozását, felajánlotta a KMKSZ-nek és az UMDSZ-nek, hogy a magyar szavazatokért cserébe befutó helyet biztosít saját pártja listáján egy magyar jelölt számára. A 2012-es választásokat megelőzően a KMKSZ és az UMDSZ között nem született együttműködési megállapodás, így mindkét szervezet külön-külön indult a választásokon. A jelöltállítás előtt a KMKSZ vezetése elutasította a régiós listán felajánlott 60. körüli helyet, majd az október elején Nagyszőlősen megtartott választmányi ülésen arról döntöttek, hogy a három magyarlakta körzetben a szövetség önállóan indítja egyéni jelöltjeit az őszi ukrajnai parlamenti választásokon.¹¹ A KMKSZ álláspontja szerint a szövetség a képviselőjelöltek

¹⁰ A KMKSZ elítélte a magyarellenes döntést. Parlamenti választások: Eldölt – nem lesz magyar körzet. *Kárpátalja*, XII. évf., 18. (590.) szám, 2012. május 4.

¹¹ Három körzetben indít jelöltet a magyar szervezet. Ülészett a KMKSZ Választmány. *Kárpátalja*, 604. szám, 2012. augusztus 10.

állításával a kárpátaljai magyar választók számára alternatív választási lehetőséget kívánt kínálni, hogy a magyar választóknak ne kelljen olyan ukrán pártok jelöltjeire adni a szavazatukat, mint a kormányzó Régiók Pártja, mely felszámolta a magyar választási körzetet, vagy az Egységes Centrum, mely ellenzi az új ukrán nyelvtörvényt. A KMKSZ jelöltjeként a 68-as körzetben indult dr. Brenzovics László, a KMKSZ alelnöke, a 69-es körzetben Gulácsy Géza, a KMKSZ alelnöke, a legmagyarabbnak számító 73-as körzetben pedig Kovács Miklós, a KMKSZ elnöke.¹² A szövetség vezetése úgy vélte, hogy annak ellenére, hogy a magyar lakosság kisebbségbe került a kijelölt körzetekben, amennyiben egységes szavazóerőként jelennek meg a magyarok, a szövetség jelöltjeinek esélyük lehet a győzelemre.

Az UMDSZ választási együttműködést kötött a kormányzó Régiók Pártjával (PR), így a demokrata szövetség elnöke, Gajdos István felkerült a Régiók Pártja listájának 74. helyére. A demokrata szövetség mindenképp befutónak ítélte meg a felajánlott listás helyet, Gajdos István úgy vélte, csak így lehet reális esélye a magyarságnak arra, hogy visszaállítsa parlamenti képviseletét.¹³

A jelöltek állítására és bejegyzésére 2012. július 30. és augusztus 13. között került sor. A Központi Választási Bizottság adatai alapján Kárpátalja megyében a kijelölt 6 egyéni választási körzetben összesen 64 képviselőjelöltet jegyeztek be. A jelöltek között 38 fő pártok jelöltje volt, 14 fő önjelöltként indult. A körzetenként bejegyzett jelöltek számát az alábbi táblázat mutatja¹⁴:

A magyar szavazatokat az ukrán politikai pártok és jelöltjeik is megpróbálták begyűjteni különböző ígéretekkel, eszközökkel. Az ukrán pártok közül néhányan szintén indítottak magyar nemzetiségű jelölteket a magyarok által lakott körzetekben. Ilyen jelölt volt például a 73-as egyéni választási körzetben induló Petruska István, a „Batykivcsina” Egyesült Ellenzék jelöltje vagy Lengyel Zoltán, Munkács város polgármestere, aki ugyan önjelöltként indult a 69-es körzetben, de az Egységes Centrum párt jelöltjeként és tagjaként lett polgármester. Mindkét képviselőjelölt választási eredménye alulmaradt a többi magyar jelölt eredményéhez képest. Szintén önjelöltként indult a 73-as választási körzetben Kincs Gábor, aki korábban

¹² Három magyar jelölt lesz Kárpátalján. *Magyar Hírlap Online*, 2012. augusztus 6. <http://www.magyarhirlap.hu/kulfold/harom-magyar-jelolt-lesz-karpataljan>. Letöltés dátuma: 2012. augusztus 10.

¹³ Kárpátalján parlamenti mandátumra esélyes listás helyet kapott az UMDSZ elnöke. MTI, 2012.08.13. <http://www.umdsz.uz.ua/news2012/augusztus/20120813-idehaza.html>. Letöltés dátuma: 2012. augusztus 17.

¹⁴ <http://www.cvk.gov.ua/pls/vnd2012/wp032?PT001F01=900> Letöltés dátuma: 2012. szeptember 12.

1. táblázat

Egymandátumos választási körzet (EVK)	Bejegyzett képviselőjelöltek száma (az EVK-ben)	Az EVK-ben induló jelöltek száma, akik részt vesznek a választási megmérettetésben			Az EVK-ben induló jelöltek száma, akiket töröltek vagy visszaléptek a jelöléstől
		Összesen	Pártok jelöltjei	Önjelöltek	
Kárpátalja megye	64	52	38	14	12
EVK №68	14	13	8	5	1
EVK №69	9	9	8	1	0
EVK №70	6	3	3	0	3
EVK №71	9	7	5	2	2
EVK №72	16	11	7	4	5
EVK №73	10	9	7	2	1

az UMDSZ alelnöke volt, a képviselőjelöltet a demokrata szövetség kizárta soraiból,¹⁵ miután kiderült, hogy beszállt a választási küzdelembe, ugyanis az UMDSZ által támogatott Régiók Pártja jelöltjének, Iván Buskónak választási ellenfeleként jelent meg. A magyarok által lakott körzetekben még azok az ukrán pártok is jelentettek meg magyar nyelvű szóróanyagokat és óriásplakátokat, amelyek korábban kisebbségellenes/magyarellenes politikát folytattak. Az Egységes Centrum például, amely a magyar nyelv regionális nyelvként való elismerését ellenezte, valamint a választásokat megelőzően együttműködésre lépett a magyarok létét megkérdőjelező és vereckei magyar honfoglalási emlékmű sorozatos megrongálásáról elhíresült szélsőséges ukrán nacionalista „Szvoboda” párttal, választási plakátjain a magyar szavazók megtévesztésére a magyar nemzeti trikolor színű használatát piros-fehér-zöld színű szóróanyagokkal kampányolt a magyar településeken (1. számú kép). A Régiók Pártja jelöltjei között akadt olyan donyecki származású képviselőjelölt, aki magyarosította atyai nevét, de magyar nyelvű plakátokkal kampányolt a Vitalij Klicskó vezette UDAR (2. számú kép) vagy a „Batykivcsina” Egyesült Ellenzék is.

¹⁵ Kizárta alelnökét az UMDSZ. Interjú Kincs Gábor egyéni képviselőjelölttel. *Kárpátalja*, 606. szám, 2012. augusztus 24.

1. kép. Iván Baloga választási plakátja a 73-as számú körzetben

2. kép. Az UDAR választási plakátja a 73-as választási körzetben

A választási együttműködésnek megfelelően az UMDSZ a magyarok által lakott körzetekben a Régiók Pártja ukrán nemzetiségű jelöltjei mellett kampányolt (3. számú kép). Az UMDSZ és a Régiók Pártja közös kampánya a nemrég elfogadott nyelvtörvényre épült (4. számú kép). A magyarság szempontjából a nyelvtörvény üdvözlendő és előremutató, amennyiben végrehajtának, mindenesetre aggasztó, hogy néhány vezető régiós politikus, mint Mihail Csecsetov, a párt korábbi frakcióvezető-helyettese, vagy Hanna German régiós képviselő olyan nyilatkozatot tett, mely szerint a törvény csak az orosz nyelvűekre vonatkozik¹⁶. A Régiók Pártja részéről nem határolódott el senki ezektől a véleményektől. A magyarok által lakott vidéken kampánytéma volt a kettős állampolgárság kérdése is. Elsősorban a KMKSZ kampányában jelent meg, felhíva a magyar lakosság figyelmét arra, hogy a Régiók Pártja közvetlenül a választások előtt fogadott el egy olyan törvényt, amely pénzbírsággal büntetné a kettős állampolgárokat. A KMKSZ kampányában Kárpátalja önrendelkezését és önkormányzatosságát szorgalmazta. Az összes többi párt, amely jelöltet indított Kárpátalja egyéni választási körzeteiben, nem támogatta sem a nyelvtörvényt, sem a kettős állampolgárságot, sem Kárpátalja önrendelkezését.

¹⁶ A kormánypártnak nem tetszenek a magyarok. <http://karpatinfo.net/cikk/politika-ukrajna/kormanypartnak-nem-tetszenek-magyarok>. Letöltés dátuma: 2012. november 3.

3. kép. Az UMSZ és a Régiók Pártjának közös plakátja a 73- számú körzetben

4. kép.. Az UMSZ és a Régiók Pártjának közös plakátja a 73- számú körzetben

A választások eredményét számos tényező befolyásolta – Ukrajna esetében különösen fontos tényező az elmúlt húsz évben sokszor alkalmazott különböző választási csalások, a szavazatok tömeges megvásárlása, a megfélemlítés, a választási korrupció stb., ami nem minden esetben tükrözte a közakaratot. Az eredmények fontos befolyásoló tényezője volt az úgynevezett adminreszursz vagy adminisztratív erőforrás felhasználása, ahol a hivatali helyzettel visszaélve a helyi végrehajtó hatalom mindenben a kormánypart jelöltjének kedvezett, valamint igyekezett nyomást gyakorolni állami alkalmazottakra. Tipikus példája a járási oktatási osztályok nyomásgyakorlása a pedagógusokra.

Kárpátalján a kijelölt körzetekben a legnagyobb küzdelem a kormányzó Régiók Pártja és a megyében meghatározó politikai erőnek számító Egységes Centrum jelöltjei között bontakozott ki, az eredmények is ennek megfelelően alakultak. A hat egyéni választási körzetből háromban a Régiók Pártja jelöltje, háromban pedig az Egységes Centrum jelöltje nyerte a választást. A választási részvétel a megyében 51,6% volt, ami az egyik legalacsonyabb mutató az országban.

A 73-as számú választókerületben a régiós Ivan Busko (41,22%, 31 517 szavazat) került ki győztesen, maga mögött hagyva az Egységes Centrum jelöltjét, Ivan Balogát (36,1%, 27 602 szavazat). A KMKSZ elnöke, Kovács Miklós 10,41%-kal (7963 szavazat) a harmadik helyen végzett. Az Ungvár központú 68-as számú választókerületben a régiós Vaszil Kovacs (31,14%, 30 054 szavazat) szerzett mandátumot. A KMKSZ alelnöke, dr. Brenzovics László, (7,73%, 7461 szavazat) az ötödik helyen végzett. A 69. számú egyéni választókerületben az Egységes Centrum vezetője, Viktor Baloga (49,42%, 34 970 szavazat) jutott mandátumhoz, a körzetben induló KMKSZ-alelnök, Gulácsy Géza (10,59%, 7498 szavazat) a negyedik lett. A KMKSZ jelöltjeinek nem sikerült mandátumhoz jutni, a szövetség képviselőjelöltjei összesen 23.440 szavazatot gyűjtöttek be.

A választások eredményét az egyéni körzetekben a 2., 3. és 4. számú táblázat mutatja.

2. táblázat. Jelöltek és választási eredmények a 68-as számú egyéni választási körzetben¹⁷

Egymandátumos választási körzet №68 Központja: Ungvár			
	Jelöltek	Jelölés módja	Megszerzett szavazatok (%)
1.	Kovács Vaszil Iljics	Régiók Pártja	31,14%
2.	Ratusnyák Szerhij Mikolajovics	önjelölt	19,51%
3.	Csucska Pavlo Pavlovics	önjelölt	16,80 %
4.	Szerbajlo Andrij Andrijovics	„Batykivcsina” Egyesült Ellenzék	12,07%
5.	Brenzovics László Ivanovics	KMKSZ – Ukrajnai Magyar Párt	7,73%
6.	Bulanov Rosztyiszlav Mihajlovics	UDAR – Vitalij Klicsko	6,62%
7.	Zsoltányi Mikola Ivanovics	„Ukraina Előre!” – Natália Korolevszkaja Pártja	1,90%
8.	Kázmirova Viktória Vaszilovna	Ukraina Kommunista Pártja	1,68%
9.	Birkovics Olekszandr Ivanovics	önjelölt	0,82%
10.	Zavijcskij Bohdan Bohdanovics	önjelölt	0,59%
11.	Resko Szebán Szebánovics	„Törvény és rend” Párt	0,51%
12.	Jurcsenko Valerij Volodimirovics	„Zöld Planéta” Ukrán Párt	0,39%
13.	Sztratjuk Olekszandr Mikolajovics	önjelölt	0,18%

¹⁷ <http://www.cvk.gov.ua/pls/vnd2012/WP040?PT001F01=900&pf7331=68> Letöltés dátuma: 2012. december 2.

3. táblázat. Jelöltek és választási eredmények a 69-es számú egyéni választási körzetben¹⁸

Egymandátumos választási körzet №69 Központja: Munkács			
	Jelöltek	Jelölés	Megszerzett szavazatok (%)
1.	Baloga Viktor Ivánovics	Egységes Centrum	49,42%
2.	Sutkó Vjacseszláv Lászlóvics	Régiók Pártja	14,20%
3.	Pereszta Olekszandr Mihajlovics	„Batykivcsina” Egyesült Ellenzék	10,91%
4.	Gulácsy Géza Ljudvigovics	KMKSZ – Ukrajnai Magyar Párt	10,59%
5.	Lanyo Olekszandr Olekszandrovics	UDAR – Vitalij Klicsko	5,89%
6.	Lengyel Zoltán Zoltánovics	önjelölt (EC tagja)	4,70%
7.	Sevcsenko Viktor Fedorovics	Ukraina Kommunista Pártja	2,48%
8.	Ilytyo Szerhij Vasziljovics	Ukraina Szocialista Pártja	1,19%
9.	Fedaka Pavlo Pavlovics	Ukrán Párt	0,57%

¹⁸ <http://www.cvk.gov.ua/pls/vnd2012/WP040?PT001F01=900&pf7331=69> Letöltés dátuma: 2012. december 2.

4. táblázat. *Jelöltek és választási eredmények a 73-as számú egyéni választási körzetben*¹⁹

Egymandátumos választási körzet №73 Központja: Nagyszőlős			
Jelöltek		Jelölés	Megszerzett szavazatok (%)
1.	Busko Iván Ivánovics	Régiók Pártja	41,22%
2.	Baloga Iván Ivánovics	Egységes Centrum	36,10%
3.	Kovács Mikola Mikolájovics	KMKSZ – Ukrajnai Magyar Párt	10,41%
4.	Petruska István Simonovics	„Batykivcsina” Egyesült Ellenzék	4,88%
6.	Lengyel Olekszandra Olekszandrivna	UDAR – Vitalij Klicsko	4,61%
7.	Kincs Gábor Józsefovics	önjelölt (kizárták az UMDSZ-ből)	0,87%
8.	Pukánics Eduárd Volodimirovics	önjelölt („Változások Frontja”-tag)	0,78%
9.	Razgulov Valerij Mihajlovics	Ukrajna Kommunista Pártja	0,61%
10.	Szocska Mikola Ivánovics	Népi Párt	0,49%

A pártlistás eredmények alapján Nyugat-Ukrajnában egyedül Kárpátalja megyében győzött a Régiók Pártja, a leadott szavazatok 30,94%-át szerezve meg. Számos elemző ezt egyértelműen a magyar szavazatoknak tudta be. A Régiók Pártja választási listáján indított Gajdos István, az Ukrajnai Magyar Demokrata Szövetség (UMDSZ) elnöke bekerült a parlamentbe. Második helyen végzett a „Batykivcsina” Egyesült Ellenzék – 27,66%-kal, harmadik helyen pedig az UDAR – 19,99%-kal. Mindenképp aggodalomra ad okot, hogy a magyarelles megnyilvánulásairól is jól ismert szélsőjobboldali Szvoboda bekerült a parlamentbe, a megyében a

szavazatok 8,34%-át szereztek meg. Ötödik helyen végzett a megyében Ukrajna Kommunista Pártja 5,03%-kal.

A választási eredményeket és a helyzetet összegezve megállapítható, hogy a 2012-es parlamenti választások után sem került jobb helyzetbe a kárpátaljai magyarság. Az is bizonyossá vált, hogy az ukrán állam továbbra sem hajlandó engedményeket tenni a nemzeti kisebbségek irányába, ezt bizonyítja a magyar lakosság különböző körzetekbe való felosztása. A külön utakon politizálás, a magyar–magyar verseny tovább gyengítette a kárpátaljai magyarok érdekérvényesítő esélyeit. A KMKSZ megközelítőleg ugyanannyi szavazatot tudott begyűjteni, mint az ezt megelőző három választáson, ami kevésnek bizonyult ahhoz, hogy képviselőt tudjon bejuttatni a Legfelsőbb Tanácsba. Az UMDSZ elnöke ugyan mandátumhoz jutott, de egyelőre kérdéses, hogy mit tud majd tenni a magyarok érdekében egy olyan pártnak a frakciójában, mely nem tette lehetővé a magyar választási körzet létrehozását, szankciókat vezetett be a kettős állampolgárság ellen, vagy a kisebbségbarátnak nevezett nyelvtörvényét nem kívánja a magyarokra is kiterjeszteni.

¹⁹ <http://www.cvk.gov.ua/pls/vnd2012/WP040?PT001F01=900&pf7331=73>. Letöltés dátuma: 2012. december 2.

Kovács Kálmán Árpád

A kisebbségi jogok problémaköre a tereziánus korszakban az erdélyi románok példáján¹

I. rész

Problems of minority rights during the rule of Maria Theresia as represented by the example of the Romanians in Transylvania.

Part 1.

This study is about the minority politics of Maria Theresia (1740-1780) in the case of the Rumanians in Transylvania. The Habsburg politics wanted to form a(n) (in the premodern meaning) national and religious counterweight of the traditional participant of protestant dominance, in order to strengthen central state in the spirit of state Catholicism. The fulfilling of these aims went on after the collapse of the „nominal (religious) union” on a different way. So the unious policy had also characteristics of religious motives and motives of reason of the state. The concrete steps were coordinated by the Roman Catholics of the government in the land, who also had to counteract the suspiciousness of clerical leadership of the Greek Catholics. The peace and stability of the province forced the central state toward tolerance against Greek Orthodox's. The tolerated status and the declining of Russian and Serbian influence on the Rumanian population of Transylvania had also the consequences of the slow rise of self-confidence of the Greek Orthodox'. Eventually the Habsburgian State could not achieve to unify his Transylvanian underlings with this religious policy.

A 18. századi állami politika élet számára ismeretlen volt a nemzeti, etnikai és vallási kisebbségek és jogaik mai értelemben vett fogalma. Sőt éppen ellenkezőleg, a klasszikus és a felvilágosult abszolútizmus etatista politikája az állami hatalomkoncentráció jegyében megkezdte a feudális jogok, szabadságok és kiváltságok lebontását. A Habsburg-államhatalom azonban a magyar korona országában és a külön kormányzott, nyelvileg, nemzetiségileg és vallásilag széttagolt Erdélyben olyan helyzettel találkozott, amely szükségessé tette egyfajta kisebbségpolitika megfogalmazását.

¹ Jelen tanulmány része egy nagy összefoglaló műnek, amely „Erdély valláspolitikai rendszere az 1760–70-es években” címen a közeljövőben fog megjelenni.

Erdély közigazgatása és politikai élete ugyanis javarészt az erdélyi nemzetek és bevett vallások rendszerén nyugodott, de mellettük jelen volt, sőt számában, arányában, műveltségében és öntudatában jelentősen erősödött a rendi nemzetek által legfeljebb nemzetiségnek (gensnek) tekintett erdélyi románság. Kutatásaim során feltűnt, hogy a jelen tanulmány gerincét is alkotó Államtanács-jegyzőkönyvekben és kabineti anyagokban milyen kevésszer fordulnak elő a „nemzet” fogalmának német és latin megfelelői. Annál többet az erdélyi románság jellemző vallásai, az unitus (görög katolikus) és a görögkeleti (nem unitus, skizmatikus). Jelen tanulmány kísérletet tesz arra, hogy értelmezze, mit értettek a központi államigazgatási forrásokban az „uniós politika” és „a görög szertartású erdélyi vallások alkotmányá”-nak fogalma alatt, és így fontos adalékokkal szolgáljon egy a tereziánus korra jellemző kisebbségpolitikai rendszer felvázolásához.

Mit is kell azon a fogalmon értenünk, hogy uniós politika? Legelőször is az unió kifejezést kell tisztáznunk. Unió, vagyis egyesülés azt az eseményt jelenti, amikor a római katolikus egyház által elszakadtaknak (skizmatikusoknak) tekintett görögkeleti vallásúak (1054-es nagy, vagy kelet–nyugati skizma, vagy egyházszakadás) az 1439-es firenzei zsinat uniós pontjainak (filioque, pápai szupremácia, purgatórium és kovásztalan kenyér) elfogadásával ismételen egyesülnek a magát egyedül egyetemesnek (katolikusnak) tekintő Rómával. Az uniáltak amellet, hogy elismerik a fontos vitapontokban a római katolikus igazságot, megtarthatták görög típusú liturgiájukat, sajátos egyházszervezetüket és a julián naptárat. Innen ered sokáig általánosan használt megnevezésük: görög szertartású uniáltak, latinul graeci ritus uniti (gr. r. u.). A görög katolikus elnevezés elfogadása a Habsburg Birodalomban egyébként éppen az 1773-as esztendőhöz köthető.²

Általánosan ismert dolog, hogy a vallásügy az Erdélyi Fejedelemség kialakulása óta a terület egyik legfontosabb jellegzetessége, és kiemelkedő fontossággal bírt a Habsburgok Erdély-politikájában is. Már az 1697–1701-es erdélyi vallási unióban benne volt a gondolat, hogy a láthatóan nagy tömegű erdélyi románság társadalmi felemelésével a rendi nemzetek jövőendő ellensúlyát igyekeznek a bécsi udvar magának kinevelni. A Habsburg-államhatalom az erdélyi románság vallási uniójával a politikailag lojálisnak ítélt katolikus rendek súlyát kívánta erősíteni az Erdélyben mindvégig erősen protestáns többségű rendi nemzetekkel szemben.³ A Habsburg-uralom 1711-es megszilárdulása után is a bécsi udvar erdélyi

² I. Tóth 1946. 231-232. old.

³ Uo., illetve Harald Roth: Kleine Geschichte Siebenbürgens, Böhlau Verlag. Köln–Weimar–Wien 1996. 79–80. old.

valláspolitikájának alapvető fontosságú célkitűzése volt az uniált (későbbi kifejezéssel görög katolikus) vallás megőrzése, megerősítése, az úgynevezett „fiktív unió” összeomlása után terjesztésének, terjedésének elősegítése.⁴ Hangsúlyozni szeretném, hogy az „uniós politika” kifejezés a korabeli hivatali gyakorlat megjelölésére szolgál. Az uniós politika az 1760–70-es években részben egy régi és megfelelően leszabályozott dolognak számított, hiszen az erdélyi unitusok ekkor már számos év(tized) óta léteztek, és azok a szervek és miniszterek is, akik az erdélyi ügyeket ez időszak előtt intézték, a többihez hasonlóan ebben az ügyben is a legnagyobb előrelátással és érett megfontolással, minden előforduló („beykommende”) körülményre és tárgyra tekintettel jártak el.⁵ Bár maguk az erdélyi rendi nemzetek a 18. század végéig megtagadtak a románságtól mindenféle nemzeti (nationalis) jelleget, sőt még nemzetiségnek (gens-nek) is alig tekintették, a román nemzeteszme már a tárgyalt időszakra komoly fejlődésen ment át. A modern értelemben vett román nemzetté válás fontos lépése a fent említett Micu-Klein püspök tevékenysége, aki az egyesülés óta az erdélyi görög katolikus egyház harmadik püspöke volt. A nagyszombati jezsuita iskolában tanult, ahol humanista műveltséget szerzett. 1730 és 1744 között 22-szer nyújtott be sikertelenül petíciót I. Lipót diplomáinak gyakorlati érvényesítése mellett. Fő törekvése a fiktív vallási unióban egységes románság negyedik rendi nemzetként való elismertetése, melynek jogai leginkább a képviselőtételre hivatott unitus papságot illetnék meg. Egy 1735-ben az Erdélyi Kancellárián benyújtott kérvényében jelent meg először a dákoromán elmélet, mint érv a románság történeti jogai mellett. Bukását két dolog okozta. 1) A birodalmi vezető elit Trócsányi Zsolt szavaival élve „katonai” és „civil” vagy „katolikus” pártjai csak manipuláltak vele. Először az előbbiek, majd az 1744-es országgyűlés novelláris törvényeinek eredményei után ez utóbbiak is ejtették őt, és inkább a nemzeti szempontból minden további engedményt ellenző római katolikus erdélyi nemességgel kötöttek kompromisszumot. 2) Gyanúba került az 1743-44-es Vissarion-féle mozgalom titkos támogatásában. Hatása azonban óriási a román nemzeteszme megalapozásában.⁶ A menekülése után összehívott szebeni zsinat hitet tett a modern román nemzeteszme három pillére mellett. 1) a románság szám-

⁴ „Verbreitung”: EUK AG 1773:1591 d., N° 3. a római katolikus vallásra vonatkoztatva, a görög szertartású egyesült vallásra lásd alább

⁵ MOL A108 2. csomó Bárány Koller 1768. március 29-i előterjesztése az Illír Udvari Deputáció és az Erdélyi Udvari Kancellária koncertációjáról 385 r-v

⁶ Talán legfrappánsabb összefoglalása ennek a több helyen leírt gondolatmenetnek. Trócsányi Zsolt: Erdély a Habsburg birodalomban. In: História 1986. 2. szám 10-12. old. 11. old. Kifejtve megtalálható Trócsányi 1988. 426-430. old. Erdély története három kötetben 1016-1018. old.

beli fölénye, 2) a dákoromán kontinuitás mint történeti érv, 3) a közteherviselés aránytalanságai (a román népesség elnyomott helyzete).

A kialakuló modern román nemzeteszme az 1750–80-as évek politikailag látszólag inaktív volt, valójában aktivitása elsősorban egyházi, kulturális és művelődési vonalra helyeződött át, és mindhárom pillérének gondolatai búvópatakként kimutathatók az időszak államigazgatási irataiból. Grigorie Maer (latinosan Gregorius Major, magyarosan Major Gergely; 1772–1782 között fogaras-balázsfalvi püspök) 1770–72-ben a bécsi Illír és Keleti Nyelvek Nyomdájának revizoraként jó viszonyt épített ki báró (1773-tól gróf) Kollerrel. Levelezésük eredményeképpen egy 1774-es előterjesztésében maga az illír deputációs elnök képviselte a többségi elvet vallási köntösbe öltöztetve mint Erdély katolizálásának egyik legfontosabb eszközét.⁷ A történeti érv legfontosabb forrása Dimitrie Cantemir (élt 1673–1723) *Hronicul vechimei a Romano-Moldo-Vlahilor* volt. E mű forrásainak elemzése nem tartozik a témához, csak annyit szeretnék megemlíteni, hogy felhasználta a magyarországi latin nyelvű humanista tudományosság eredményeit. Kéziratának egyik példányát éppen Inochentje Micu-Klein erdélyi unitus püspök vette meg 1730 körül egy Péterváron járt bécsi kereskedőtől. A balázsfalvi oktatásban a 18. században és a 19. század elején folyamatosan kimutatható ennek a kéziratnak a jelenléte.⁸ Az iskolák létesítését Aron unitus püspök oly sürgős feladatnak tartotta, hogy Bécsből Balázsfalvára érkezése után az első hetekben, még beiktatása (1754. november 12.) előtt egy hónappal, körlevélben adta tudtára a klérusnak és a világi hívőknek az iskolák kapuinak megnyitását. Meleg vallásos érzés buzog elő soraiból, és a császárnő kegye iránti hálaadás kifejezése sem marad el. A tanári szolgálatot végző szerzetesek számára írt utasítása szerint a császári alapítók kívánságának és parancsának, valamint a „nemzet várakozásának és az egyház szükségének” óhajtott eleget tenni a megnyitás tényével. A tanulmányok célját az 1760. november 28-i Regula generalis a lelki üdvösség szolgálatában állónak tüntette fel.⁹ Az államhatalom célja ebben az időszakban már egyértelműen a szerzetesek számának korlátozása volt. A szerzetesi fogadalom letételének betöltött 24. életévhez kötése mellett a német nyelvtudás olyan újabb akadályt jelenthetett, ami az unitusok között is csökkenthette a szerzetbe lépők számát. 1767 decemberében lezárultak az ezzel kapcsolatos guberniumi munkálatok, és 1768. ja-

⁷ A kérdésre lásd: Kovács Kálmán Árpád: Az erdélyi valláspolitikai rendszere. Doktori disszertáció (kézirat). Szeged 2008. 137.; 252-255. old.

⁸ Gáldi László: Az erdélyi román tudományos élet magyar forrásai. In: Magyarok és románok (szerk. Deér József és Gáldi László). Atheneum, Budapest 1943. 389-391. old.

⁹ I. Tóth 213-214. old.

nuár 13-án megismételtetett a német nyelv tanítására vonatkozó parancs.¹⁰ A bécsi törekvések nyomán az erdélyi románok is kénytelenek voltak állást foglalni iskolai tanításával kapcsolatban. Rednik többször említette Dissertációjában, hogy a román ifjúság német nyelvre való tanítását egyházi és világi szempontból egyaránt üdvösnek és szükségesnek találja, de azt kívánja, „*Öfelsége jelentse ki, hogy ennek a tanulmányoknak nincs más célja, mint hogy a román (sic! – I. Tóth Zoltán idézetében) ifjúság megtanulva a német nyelvet, valóban jobban tudja érvényre juttatni privilégiumait, ami az előnyöket és a hivatalokat illeti.*” Kívánja azt is, hogy a német nyelv tanítása ne váljék a görög rítus rovására, vagyis ne váljék a latinizálás eszközevé.¹¹ Az unitusok hivatalviselését az 1760-as évek végére már a bécsi udvar is a vallási unió egyik legfontosabb kérdésének tartotta. 1770-ben gróf Clary kincstartó instrukciójába az Államtanács külön bevetette, hogy ha megvannak a szükséges képességeik, az unitusok kamarai alkalmazására különös gond fordítandó, mivel ez az unió támogatásának és tartós megalapozásának legelőrevivőbb („*vortrüglichste*”) eszköze. Az Államtanácsnak külön nyomatékosíthatnia kell, hogy az unitusok a latin rítusú katolikusokkal mindenben egyenlőnek tartandóak, ezen belül a kamarai szolgálatok betöltésénél is.¹² A köztelherviselés aránytalanságainak kérdését az unitus klérus az 1760–70-es években megfordította, és missziós érdekből elsősorban a görögkeletiekkel szemben képviselte.¹³ Gyakoriak voltak az egyesült felső papság panaszai a görögkeletiek vezetőire. Főleg azokat támadták, akiket az unió számára veszélyesnek tartottak. 1774 elején gróf Blümegen foglalkozott gróf Kollernek azzal a javaslatával, hogy Cyrillovich erdélyi nem unitus püspök titkárát, Demetrius Statiovichot (Dimitrie Eustatievici)¹⁴ vissza kellene hívni, istállóját és méhészetét pedig, amelyeket legnagyobb részben adófizetők kizsárolásával alapított, a fiskális direktor által be kellene vonatni. Gróf Blümegen politikai javaslata abban állt, hogy a dolog elhúzódása és a felháborodás miatt le kell a vizsgálatról mondani. A legtanácsosabb ebben a helyzetben az lenne, ha a püspököt az Illír Udvari Deputáció elnöke (gróf Koller) bízna meg, hogy ő mondassa le titkárát

azzal az ürüggyel, hogy máshol van rá szükség. De az ő javait közelebbi bizonyíték és vizsgálat nélkül nem lehet elvenni.¹⁵

A szegény oláh adófizetők saját elnyomó görögkeleti papságától való védelme Erdély rendi nemzetei helyett olyan alapvetően megváltozott körülményeket tükröz, ami miatt az uniós politika 1759-60. után valami egészen új dolognak is számított. Ezek a körülmények az alábbiak voltak: 1. az Erdélyben található nem unitusok sokkal inkább megsokasodni mutatózó száma, 2. ott egy saját nem unitus püspök kinevezése, 3. a skizma terjedése érdekében keltett visszaszolgáltatások és 4. az erdélyi hatáskörök kezelésének és tárgyalásának akkori aktuális körülményei voltak. Ezt az újdonságot fejezi ki, hogy az „*uniós (hivatali) ügy*”-ek bizonyos csoportjai a Currentia ügycsoporton belül¹⁶ kerültek elő.¹⁷ A tárgykör jelölésére előfordul még a „*szent unió terjesztése*”¹⁸ kifejezés is. A kifejezések elárulják, hogy uniós politika alatt az államhatalmi szerveknek azon tevékenységét kell értenünk, amely közvetve vagy közvetlenül az unió terjedését és felvételét segíti elő a görögkeleti egyháziak és laikusok között. Ez a szemléletmód tükröződik Mária Terézia 1775. október 7-i gróf Kornis erdélyi kancellárhoz írt levelében, melyben az uralkodónő „... *a görög unitus és nem unitus vallás rendkívül fontos uniós ügy*”-ről írt.¹⁹

Ez alapján egyértelmű, hogy a központi államhatalom a görög szerzetésükkel kapcsolatban csak és kizárólag az uniálásban tudott gondolkodni. A vallási uniós ügyeken belül pedig jól megkülönböztethetjük az unitusok és a nem unitusok uniós ügyeit. Előbbi a görög katolikusok unióban való megtartását, megszilárdítását, utóbbi a görögkeletiek unióra térítését szolgálta.

Az 1760–70-es évek uniós politikájában még részben hatott a vallási indíték: „... *ki akarná magára venni ilyen sok ezer lélek örök kárhazatáért a felelősséget azáltal, hogy ... még jobban megerősíti őket örületükben („Irwahnn”)?*” – kérdezheti gróf Koller, az Illír Udvari Deputáció elnöke a mélyen vallásos uralkodónő lelkiismeretére apellálva.²⁰

¹⁰ EUK 24:1768 Rednik püspökhöz intézett 1768. január 13-i dekrétum.

¹¹ EUK 696:1769. Idézi I. Tóth 262. old és 431. old. a jegyzetekben

¹² HHStA StRp 20/1770 Az Udvari Kamara 1770. jan. 6-i előterjesztése cirk.: jan. 9., exp.: febr. 3.

¹³ Utalás történik erre I. Tóth Zoltánnál: I. Tóth Zoltán: Az erdélyi román nacionalizmus első százada (1697-1792). Budapest 1946. (újra kiadva Pro-Print Könyvkiadó Csíkszereda 1998.) 256-257. old. és lábjegyzetei a 427. oldalon. A kérdésre még később az unitus klérus anyagi helyzete rendezésénél külön is ki szeretnék térni.

¹⁴ Eustatievici személyéről lásd bővebben I. Tóth Zoltán i.m. 201.; 228.; 249. old.

¹⁵ Gróf Blümegen 1774. március 9-i notája MOL A108 20. csomó 77r-v.

¹⁶ Újonnan előkerült, még megfelelően be nem rendezett ügyek csoportja; lásd a dokumentumgyűjteményben MOL A108 2. csomó 379r-385v: Báró Koller 1768. március 29-i előterjesztése az Illír Udvari Deputáció és az Erdélyi Udvari Kancellária koncertációjáról és a hozzá tartozó 32. jegyzet

¹⁷ Unions Sache, Unions Anliegen, Unions Weesen, Unions-Werk

¹⁸ Verbreitung der heiligen Union, Aufnahme der heiligen Union

¹⁹ ... Beförderunt des so höchst-wichtigen Unions-Geschäfte der griechisch-unirt und nicht unirt Religion ... – EUK 1299:1775 – idézi I. Tóth 243. old.

²⁰ MOL A98 7. csomó 214rv-216v; 233r-237v Gróf Koller 1774. nov. 24-i notája. 236r

Az érvek döntő többségét mégsem ez teszi ki, hanem – ahogyan az gróf Koller fenti előterjesztéséből is kitűnik – az államérdek következetes szem előtt tartása. Az 1760-as évek derekán azonban lassan lezárult a barokk korszak. Amikor Aron püspököt felravatalozták, a Mária-ikon könynyezni kezdett. Hiába járt azonban csodájára ország-világ, Bécsben már nem hittek az ilyen csodákban. Míg a század elején a füzesmikolai román görög katolikus templom ikonját a kolozsvári jezsuita templomban helyezték el, és az a Kolozsvári Könnyező Szűzként vált ismertté, a balázsfalvi ikon eltűnt a különböző vizsgálatok során, vagy inkább eltűntették, hogy ne borzolják a kedélyeket.²¹

Mégis az államérdek hangoztatása is sajátos kontextusba kerül a konfessionális politika ezen utolsó időszakában:

„minden rend kötelességei éppen annyira gyökereznek a vallásban, mint ahogyan a vallás ugyanezen velejáró kötelességek pontos betartásából áll”²²

„helytelen közbevetések („Einstreuungen” – beszórások) ..., amelyek arra törekzenek, hogy Őfelsége legüdvösebb szándékait más utakra vigyék. Ezeknek az állítólag a nevezett nagyhercegség felvirágoztatását („Aufnahm” – esetleg fejlesztését) szolgáló, a magukban mégis közártalom („gemeinschädliche”) javaslatoknak pedig érezhető csapást kell szenvedniük, a rejtett rossz tanácsot alapos módon fel kell fedni, és lehetőség szerint ki kell kerülni a sötétség gyermekeitől elvárható más fondorlatok és aknamunkák („Unterbauungen”) zátonyait.”²³

„Erdélyben az elhunyt Bajtay püspök tájékoztatásának megfelelően a latin rítusúak száma alig haladja meg a százezret. Ez körülbelül tizede a lakosságnak. Ha ehhez az unitus oláhokat az uniónál megtartjuk, és a többi nem unitust az unitus püspök az unióra vezeti (ami Major püspök kimutatása alapján számos esetben sikerült), akkor az ortodox katolikusok száma több mint a felét tenné ki az ottani lakosságnak. Ezzel ők sokkal nagyobb súlyhoz jutnának, ezáltal pedig sokkal nagyobb lendületet lehetne adni más, az ország fejlesztését (felvirágzását) szolgáló vállalkozásoknak is annál („zu des Landes Aufnahm gereichenden Unternehmungen”), mintha az ortodox katolikusok az eddigi korlátozott állapotban („Beschränkung”) maradnak,

vagy olyan előterjesztések helyet kapnának, amelyek teljesen egyértelmű módon elérik (célozzák) az ő még további csökkentésüket.

Ahogy tehát az akatolikusok által a megosztottság tápláltatik az ortodoxok között, amely mindenkor lehetővé teszi, hogy a túlsúlyt megőrizték, és ezek ebből az elsődleges („vorzüglichen”) okból az unió létrejöttét („Zustandbildung”) mindenkor gátolják, ..., ezért az állam java szempontjából (zum besten des Staats”) szükséges, sőt égetően fontos, hogy minden erre irányuló törekvést valós fényben lehessen látni, és a tulajdonképpen viszonyokban megértve, ezeket mint helyteleneket lehessen elvetni.”²⁴

A forrásrészletek elemzéseként az alábbi megállapításokat tehetjük:

Az igazi államérdek nem lehet ellentétes a vallás érdekével. Hiába szolgálna egy-egy javaslat látszólag a tartomány érdekét, ha az nem egyezik a vallás érdekével, valójában közártalmas. Ilyen protestáns cselekvésnek kell tekinteni az egyes katolikusok által is felkarolt türelmi politikát, amelyet ők mint a társadalmi béke megteremtésének és ezáltal az ország felvirágoztatásának eszközt ajánlanak.

Az ország felvirágoztatását szolgáló reformok keresztülvitelét a bécsi udvar szerint elsődlegesen a katolikusok csekély politikai súlya és a nem katolikusok túlsúlya akadályozza.

A katolikusok korlátozott politikai szerepe elsősorban csekély számukból és megosztottságukból adódik.

Ennek ellenére kizárólag a katolicizmus (római és görög) képes Erdély egységét megteremteni.

Ennek megfelelően az ország fejlesztését szolgáló reformok lehetséges politikai bázisa a katolikusok.

Ezzel szemben az ország fejlesztését szolgáló reformok politikai ellenfelei a nem katolikus vallásúak.

A katolikusokon belüli (tehát a latin és a görög szertartású katolikusok közötti) ellentétek protestáns ármánynak tekinthetőek.

A nem katolikusok célja olyan körülmények teremtése, illetve fenntartása, amelyben a (görög és római) katolikusok további számbeli fogyatkozásra vannak ítélve.

A katolikusok számáránya megnövelésének legkönnyebben járható útja az erdélyi népesség túlnyomó részét kitevő románok uniált vallásra való térítése, illetve megtartásuk ezen a valláson.

²¹ Miskolczy 2003.

²² Uo. 237 r-v

²³ Uo. 215v-216r

²⁴ Uo. 233r

Az erdélyi unió ügye a bécsi udvar szerint kívánatos és nagyon érzékeny mű volt.²⁵ Ennek az érzékenységek több tényezője volt.

Bár politikai képvisellete az erdélyi románságnak nem volt, spontán megmozdulásaival (nyugtalanlás, kivándorlás) igen nagy óvatosságra készítette még magát a birodalmi vezető elitet is. Ilyen spontán megmozdulásra pedig könnyen sor kerülhetett, hiszen – szintén báró Brukenthal véleménye szerint – „... az oláh nép ... nagyon gyanakvó.”²⁶

Az érzékenység egyik oka magában az unitus egyházi vezetésben rejlett. Még ők sem voltak feltétlenül és teljes mértékben meggyőződve arról, hogy az uralkodót a vallás szempontjából a jó szándék vezeti irányukban. A gubernátornak csak egy megfelelő ürüggyel („unter einem schicklichen Vorwand”) szabadott az unitus püspököt Szebenbe hívnia. Őfelsége parancsától „ezek az emberek azonnal bántortalanok és gyanakvóak lesznek” – olvashatjuk róluk báró Brukenthal véleményét.²⁷

Koller gróf ismeretes tényként hivatkozott arra, mennyire ragaszkodik a görög unitus és nem unitus nép egy püspökhöz, és hogy a legkisebb ügyekben is mennyire a püspökhöz szokott folyamodni, hogy emiatt az egész egyházmegye minden esetben közvetlenül a püspök által lelkesítetik.²⁸ Cyrillovich véleménye szerint pedig az Erdélyben található nem unitus klérus és nép létezni sem tud, meg sem maradhat egy püspök nélkül, mivel a klérus és a nép egész boldogságát abban leli, hogy püspököt bír és őt látja.²⁹

A jó uniósi politika egyik kulcsa az előbbieket szerint az, a gubernátor mennyire tudja mindkét püspök bizalmát megnyerni.³⁰

Ráadásul a görögkeletiek bizonyos politikai támással is rendelkeztek, mivel „a lutheránusok és a reformátusok („Reformirten”) inkább a skizmatikusokhoz, mint a katolikusokhoz és unitusokhoz” húztak.³¹ Ez a hátráltató tényező egyébként már az 1759–61-es Sophronius-féle vallási mozgalomtól kezdve nyilvánvaló volt, amikor is egyes hivatalnokok el-

²⁵ HHStA StRP 4011/1771

²⁶ MOL A108 20. csomó 156r-165v Báró Brukenthal névtelen irata az erdélyi uniósi ügyekről (1771 legvégén) 162v.

²⁷ MOL A108 20. csomó 156r-165v Báró Brukenthal névtelen irata az erdélyi uniósi ügyekről (1771 legvégén) 162v.

²⁸ MOL A98 7. csomó 214rv-216v; 233r-237v Gróf Koller 1774. nov. 24-i notája. 233r-234v

²⁹ MOL A98 7. csomó 218r-223v Az Illír Deputáció elnökének 1774. okt. 1-jei véleménye („Wohlmeinung”) 218v-219r

³⁰ MOL A108 20. csomó 156r-165v Báró Brukenthal névtelen irata az erdélyi uniósi ügyekről (1771 legvégén) 165r

³¹ MOL A 108 20. csomó 156r-165v Báró Brukenthal névtelen irata az erdélyi uniósi ügyekről (1771 legvégén) 161v

nézése, gondatlansága, sőt szándékos bujtogatása („Nachsicht, Fahrlosigkeit, Übersehen, Anstiften”) Erdély bizonyos részein („in einigen Theilen Siebenbürgens”) szinte támogatta a görögkeletieket („dem Schisma Vorschub gegeben”),³² ami miatt súlyos büntetést is kilátásba kellett számukra helyezni.³³

Az udvar még a Gubernium katolikus tagjaiban sem bízhatott meg feltétel nélkül. Az uniósi törekvések sikere érdekében a gubernátornak az udvar és saját szándékát az összes guberniumi személy („Gubernial Individuis”) előtt is elrejtve kellett tartania. „Hiszen a tapasztalat tanít arra, hogy gyakran még katolikus tagok által is, ha az ilyen feladatok kiterjedtek, akkor kifejezett gyanút és bizalmatlanságot okoztak a meggondolatlan beszédek.”³⁴

A katolikus állami vezetők fecsegő természete azoknak a társadalmi kapcsolatoknak volt köszönhető, amelyek az azonos rangú, társadalmi helyzetű, protestáns társaikhoz fűzték őket. Nem véletlen, hogy báró Bartensteinnak egy 1762-es előterjesztésében kétszeresen ki kellett emelnie, hogy a sikeres uniósi politika kizárólag minden nemzeti gyűlölség félretételével lehetséges.³⁵

Mindennek eredményeképpen az uniósi politikában leküldött iratok egy kaotikus egyveleget alkottak. Voltak olyanok, amelyeket az ortodox, valamelyiket csak az unitus püspökkel közöltek átiratban („intimirt”). Voltak, amelyeket csak a Guberniummal közöltek mihez tartás végett, de ezek közül is a legtöbbet csak a püspöknek vagy a (katolikus) gubernátornak (guberniumi elnöknek) a kezeihez küldték, tehát a Gubernium katolikus tanácsosai szerezhettek róla tudomást, és alkalmazhatták azokat.³⁶ Ezek a rendelkezések a Katolikus Bizottság hatáskörének meghatározásánál lettek kulcsfontosságúvá.³⁷ Végül voltak azok a belső alapelvek, összefoglalások és vezérfonalak, melyek a bécsi udvar számára világították meg az alapvető összefüggéseket és politikai irányvonalakat. Természetesen az udvarnak nagyon kellett az adott rendelet vagy irat titkossági fokára vigyáznia, hogy a káros kiszivárgások esélyét a lehető minimálisra csökkentse, és egy eset-

³² MOL A108 2. csomó 308r-311v Protocollum Ministerialis conferentiae de 6 Junii 1759. 309r; 311v. Az irat megtalálható az EUK 253:1759 alatt is. A kérdést részletesen lásd később.

³³ Uo. 311v.

³⁴ MOL A 108 20. csomó 156r-165v Báró Brukenthal névtelen irata az erdélyi uniósi ügyekről (1771 legvégén) 165r-v.

³⁵ „NB. mit Beiseitsetzung alles National Haßes” – MOL A108 2. csomó 365r-367r. Báró Bartenstein 1762. szeptember 23-i előterjesztése 366r.

³⁶ MOL A 108 20. csomó 156r-165v Báró Brukenthal névtelen irata az erdélyi uniósi ügyekről (1771 legvégén) 162v.

³⁷ Lásd később a templomok odaítélésének ügyeinél.

leges ilyen eset se rajta, hanem legfeljebb az unitus vagy a római katolikus püspökön, a katolikus guberniumi elnökön, gubernátoron vagy tanácsosokon csapódjon le.

Összegzőképpen Erdély politikai közegében csak az olyan uniós politika lehetett hatékony, amelyet a gubernátor tartott kézben, koordinált, s amelyet igazából összefüggésében egyedül ő ismert.

Az állami uniós politika mozgásterét többé-kevésbé meghatározta az erdélyi unitus és a görögkeleti vallás alkotmánya („*Verfassung*”).³⁸ A fent nevezett helyen az alkotmány definícióját is megtaláljuk: ami alapján a felekezetnek igazságot kell szolgáltatni, és amiben azt meg kell védeni. Vagyis egy felekezet alkotmánya jelenti mindazokat az államhatalom által is elismert jogokat és privilégiumokat, amelyekkel az a felekezet rendelkezik. Véleményem szerint vizsgálatunk egyik legfontosabb kérdése az unitus és a görögkeleti egyház alkotmányainak és a Habsburg-államhatalom ezekhez való viszonyulása.

Az egyesültek helyzetét az úgynevezett uniós diplomák és különböző törvények rendezték.

Az 1699. febr. 16-i első uniós diploma a firenzei négy pont elfogadása esetén a görög szertartású egyháziakat a római katolikus egyháziaknak kijáró jogokkal ruházta fel (tized-, földesúri szolgálattól való mentesség), az állami hatóságoknak, a rendeknek és a hadseregnek köteleességül szabta az egyesült egyháziak tiszteletben tartását és védelmét.

A túlnyomórészt protestáns erdélyi rendek a román vallási uniót a négy bevett vallás rendszerének megbontásaként értelmezték. Mivel a tényleges Habsburg katonai erő védelmével szemben tevékenesen semmit sem tettek, a törvények segítségével igyekeztek a katolikus törekvéseket korlátok közé szorítani. Az 1699. évi (erdélyi) IV. tc. paragrafusában kimondta, hogy 1. a legnagyobb román falvakban is elegendő két pap, a kisebbekben egy, többet tehát ne tartsanak 2. a püspök ne szentelhesen pappá arra alkalmatlan személyeket (még pénzért sem). A papjelöltek vizsgát tegyenek (nemcsak saját papjaik, hanem annak a felekezetnek a papsága előtt is, amellyel egyesültek). A papok száma nem szaporítható a szükségén felül. 3. A román papjelölteknek nem lévén most „valóságos jó Oskolájuk”, annak a felekezetnek az iskolájában tanuljanak, amellyel egyesültek.³⁹ 4. Az

³⁸ MOL A 108 20. csomó 156r-165v Báró Brukenthal névtelen irata az erdélyi uniós ügyekről (1771 legvégén) 162r-163r.

³⁹ Ennek a bekezdésnek a magyarázatához tudnunk kell, hogy az erdélyi rendek annak nyomán mondták ki a bevett vallásokkal való törvényes egyesülést, hogy a katolikus uniót megakadályozhatatlannak látták. Így próbáltak annak a néhány ezer – elsősorban Hunyad megyei – elsősorban kismemesi állású románnak jogi védelmet nyújtani, akik a még elevenen élő 17. századi hagyományok nyomán a reformátusok védelme alá szerették volna magukat helyezni. Ez a jogi

egyházközségekben nem szolgáló, szabadrendű, de birtoktalan papok parókia üresedéséig lakjanak kolostorban. 5. Miként más felekezetek papjai, a román papok is tartozzanak tizeddel a parókiális házhoz szorosan nem tartozó földek után, amennyiben a földesurak nem engedik el. Ily földjeik után a közterheket stb. is hordozzák. 6. Az egyházi rendek kihágásai Approbatae Constitutiones I. rész 5. cím 5. cikk, nem uniált papok esetében a régi eljárás szerint. 7. Tilosak a kiátkozási kihágások: annak a felekezetnek az eljárása szerint hajthatnak végre ilyet a papok, amellyel egyesültek.⁴⁰

Az 1701-es második uniós diploma az egyháziak mentességeinek ismételt biztosítása (1-2. pont) és kiegészítése (a papok mentesek saját vagyoniuk után is mindenféle tehertől, vámmentesek, mint a nemesek, egyházi földek után sem fizetnek tizedet) mellett kimondta azt a sokat vitatott tételt is, hogy még a parasztok sem jövevények, ha egyesülnek, hanem a haza igazi és valóságos fiai (3. pont). Ez a rendelkezés az erdélyi románság rendi nemzetek közé emelését jelentette volna, ami teljesen felforgatta volna Erdély rendi struktúráját. Sohasem valósult meg, hiszen a rendek ellenállása mellett az udvar is hamar belátta, hogy hibázott ezzel a rendelkezéssel. A második uniós diploma a fentiekén túl egy kánonjogban jártas római katolikus teológust rendelt a püspök mellé (5. pont), aki – bár a szöveg nem mondja ki – mindig a jezsuiták közül került ki, valamint gondoskodott a görög szertartásúak műveltségének emeléséről, amikor elrendelte, hogy a püspök állítson fel Gyulafehérvárott, Hátszegen és Fogarasban iskolákat (8. pont). A püspök jövedelmeire nézve a Diploma úgy rendelkezett, hogy a korábban legfontosabbnak számító felszentelési taxa mellé jogot adott, hogy papjaitól évi 1 forint censum cathedraicumot szedjen, valamint – mint egyházi előjárónak – előírta, hogy kánoni részt („*canonica portio*”-t) kapjon elhunyt papjainak hagyatékából.⁴¹ A püspökválasztás ügyében úgy rendelkezett, hogy a zsinat jelöl három személyt, az uralkodó a legalkalmasabbat erősíti meg (12.).

A pópák már a kezdet kezdetén azzal az örömmel uniáltak, hogy ezentúl ők nemesi jogokat nyernek, holott a diplomák ezúttal is a régi erdélyi fejedelmek okleveleinél sokkal ünnepélyesebb és lényegesen egyetemesebb, tehát kecsegtetőbb formában, de alapjában véve csupán immunitást nyújtottak bizonyos szolgáltatások alól. A román papságnak nem volt tiszta fogalma a nemesség mibenlétéről és saját társadalmi állapotáról.

aktus ugyanakkor nem kímélte ezeket a családokat a katonai kihágásoktól, a református unió nagy részét szétszórta, kisebb részük vallásilag is beolvadt a reformátusságba és el is magyarosodott. Így 1701-re az uniót már kizárólag a római katolikusokkal kapcsolatban használták és értették.

⁴⁰ I. Tóth 36-37. old.

⁴¹ HHStA StRP 1582/1765 Koncertációs jegyzőkönyv az Erdélyi Kancellária és az Udvari Haditanács között 1765. jún. 11. circ.: jún. 20., exp.: jún. 28.

Az írni-olvasni alig tudó unitus pap a birtokos nemesekkel egyerejű jogok birtokosának, sőt egyenesen nemes embernek képzelte magát. Nem volt tudomása arról a különbségről, amely az immunitás negatív és a birtokos nemesség pozitív jogjuttatása közt létezik. Fogalomzavarát a rendi viszonyokkal alig számító uniós diplomák csak növelték. Az unitus papokat semmivel sem lehetett tévedésükről felvilágosítani, sőt maga Klein Ince, a papok jogainak nagy védője sem látta tisztán ezt a kérdést.

Bár a második uniós diploma az Innocentie Micu-Kleinnal kezdődő román nemzeti mozgalom számára rendkívül fontos hivatkozási alap lett, a román nemzeti törekvésektől elzárkózó erdélyi rendiség a fennálló viszonyokat gyökeresen felforgatni nem kívánó udvar támogatásával egészen más – rendi – értelmezést adott az egyesült görögkeletiek alkotmányának. Ion Innocentie Micu-Klein az egyesülés óta az erdélyi görög katolikus egyház harmadik püspöke volt. Már VI. Károly birodalma vezető kormányfőfiai megtapasztalták, milyen veszélyekkel járt ennek a nagy tehetségű, tetterős személyiségnek a hatalomhoz juttatása. Rendkívül fontos a román nemzetté válás érdekében kifejtett tevékenysége. 1730 és 1744 között 22-szer nyújtott be sikertelenül petíciót I. Lipót erdélyi vallási uniós diplomáinak gyakorlati érvényesítése érdekében. Folyamodványaiban megtalálható a későbbi román nemzeti törekvések legtöbbje. Ő a maga részéről éppen ellenkezőleg, az erdélyi vallási uniós diplomákra hivatkozva kérte püspöki joghatóságának kiterjesztését azokra a közösségekre is, melyek közigazgatásilag Erdélyhez tartoztak, de ortodox vallásgyakorlatuk szabadságát még a fiktív unió időszakában is megőrizték. Ezek a közösségek pedig a szebeni, a brassói, a fogarasi és a halmágyi voltak.⁴²

Közismert tény, hogy Micu-Klein a birodalom vezető elitjénél kereste a pártfogást tervei megvalósításához. A Savoyai Jenő körül tömörülő „katonai párt” és a Sinzendorff osztrák udvari főkancellár vezetése alatt álló „civil párt” közül kezdetben Micu-Klein az utóbbihoz állhatott közelebb. 1734 után azonban éppen a Sinzendorffék által támogatott erdélyi római katolikus vezető elit fordult az unitus püspökkel igen erősen szembe, mert követelése az ő rendi (nemzeti) érdekeiket is sértette. Nem kizárt, hogy ezek után a katonai párt ígért Micu-Kleinnak támogatást kérvényezéseihez. Egy biztos: a püspökkel manipuláltak ezen a felső szinten, ő maga

⁴² Ion Inochentine Micu-Klein püspökről és tevékenységéről bővebben Arató 74-76. old.; Magyar művelődéstörténet 4. 134. old.; Magyar művelődéstörténet 5. 132. old.; Kosáry 1983. 93. old.; Tamás 433. old. A halmágyi kerületről I. Tóth 75. old. Szeben és Brassó vagyonos és erős befolyású ortodox vallású kereskedőinek, Fogaras a kismemesi szinten élő boéreknek köszönhetette az ortodox vallás megtűrését, a halmágyi körzet pedig államjogiilag a Partium része volt, ahová a török kiűzésének időszakában nem terjedt ki az erdélyi görög szertartású püspök hatásköre. Brassó Bolgárszeg városrészére lásd I. Tóth 118. old.

pedig rendkívüli energiával igyekezett kihasználni az ennek révén számára nyíló lehetőségeket.⁴³

III. Károly 1738. augusztus 21-i adománylevelének ereje folytán a balázsfalvi uradalom véglegesen a fogarasi görög rítusú püspök és a bazilita kolostor birtokába ment át. Az adománylevel – amelyet forrásaink a balázsfalvi püspökség alapítólevelének (fundationálisának) is neveznek – egyszerre hivatkozott az I. és a II. uniós diplomára. Bevezetése az uniós diploma értelmében vázolta az unitusok jogi helyzetét, ugyanis csak az egyházi személyek és dolgok jogairól tesz említést. Másrészt a teológus anyagi eltartására szolgáló összeget az uradalom jövedelméből hasította ki. Az adománylevel ezt kifejezetten egy Diploma Leopoldinumra, tehát a II.-ra hivatkozva rendelte el, mert csak ebben van szó a teológusról. Az államhatalom ugyanakkor fokozottan érvényesítette befolyását műve, az unió fölött. A fent látott 1738-as királyi adománylevel nyomtatékosan kimondta, hogy a királyi kincstár a püspök halála esetén ingó és ingatlan javaiban („*Fiscus Regius in bona mobilia et immobilia defuncti episcopi*”) örököl.⁴⁴

Balázsfalva megszerzésének és az ottani bazilita kolostor létrehozásának többes célja volt.

1.) Klein püspök nézete szerint a balázsfalvi bazilitáknak kellett volna a püspök mellett káptalant, konzisztóriumot alkotniuk, s ezáltal a püspököt egyházkormányzati tevékenységében segíteniük.

2.) A balázsfalvi uradalom adományozása nemcsak lehetővé, hanem egyenesen kötelességévé tette a domínium jövedelmének felét élvező Szentháromság kolostornak, hogy tizenegy bazilita szerzetest, hús balázsfalvi és három római alumnust tartson el. A baziliták igazgatják a pontosan meghatározott birtokrészt és köteleességük a rájuk bízott alumnusok előtt jó példával és erkölccsel járni, irodalomra és a hazában szükséges nyelvekre tanítani, és őket az unió terjesztésére alkalmas egyénekké nevelni.⁴⁵

Erre a személyi állományra és rendelkezéshalmazra alapozva lehetett megtenni az állami román művelődéspolitikai első lépéseit.

⁴³ Trócsányi 1992. 36. old.

⁴⁴ HHStA StRP 1052/1765 Az Udvari Kamara 1765. ápr. 16-i előterjesztése cirk.: ápr. 26., exp.: máj. 1. Tárty: az üresedés esetén („sede vacante”) befolyt jövedelmek javasolt átengedése a kérelmező új fogarasi unitus görög püspöknek, Athanasius Rednicknek

⁴⁵ „quorum munus erit in omnibus juventuti curae ipsorum commissae, optimo exemplo praelucere, eamque onis moribus, et literatura, nec non idiomatibus in provincia necessariis, quibus conversari, et se cum patriotis communicare queant, instituere, ut apta pro incremento S. Unionis cum Ecclesia Romano-Catholica in scholis efformentur subjecta”. – Idézi Nilles nyomán I. Tóth 212.; 405. old. a jegyzetekben.

Már Kollonich idejében is az volt a meggyőződés, hogy a román nép tudatlansága miatt nem húz az unióhoz, ki kell tehát művelni, legelőször papjait, és akkor a műveltség majd hajlékonyabbá teszi. Minden intézkedés alapvetően arra szolgált, hogy az unió számára képzett és tehetséges harcosokat neveljen.⁴⁶ Az 1730-as években akkora volt az unitus papok tudatlansága, hogy bizonyos ceremóniakon kívül alig tudtak egyebet, mint olvasni. Prédikálni nem szoktak, csak felolvasni, mégpedig azzal az ürüggyel, hogy nem akarnak eretnekségbe esni. Az 1742. évi zsinat még azt is kénytelen volt elrendelni, hogy ha nem tudnának keresztelni, liturgiát mondani, az esperesek tanítsák meg őket. Tekintélyük megóvása céljából lássák el magukat papi ruhával, és ha már posztóra nem telik nekik, legalább silány kelméből készíttessenek maguknak. Szintén tekintélyük megóvása érdekében igyekeztek erkölcsi életükön javítani, műveltségük és szellemi életük javítása érdekében pedig elrendelték, hogy minden papnak már egy katekizmusa is legyen (később, az 1750-es években ez a megkívánt könyvállomány négy-öt fontosabb egyházi könyvre nőtt).⁴⁷

Egy 1773-as előterjesztés később úgy interpretálta az 1738-as alapítólevél vonatkozó rendelkezését, hogy a balázsfalvi húsz alumnus fenn tartását lelkigondozási célokra rendelték el.⁴⁸

A római alumnusokat illetően már az 1738 elején (január 26-án) tartott zsinat kifejezte három-négy bazilita alapos kiművelésének szükségességét. A III. Károly király által 1738. augusztus 21-én adott alapítólevél értelmében az évi jövedelemből 972 forint három bazilita szerzetesi fogadalmat tett alumnusnak Rómában a Collegium de propaganda fidében való neveltetésére szolgál. A királyi kegy ezzel a kikötésével megindította a román ifjúság külföldi tanulmányozásainak sorát.⁴⁹

Az alumnusok kijelölése nem ment minden nehézség nélkül, mert alkalmas diák aránylag kevés volt, a fundationalis pedig kikötötte, hogy a három alumnus csak fogadalmat tett szerzetes lehet, ilyenek pedig nem álltak rendelkezésre. A noviciátushoz pedig legalább a humaniorákat kellett elvégezni. Ilyen ifjak is csak a kolozsvári jezsuita kollégiumból kerültek ki ebben az időszakban.⁵⁰ Nagyszombatban pedig a Fundatio Ianianában 1738-ban egyetlen román hallgató volt.⁵¹

Erdélyben a Guberniumban működő katolikus státus foglalkozott az unitus alumnusok dolgaival,⁵² az udvarban pedig a Kancellária fölé rendelt szerv, 1747-ben éppen az akkori Erdélyi Udvari Bizottság.⁵³

Az 1738-as adománylevelével rendelkezései alapján kezdett el működni Balázsfalván egy egyosztályos elemi iskola is, amelyben román nyelven írni, olvasni, énekelni és más szükséges dolgokra tanították teljesen ingyen a bármilyen korú tanulókat.⁵⁴

Az iskolák valóságos hiányát azonban a Visarion-féle mozgalom⁵⁵ különösen fájóvá tette. A szerb kalugyer bejövetelét követő válság fő okát a kormányzat a nép műveletlenségében látta. Előtérbe került tehát az eddig csak elméletileg hangoztatott népművelési terv gyakorlati alkalmazása. Balogh teológus 1746-ban az unió megerősítése céljából sürgette egy unitus papnevelő intézet felállítását.⁵⁶

Mária Terézia 1747. július 18-i leirata az ifjúság lelki és szellemi nevelését iskolák által a legszükségesebb és a legüdvösebb dolognak nevezi, ezért a falusi iskolák mellett egy vagy két szeminárium felállítását sürgette.

Az uniált románok számára történő iskolaalapításokról már az 1701-es második uniós diplomában is szó esett, 1738-ban maga az országgyűlés is tárgyalt róla. Mindezek azonban meg nem valósult óhajok maradtak, részben azért, mert arról sohasem volt szó, hogy kinek a költségén történjék mindez. Miután a románság nem volt képes önmaga erejéből ilyen művelődési intézményeket létrehozni, csak akkor létesültek román unitus iskolák, amikor az állam a maga kötelességének kezdte érezni alattvalóinak iskolák által való kiművelését. Mária Terézia a charitativum subsidium nevű, a pópák által részben természetben, részben pénzben a püspökségnek fizetett egyházi adót szerette volna valamilyen iskolalappá szervezni. Ez a pénzforrás azonban alig csörgedezett, és így egyelőre iskolaalappá szervezésére sem kerülhetett sor.⁵⁷

3.) A szerzetesek 1747-ben már beköltözhetek a szép egyemeletes, terjedelmes épületbe, de ekkor ennek éppen az iskolának szánt szárnya még nem készült el. A következő évek mozgalmas eseményei és az új püs-

⁵² EUK 107, 306:1747. Idézi I. Tóth 173. old.

⁵³ A108 19. csomó 175r-181r Protocollum Commissionis Aulicae in Rebus Transylvanicis 1747. január 25.

⁵⁴ I. Tóth 214. old.

⁵⁵ Lásd alább.

⁵⁶ Balogh teológus jelentése megtalálható EUK 349:1746 – idézi I. Tóth 212. old., illetve hivatkozik rá A108 19. csomó 132r-139v Protocollum Commissionis Aulicae in Transylvanicis dd 9^a Decembris A^o 1746. Tárgy: Balogh teológus jelentése az uniót érintő dolgokról tizenkét pontban. A szeminárium felállításáról szóló mindjárt az első közülük.

⁵⁷ I. Tóth 212. old.

⁴⁶ I. Tóth 173. old.

⁴⁷ I. Tóth 215.; 216. old.

⁴⁸ EUK 1621:1773. Gróf Blümegeen 1773. október 20-i előterjesztése 2. oldalán a vótumban.

⁴⁹ I. Tóth 172. old.

⁵⁰ I. Tóth 172. old.

⁵¹ Hermann Egyedre hivatkozva I. Tóth 390. old. a jegyzetekben.

pök hosszas bécsi távolléte miatt csak 1754-ben kerülhetett sor az alapító-diploma rendelkezésének végrehajtására. A kolostori birtokrész jövedelmét eddig az időpontig az építkezés költségeire fordították.⁵⁸

Aron püspök tökéletesen tisztában volt az iskolák fontosságával az egyház életében. Mint kolozsvári és római növendék mintákat láthatott saját iskolái számára, és ezek az akkortájt már meglehetősen idejétmúlt jezsuita iskolatípusok voltak. Az iskola Aron püspöknél is „a vallásgyakorlat lényeges része”, célja elsősorban a lelki javak biztosítása és csak mellékesen a világi műveltség megadása.⁵⁹

Az iskolák megnyitását Aron oly sürgős feladatnak tartotta, hogy Bécsből Balázsfalvára érkezése után az első hetekben, még beiktatása (1754. november 12.) előtt egy hónappal, körlevélben adta tudtára a klérusnak és a világi hívőknek az iskolák kapuinak megnyitását. Meleg vallásos érzés buzog elő soraiból, és a császárnő kegye iránti hálaadás kifejezése sem marad el. A tanári szolgálatot végző szerzetesek számára írt utasítása szerint a császári alapítók kívánságának és parancsának, valamint a „nemzet várakozásának és az egyház szükségének” óhajtott eleget tenni a megnyitás tényével. A tanulmányok célját az 1760. november 28-i Regula generalis a lelki üdvösség szolgálatában állónak tüntette fel.⁶⁰

1754-ben a már korábban is működő egyosztályos elemi iskola mellett két másik iskola nyitotta meg kapuit Balázsfalván. A második iskola alsó fokú középiskola volt, nyelvek iskolájának, vagy latin iskolának nevezték, ebben az 1738-i alapítólevél szellemében a latin és magyar nyelv elemeit tanították. Ebből fejlődött ki a balázsfalvi gimnázium. Eleinte csak a grammatika alsó osztályai nyíltak meg benne, de folyamatosan fejlődött, mivel Aron püspök az alapító szándékát úgy értelmezte, hogy az iskola fokozatosan akadémiai színvonalat érjen el.⁶¹ A harmadik balázsfalvi iskola két osztályból állott, amolyan primitív papképzőféle volt. A három iskola nem működött teljesen függetlenül egymástól, a latin iskola hallgatói például a másik kettőt is látogatták. 1754 decemberében összesen 178 tanuló részesült Balázsfalván oktatásban, de ez a szám hamarosan a 300-at is meghaladta. Aron 300 szegény diáknak juttatott ingyen kenyeret, és ez a szép szokás később is megmaradt, nagymértékben hozzájárulva az iskola növendéklétszámának növekedéséhez.⁶²

⁵⁸ I. Tóth 213. old.

⁵⁹ I. Tóth 213. old.

⁶⁰ I. Tóth 213-214. old.

⁶¹ I. Tóth 214. old.

⁶² I. Tóth

Aron érdeme volt, hogy a felszentelés és az előmenetel feltételéül egy vizsga letételét írta elő, I. Tóth Zoltán szerint meglehetősen csekély eredménnyel.⁶³ Ezzel az előrelépéssel is az unitus oktatásügy több mint húsz évvel megelőzte a görögkeletiekét (1777).⁶⁴

Az 1744. évi országgyűlésen – a bontakozni kezdő román nemzeti mozgalom öntudatos képviselője, báró Innocentie Micu-Klein püspök nagy sérelmére – lényegében az udvar és a rendek kompromisszumát iktatták törvénybe az unióról. Az 1744. évi törvények egyenesen megtiltották a románság negyedikként való fölvetelét Erdély nemzetei közé, kimondták, hogy a román nemest a magyar nemessel azonos jogok, míg a román jobbágyot a magyar jobbágyokkal azonos terhek illetik. Az uniáltakat minden tekintetben valódi katolikusoknak jelentették ki. Ez által a megfogalmazás által teljesült a latinizálástól féltő unitus egyháziak egyik kívánsága is: úgy kapták meg a katolikusokat illető jogokat, hogy egyúttal meg is különböztették őket a római katolikusoktól, az önálló egyház jogállását biztosítva számukra.

A bevett vallások jogállásának fontos része volt a vallásgyakorlat szabadsága, amely egyaránt vonatkozott a templomok és egyházi jövedelmeik szabad használatára, hitelveik szabad vallására, hirdetésére és az „innovatio” (hitújítás) tilalmára, melyet ekkor már a különböző felekezetek hitelveik védelmeként értelmeztek külső hatalom általi megváltoztatása ellen.⁶⁵ Sajátos módon az unitusok ezt a védelmet a latinizálással szemben értették. Az 1744. évi VI-VII. törvénycikkek „*cum et ipsi catholici sint*” kifejezése miatt az unitusok nyugtalankodni kezdtek. Mária Terézia 1745. márc. 12-i leirata szellemében Haller János gubernátor kiáltványban biztosította a román népet, hogy a maga rítusát a Pravila nevű ortodox egyházi törvénykönyv szellemében bántódás nélkül megőrizheti és gyakorolhatja. A Visarion-féle ortodox mozgalomra született 1745. május 18-i leirat „... *Ipsos quoque graeci ritus unitos, catholicos esse, aequae ac latini ritus*” kifejezése az unitusok gyanúját látszott megerősíteni.⁶⁶ Mária Terézia megnyugtatta az erdélyi unitusokat annak a kijelentésével, hogy nem volt és

⁶³ I. Tóth 216. old. és 406. old. a jegyzetekben.

⁶⁴ MOL A 108 3. csomó 527r-537v az Erdélyi Kancellária és az Illír Deputáció közös javaslatára az erdélyi görögkeleti papszenteléssel kapcsolatos intézkedésekről 534v.

⁶⁵ EUK 1678:1773 tartalmi összefoglalás (a reformátusok kérelme)

⁶⁶ EUK 326:1745 – idézi I. Tóth 147. old. Az EUK 1528:1771 második része (Az Illír Deputációval 1771. március 2-án közölt /uniós/ akták kimutatása.) 78:1745-ként hivatkozik erre a leiratra: Rescriptum ad Gubernium circa Statum unionis valachorum in Transylvania; Relatio Cancellariae de 18. Maii 1745. Rescriptum ad Gubernatorem et catholicos consiliarios Guberniales de 18. Maii 1745.

nem is lesz szándéka a görög rítust, mint szintén katolikus rítust valaha is megváltoztatni.⁶⁷

Az unió számára biztosított jogokat az 1744. évi törvények ugyanakkor csak az egyházi személyek esetében ismerték el, de adómentességüket is csak az egyházi földek esetében iktatták törvénybe, amiből ekkor még meglehetősen kevés rendelkeztek. A papság társadalmi helyzete gyakran vitás volt, az egyszerű jobbágy- és zsellérsorútól a birtokos nemesig váltakozó típusok tartoztak hozzá. Érvényes immunitásait azonban, ha csak lehetett, nem tartották tiszteletben, kivált, ha jogait hiteles okmányokkal nem tudta igazolni, ami igen gyakori eset volt. A birtokos osztály ilyen esetben a *de iure immunis* papot is igyekezett tizedfizetésre, robotra, általában mindennemű szolgáltatásra kötelezni, fiait pedig – egyszerűen gazdasági érdekeitől vezetve – az iskolák látogatásától elvonni. Ebből számos sérelem támadt, a földesúr érvényesítette a papírforma szerinti jogait, de ha a román pap oklevelesen igazolta jogait, könnyen érvényesíthette a földesúrral szemben is azokat, mert azt a kor gondolkodásmódja feltétlenül megkövetelte.⁶⁸

Mária Terézia különböző véleményezések után négy protektort nevezett ki az unió védelmére. Ennek az intézménynek előzménye volt már az unió legkorábbi idejében, amikor Apor István és Mikes Mihály a protector név nélkül hasonló szerepet töltöttek be. A négy protektor: Pongrácz György báró guberniumi belső tanácsos, erdélyi tartományi kancellár és Kászoni Bornemissza Ignác tordai főispán, Maxai Máriaffi Dávid kolozsi főispán és a román Dobra Péter *fiscalis director*. Instrukcióik egy sor tanácsot tartalmaztak az „impostorok” megfékezéséről és eltávolításáról, a kül- földön felszentelt papok elfogatásáról, pénzbírságról és testi fenytéséről, az unitus papok bántalmazói ellen a *fiscalis director* (államügyész) által indítandó eljárásról, külföldi egyházi könyvek kitiltásáról, büntetésből adóteher növeléséről és más hasonló intézkedésekről, amelyek külön-külön és együttesen a katolikus vallás növekedését és védelmét szolgálták, és legfeljebb az ortodox nép elkeseredését voltak alkalmasak növelni.⁶⁹ Ha megfelelő karhatalom állott volna rendelkezésre, meg lehetett volna törni az ellenállást fegyveres erővel.⁷⁰ De a birodalom háborúban állt Poroszor-

szággal, Erdélyben katona úgyszólván egyáltalán nem volt, így hát előkeült az ilyen helyzetekben jobban bevált enyhe bánásmód, ami az egyszerű népre, a rudis plebsre mindenestre megnyugtatóbb hatásúnak bizonyult. 1747-re az unió helyzete válságosra fordult.⁷¹ Az unió sorsa a népesség magatartásától függött. A protectorok munkája nagy nehézséggel járt, és inkább látszateredményekre vezetett. A protectorok a sikertelenségek miatt már a 40-es évek végén kérték felmentésüket a „gyűlöletes protectorátus” alól,⁷² a protectorátus az 1750-es évek végéig betöltötte feladatát.⁷³ A protectorok Aron vikáriussal, majd püspökkel szoros együttműködésben, a katolikus státussal, ha kellett, a karhatalommal hátuk mögött, nem a legválogatósabb eszközökkel: rábeszéléssel, intéssel, fenyegetéssel, tömlöccel, bírósággal, katonai beszállással végezték a „missziót”,⁷⁴ de a „skizma” lappangva és folyamatos terjedését már 1758-ig sem sikerült megakadályozni, amikor is az unió egész ügye veszélyes erjedésbe hozatott.⁷⁵ Az unió későbbi fejlődésére nézve fontos hatással járt az uralkodónőnek az az 1746-os határozata, amely a skizmatikus pópákat *contributio* alá vonta.⁷⁶

A görög szertartású nem egyesültek privilégiumai, alkotmánya még az egyesültekénél is gyengébb alapokon álltak. 1755-ig,⁷⁷ a teljes uniálás látszatkoncepciójának fenntartásáig közjogi létüket az államhatalom helyi és központi szervei csak Szebenben, a Barcaságban, Fogarasban és a

⁷¹ EUK 76: 1748 (32-39). A miniszteriális konferencia előtt: (40-57, 60-62) – idézi I. Tóth 148. old. és jegyzet 386. old.

⁷² „... adeo quidem, ut vix affulgent spes redeundi protervam Plebem ad reconciliationem ...” Dobra P. levele Hardt úgynökhöz 1745. júl. 10. EK 323: 1745.; „... kedvem és akaratom nélkül esék ez a baj és iga a nyakamba, és aszt már szinte két esztendőtlől fogva viselem...” Máriaffi Dávid protector levele Haller gubernátorhoz (1748. márc. 4.). EK 73:1748. Dobrárt súlyos fenyegetések érték: „Imo etiam mihi, qui Causam unitorum sustineo, pessima quoque aminati sunt.” (Levele Hardthoz: 1745. ápr. 24.) EK 320: 1745. (69.) - idézi I. Tóth 148. old.; a jegyzetekben 386. old. Petru Dobra Jelentése 1749. jan. 11-től. EK 92: 1749. Többi jelentéseit a katolikus státus számára ld.: Erd. Múz. Ms. 4086. (169–190.) – idézi I. Tóth 169. old. – a jegyzetekben 390. old.

⁷³ 1756-57 fordulóján Dobra Péter még bizonyíthatóan protectorként járt el. EK 116:1757 – idézi I. Tóth a jegyzetekben 395. old

⁷⁴ EUK 267 és 472: 1758. A kancellária „sub manu” Salbeck Mihály teológustól kért véleményt. Két jelentését (1758. augusztus 28. és november 27.) ld. 276: 1758. - idézi I. Tóth 186. old. és jegyzet 395. old.

⁷⁵ MOLA108 2. csomó Báró Koller 1768. március 29-i előterjesztése az Illir Udvari Deputáció és az Erdélyi Udvari Kancellária koncertációjáról. Tárty: az Illir Deputáció erdélyi hatásköre 380r

⁷⁶ MOLA108 19. csomó 132r-139v. *Protocollum Commissionis Aulicae in Transylvaniae* ddº 9º Decembris Aº 1746. Balogh teológus jelentése. Mária Terézia saját kezű döntése (*Conclusum*). 139v.

⁷⁷ Ebben az évben, körülbelül három évvel egy a karlócai metropolita joghatósága alól kivett (*exempt*) erdélyi nem unitus püspök kinevezéséről szóló döntés előtt vette a bécsi udvar tudomásul egyáltalán az erdélyi diszunitusok létét, mely évben a karlócai érsek öt kérvényben követelte a többi Habsburg- birodalmi, tehát az erdélyi románok feletti joghatóságot.

⁶⁷ „Caeterum intentio nobis non este, nec unquam fuit Graecum Ritum in Latinum mutandi...” EUK 321: 1745 *Erd. Múz.* Ms. 4053. sz. 216. l. (1746. ápr. 15.) - idézi I. Tóth . old. 147. old. és a jegyzetekben 385. old.

⁶⁸ A fenti részre lásd I. Tóth 99.; 160-061. old.

⁶⁹ Kinevezésük: EUK 146: 1746 (ápr. 15.), Instrukcióik 15 pontban: EK 331: 1746 (jún. 20.) és *Bod* P. 396414.; Instrukciók Kászoni Bornemissza I. számára: EM Ms. 4086 (október 9.) - idézi I. Tóth 147. old. és jegyzetek 385. old.

⁷⁰ I. Tóth 148. old.

Zaránd megye megosztása során Erdélyhez kerülő úgynevezett halmágyi területben ismerték el. Ez a három terület az 1737–39-es vesztes török háborúig egyházz jogilag Olténia (Szörényi Bánság) joghatósága alá tartozott.⁷⁸ Ennek a területnek az oszmán Portához való visszakerülése némi képp megnehezítette az egyházi kapcsolatok fenntartását is, bár a Habsburg- államhatalom ekkor még nem igyekezett ezek elvágására.⁷⁹ Ebbe az így keletkezett ürbe próbált a karlócai szerb metropólia (érsekség) betörni.⁸⁰ A románság magyarországi és bánsági része a törökök kiűzése óta a szerb egyházszervezethez tartozott. Mi sem volt természetesebb, mint hogy a szerb metropoliták ezen az alapon és a királyi diplomák és dekrétumok bizonyos kifejezéseire támaszkodva ki kívánták terjeszteni joghatóságukat az erdélyi román görögkeletiekre is.⁸¹ Nenadovics karlócai érseket már Visarion 1744-es mozgalmáért erős hangon megrótták, amire az érsek azzal úgy állította be a helyzetet, mintha Visarion csak az ortodoxoknak prédikált volna, s ha véletlenül más felekezetűek is belekeveredtek az ortodox hallgatóság közé, az csak az elkerülhetetlen véletlen műve volt.⁸² Az udvar az erdélyi görögkeleti románság mozgalmát rendőri eszközökkel nyomta el. Mária Terézia hallatlan kegyességét és jóságát tolmácsolta a román nép iránt, de csakis az unió keretei közt. Csak külsőséges megoldásra gondolt tanácsadóival együtt, amikor az unitus papok visszahelyezését, az elfoglalt templomok visszaadását, az unitus privilégiumok tiszteletben tartását, a külföldről jövő papok és kalugyerek (szerzetesek) távoltartását és a nyughatatlankodó ortodox papoknak és a köznyugalom más felforgatóinak („*tanquam publicae quietis turbatores*”) elfogatását rendelte el.⁸³ Ugyanekkor a dél-erdélyi román népnek nem volt más óhaja, mint az ortodox vallás szabad gyakorlata, melyet a hatóságok az unió érdekében minden eszközzel igyekeztek akadályozni.⁸⁴

A államhatalom különböző szerveit, kifejezetten az udvari szerveket is kifejezetten megzavarták a görög rítusú nem unitus metropolita húzásai a játszmában, akít az a távlati cél vezérelt, „*hogy a nevezett, a vallási ösz-*

⁷⁸ I. Tóth 75.; 198. old.

⁷⁹ MOL A108 2. csomó 362r-364 Báró Bartenstein előterjesztése 1762. szeptember 23. 362r.

⁸⁰ I. TÓTH 75.; 198. old.

⁸¹ „I. Lipót 1703. december 18-i decretuma elismeri Csernovics joghatóságát „per Hungariam, Dalmatiam, Liccum, Corbaviam, Transylvaniam, aliasque finitimas Partes et Provincias Nostras.” - EUK 261:1757. Idézi I. Tóth 190. old. és a jegyzetekben 396–397. old.

⁸² I. Tóth 145–146. old.

⁸³ EUK 320:1745 – idézi I. Tóth 146. old.

⁸⁴ I. Tóth 147. old.

töntől vakon vezetett népnél nagyon sokat jelentő joghatóságát Erdélyre is kiterjeszti.”⁸⁵

Pavle Nenadovics törekvéseit sajátos módon az is ösztönözte, hogy 1754-ben az uniós munkálatok az Erdéllyel közvetlenül határos Bihar megyében és a váradi egyházmegyében újból mozgásba lendültek, és a szerb érseknek meglehetősen nyomatókosan kellett az aradi görögkeleti püspököt a váradi egyházmegyében az egyházi joghatóság gyakorlásának beszüntetésére kényszerítenie. Ebből kifolyólag viszont mindenképpen félővé vált Erdélyben a rác klérus beavatkozása, amely Erdély szomszédságában már korábban is nagyon veszélyes volt, és a fejlemények folytán az 1750-60-as évek fordulóján azzal fenyegetett, hogy az unió szempontjából a lehető legveszélyesebb következményeket vonja maga után.⁸⁶

A Vissarion-féle vallási mozgalom, majd az 50-es évek folyamatos zavargásai során lelepleződött, hogy az erdélyi románság, nép és papság egész berendezkedése, lelki felépítése és életmegnyilvánulása lényegében a keleti kereszténység része maradt. Mikor aztán külső bátorításra a nép ortodox énjét kezdte erőszakos eszközökkel nyilvánítani, a felsőbbség nem a nép belsejében működő alapokat, hanem csak a kiváltó külső hatást vette észre és eszerint cselekedet: igyekezett ettől testileg-lelkileg elzárni. A katolikus állami vezetők – az 1750-es évek folyamatos zavara ellenére – még 1761-ben is megdöbbenve értesültek arról, hogy a nép még csak nem is tud róla a legtöbb helyen, hogy őt legfelül unitusnak tartják.⁸⁷ Az alapvető különbséget a keleti és a nyugati keresztény egyházi és vallási gondolkodás között a Habsburg- államhatalmi szervek is érzékelték. Ez a felismerés olyan megjegyzésekben tükröződik, mint a püspöki hatalomról, a tudatlan és durva egyháziakról és népről vagy a vak vallási ösztöntől vezetett görögkeleti népről szóló korábban látottak. Gróf Koller egy 1774-es előterjesztésében kifejtette, hogy Ófelsége kegyeskedjék a nem unitus hitű lakosokat pusztán a nevükben nem unitusoknak tekinteni. Hasonlóképpen ennek a népnek az unitus része éppen annyi tudomással bír a skizmáról, mint az unióról, mivel ez (a nép – „*es*”) a görög egyháziaktól bölcs megfontolás nélküli vak ösztön szerint függ, emiatt meghatározott szándék („*Rucksicht*”) nélkül vagy az unióra vagy a skizmára áll. Ennek a kijelentésnek az igazsága pedig sokszorosan bebizonyosodott a nagy-

⁸⁵ MOL A108 2. csomó 379r-385v Báró Koller 1768. március 29-i előterjesztése az Illír Udvari Deputáció és az Erdélyi Udvari Kancellária koncertációjáról. Tárgy: az Illír Deputáció erdélyi hatásköre 380v

⁸⁶ MOL A108 2. csomó 379r-385v Báró Koller 1768. március 29-i előterjesztése az Illír Udvari Deputáció és az Erdélyi Udvari Kancellária koncertációjáról. Tárgy: az Illír Deputáció erdélyi hatásköre 380v-381r

⁸⁷ I. Tóth 199. old. és a jegyzetekben 400. old.

váradai kerületbe (egyházmegyébe) kiküldött 1754-es vizsgálóbizottság, a Magyarországon található munkácsi és svídnici püspök, és Major fogarasi unitus püspök saját tapasztalatai alapján egyaránt.⁸⁸ Mindezt nemcsak két, eltérő fejlettségű kultúra, hanem két szemléletmód szembekerüléseként is értékelhetjük. Anélkül, hogy az érzelmek és megtapasztalások szerepét és erejét lebecsülnénk, alapvetően mégis elmondható, hogy a nyugati kereszténységben Aquinói Tamás óta előtérbe került az emberi ész, és megnőtt a hit keretein belül, de a formális logika szabályai szerint leírható és megérthető dogmák szerepe, mely folyamatot a reformáció, ellenreformáció/katolikus megújulás párharca csak tovább erősített. A nyugati kereszténységben tehát egy ember vallási identitását elsősorban az általa elsajátított és vallott hitbeli tanítások határozzák meg. Ezzel szemben a keleti kereszténységben, melyet története során gyakran fenyegetett külső, veszélyeztető tényező, és emiatt nem is mindig fejlődhetett zavartalanul saját belső logikája szerint, nem annyira a vallás racionális oldala, inkább a képekben, hasonlatokban való gondolkodás, a szertartásokba való érzelmi bevonódás elemei erősödtek meg. Mivel a görögkeleti vallású kultúrákban a kezdetektől fogva állam és egyház erőteljesen összefonódott, és valamennyi ortodox nép (különösen a Balkánon) története során elszenvedte államiságának valamilyen szintű sérelmét, ezen népek kialakuló nacionalizmusában különösen fontossá vált a vallás mint az azonosságtudat tényezője és a papság (egyház) mint az igaz vallás és szertartások egyetlen letéteményese és közvetítője. E tényezők miatt állt a római katolikus Habsburg-államhatalom olyan értetlenül és idegenül a görög szertartásúak által produkált vallási jelenségek előtt.

Az a vallási ellenállás, melyet a római katolikus és az unitus egyházi, valamint a Habsburg-államvezetés csak az „*egyre jobban elterjedő skizma nyavalyájá*”-nak nevezett, végül 1758 végén hozatott veszélyes erjedésbe. Az orosz császári udvarnál lévő akkori császári-királyi követ, gróf Esterházy Miklós még ennek az évnek a szeptemberében titkos jelentésében jelentette, hogy az orosz udvarnál is nem sokkal korábban kerültek elő Erdélyben és Magyarországon letelepedett ortodox hitsorsosaik vallási ügyei. A jelentés rendkívül kellemetlenül érintette a hétéves háború időszakában az orosz szövetségre utalt Habsburg-monarchiát, elbizonytalanították vezetőit,⁸⁹ és nyomában számos új megfontolás született. Ezen megfontolások nyomán Mária Terézia egy következő, 1759 áprilisában el-

rendelt miniszteriális konferencián elővetette ezt az ügyet, amelyet vallási tárgya és a fennforgó körülmények kivételesen fontossá tettek. Mind a Magyar Udvari Kancellária, mind az Illír Udvari Deputáció bevonatott ebbe a konferenciába. A magyar kancellár és többszörös országbíró („*mehrmalen Judex Curiae*”), gróf Pálffy Miklós által adott vélemény egyike volt az akkori tárgyalás legfontosabb tárgyainak. Pálffy először javaslatát egy külön, a metropolitától nem függő görög rítusú nem unitus püspök kinevezésére korlátozta, majd ezután Dionisius Novakovics budai püspököt hozta elő, mint egy szerény és a szükséges tulajdonságokkal rendelkező embert. Ennek a javaslatnak az elfogadása után Ófelsége megparancsolta gróf Pálffy-nak, hogy a nevezett budai püspököt hívja föl Bécsbe („*herauf*”), és ez a neki elkészített iratra 1759 júniusában meg is érkezett. Az ő idejövetele után Ófelsége méltóztatott von Ulfeld (sic!) gróf főudvarmesternek – mint aki az erdélyi ügyeket felsőbb betekintésre intézte – megparancsolni, hogy báró Bartenstein bevonásával nevezett Dionisius tudásáról, érzéseiről („*gemüths beschaffenheit*”) és magaviseletének („*betragungs art*”) egyéb vonatkozásairól előzetesen pontosan tájékozódjon, majd igazítsa el („*constituieren*”) őt. A legfelsőbb parancs és következményeképpen meginduló tárgyalások a budai püspökkel indították végül el azt az eseményt, ami majdnem a vallási unió teljes összeomlásával járt Erdélyben.⁹⁰

Báró Koller 1768-as előterjesztésében az Illír Udvari Deputáció iratai alapján írta le a fenti eseményt, és teljesen más tárgyalásokat és időpontokat ad meg, mint amelyeket I. Tóth Zoltán az Erdélyi Udvari Kancellária levéltára alapján feltárt. I. Tóth Zoltán szerint a hatóságok 1758 augusztusában kezdtek foglalkozni a görögkeletiek kérdésével, és október 13-án Mária Terézia elhatározta magát az exemptus (a karlócai metropolita joghatósága alól kivett) püspök kinevezésére, akinek személye Bartenstein és Kaunitz ajánlatára Novakovics Dénes budai szerb püspök lett volna. Az államkancellár a püspökkel kapcsolatban egy rendkívül fontos elvet is kimondott: az uralkodói kinevezés mellett szükséges, hogy a püspök fizetését a kincstárból húzza, így az államhatalom iránt lekötöleztet legyen.⁹¹ Auersperg erdélyi gubernátor egy 1773-as és (akkor már) gróf Koller Ferenc egy 1774-es irata az erdélyi görögkeleti püspök kinevezésének újabb verziójaként ezt az eseményt nem az orosz befolyásnak, hanem az 1759-ben kezdődő Sophronius-féle⁹² vallási mozgalom (a belső állami iratok ki-

⁸⁸ MOL A98 7. csomó 214r-216v; 233v-237v Gróf Koller 1774. nov. 24-i notája. 235v

⁸⁹ Csak fél szeretném a Koller-féle 1768-as irat hasonló kifejezéseire hívni a figyelmet: a metropolita mesterkedései megzavarták, az orosz cári udvarból érkező jelentések elbizonytalanították a bécsi udvart.

⁹¹ I. Tóth 202. old.

⁹² Sophroniusról lásd alább.

fejezései szerint az „*oláh nép*” Sophronius-féle „*visszas izgalmai*”, „*zavargásai*”) kényszerítő hatásainak tulajdonították.⁹³ Az eseménysor fent leírt ellentmondásait (a későbbi iratok – mint később látni fogjuk – koncepciózus torzításai mellett) úgy lehet áthidalni, hogy a püspök kinevezéséről hozott döntést titkolni igyekezett, sőt azt nem is tekintették végleges, mértékadó döntésnek, hiszen ellene még többen nyújthattak be tiltakozást.⁹⁴ Így viszont az exemptus püspök kinevezésének pusztá elhatározása még nem volt alkalmas az erdélyi felbolygatott viszonyok lecsendesítésére. Végül a Habsburg-államhatalom úgy akart segíteni a dolgokon, hogy 1759. július 13-án egy türelmi rendeletet bocsátottak ki, amelyben már kilátásba helyezték az ortodox püspököt, és azok számára, akik a kihirdetés időpontjáig elszakadtak az uniótól, türelmet hirdettek, de olyan feltételek mellett, amelyek nem voltak valami kedvezőek az ortodoxokra nézve, mert például minden azelőtt unitus kézen levő templomot vissza kellett volna adni. A rendeletet a nép félreértette, és azt hitte, hogy a jövőben is szabadon diszuniálhat. Ezt a félreértést egy második kihirdetés sem tudta eloszlatni, s így az edictum nemhogy lecsendesítette volna, ellenkezőleg, még jobban felkavarta a kedélyeket, a templomfoglalások és erőszakoskodások az unitusokkal szemben napról napra megisméltődtek. Az ortodoxok megörlöngve az eljövendő püspök hírének, komoly előkészületeket tettek méltó fogadására, és gyűléseket kezdtek tartani, a Guberniumnak pedig fött a feje, hogy mit cselekedjék a zavargókkal szemben karhatalom nélkül. Az elégedetlen ortodoxok élére ekkor állt egy minden addigi izgatónál veszedelmesebb ember. Egy Stan Popovici nevű, de a szerzetességben Sophronius nevet viselő kalugyer.⁹⁵ Őt – saját állításai alapján – általában Nenadovich érsek küldöttjének tartották.⁹⁶ Az udvar vezető körei pedig a metropolitát felforgatónak tartották, aki túlzott gögből és önzésből a tőle nem függő ortodox püspök kinevezése hallatán újult erővel akarta vélt egyházi jogha-

⁹³ MOL F36 56r-57v Auersperg 1774. jan. 31-i Bécsben keletkezett irata. Tárgy: Gróf Koller véleménye. A Cyrillovich nem unitus püspök számára odaitéendő budai püspökség, nyugdíjának kérdése és Erdélyből történő eltávolításának haszna az ottani unióra nézve 57r-v; MOL A98 7. csomó 218r-223v Az Illír Deputáció elnökének 1774. okt. 1-jei véleménye („Wohlmeynung”) 220v-221r.

⁹⁴ Pl. lásd a katolikus státus 1759. október. 7-i („*ut membra Capite destituta pedetentim langvescant, et collabantur*”) EK 41: 1760). I. Tóth 401. old. vagy Bajtay püspök 1761-es tiltakozását egy ortodox püspök kinevezése ellen („... *daß Batay die Anstellung eines nicht unirten Bischoffs so ansiehet, als ob darmit die Aufrechterhaltung der Union in Siebenbürgen nicht bestehen könnte.*” - MOL A108 2. csomó 352r-353v Báró Bartenstein 1761. jún. 4-i véleménye.

⁹⁵ A görögkeletiek türelmi rendeletére I. Tóth 203-204. old. – hivatkozással az EÜK 292:1759. Előzményeire nézve: EÜK 253: 1759. Az egyéb eseményekre ugyanott hivatkozással az EÜK 41:1760 (1759. szept. 21.) és az EÜK 362: 1759-re.

⁹⁶ Sophronius magát a karlócai szent színódus vikáriusának nevezte. I. Tóth 204. old.

tóságát Erdélyre is kiterjeszteni. A későbbi és pontatlan értékelés szerint a ravasz Sophronius keltette azokat az első visszas izgalmat, amelyekbe a nép került. És a más közigazgatási vonalon („*in Linea Politica*”) foganatosított intézkedésekkel együtt ekkor már egyértelműen egy exempt püspök kinevezése látszott a leghatékonyabb eszköznek arra nézve, hogy a vallási zavarok baját („*Unflug*”) és az ebből származó aggasztó és visszas következményeket kezelni lehessen.⁹⁷ Gróf Koller egy 1774-es előterjesztése szerint az első skizmatikus exempt püspök Erdélybe való kinevezésekor az udvar a *divide et impera* elvet Nenadovich metropolita arcátlanságának mértéke szerint alkalmazta (ahogy ő egyházi joghatóságát Erdélyre is kiterjeszteni akarta).⁹⁸

A „*divide et impera*” elv alkalmazását a szöveggörnyezet alapján az alábbi módon kell értelmeznünk. Az erdélyi exempt nem unitus püspök kinevezésével Erdélyben az egyházi hatalommegosztás nyomán egy a karlócaiktól eltérő ortodox érdek keletkezett, ami nagyban hozzájárult ahhoz, hogy vissza lehessen verni Nenadovich metropolita mesterkedéseit, és ezáltal az uralkodói hatalom befolyása alá vonja az eseményeket.

Itt szeretném megjegyezni, hogy az erdélyi görögkeletiek alkotmánya négy tényező sajátos keverékének tekinthető:

1) Az oroszok felé tett diplomáciai gesztusnak.

2) A Nenadovich metropolita arcátlanságának megtorlására alkalmazott *divide et impera* elvnek, amely egy a metropolitától eltérő egyházi érdeket hozott létre Erdélyben.

3) Az erdélyi román nép keleti típusú, „nyugtalanságra hajlamos” lelki alkatanak, amelyet a tartomány békéje és az államérdek miatt a bécsi sem hagyhatott figyelmen kívül. És végül

4) az állami szervek által az uralkodónő szándékai szerint kiadott szabályozásoknak.

Ez utóbbinál álljunk meg egy pillanatra. A korábbiaknál már láttuk, hogy Novakovich püspök konstituálását udvari főtisztviselők végezték el. De még a korszak végén, 1777-ben is, amikor az udvar erdélyi ortodox püspök nemlétében átmenetileg szabályozza az erdélyi papszentelés kérdését, az alábbi mondat kerül papírra: „...*a nem unitus budai püspöknek*

⁹⁷ MOL A98 7. csomó 218r-223v Az Illír Deputáció elnökének 1774. okt. 1-jei véleménye („Wohlmeynung”) 220v-221r.

⁹⁸ MOL A98 7. csomó 214r-216v; 233v-237v Gróf Koller 1774. nov. 24-i notája 235r. Megjegyzendő, hogy a *divide et impera* elv Koller elődjének báró Bartensteinnek a kifejezése volt, aki I. Tóth Zoltán szerint az 1758. július 19-i miniszterialis konferencián ez alapján ajánlotta egy külön erdélyi román metropolita kinevezését, versenytársul a karlócainak. - I. Tóth 202. old.

... mindenkor ahhoz az alkotmányhoz kell alkalmazkodnia, amelyet a köz-igazgatás alkot meg.”⁹⁹

A Sophronius-féle mozgalom aggasztó és visszás következményeiről egy unitus esperes egy egyházi könyvbe azt jegyezte föl: „Mikor egész Erdély országa elszakadt a szent uniótól, 1760-ik esztendő volt”.¹⁰⁰ Sajátos módon az elemi erővel kitörő vallási mozgalom elhalasztotta a budai szerb püspök kibocsátását Erdélybe és ottani beiktatását.¹⁰¹

Mária Terézia két bizalmasának, báró Kollernek és báró Brukenthalnak a véleménye egybeesik azzal, hogy az 1760–70-es évek vallási uniós politikája a bekövetkezett nagy változások miatt a korábbiaktól teljesen eltér. Báró Koller a nagy változások időszakát 1759–61-re teszi. Szavai szerint: „... jöllehet az erdélyi unitusok számos év óta léteznek, azok a szervek és miniszterek is, akik az erdélyi ügyeket korábban intézték, a többihez hasonlóan ebben az ügyben is minden előrelátással és érett megfontolással minden előforduló („beykommende”) körülményre és tárgyra tekintettel jártak el, ámde az Erdélyben található nem unitusok sokkal inkább megsokasodni mutatózó száma, ott egy saját püspök kinevezése, az előbb érintett, néhány évvel ezelőtti, a skizma terjedése érdekében keltett visszás igazgatások ... ennek a dolognak jelenleg egy egész más alakot adnak.”¹⁰²

Amikor az uniós politika megismeréséről volt szó, báró Brukenthal (1771 végén) 1743-tól javasolta a történeti összefüggések vizsgálatát,¹⁰³ de az unitus vagy skizmatikus görögökkel kapcsolatos szabályt, az általános érvényű rendeleteket („Generale”, „Normativum”), illetve a főtárgyakról („Haupt Gegenstand”) be kért jelentéseket 1760-tól javasolja összefoglaltatni.¹⁰⁴ Az uralkodónó szász bizalmasa nagy jelentőséget tulajdonít báró Buccow 1761-es megbízásának,¹⁰⁵ aki az unió ügyének („Unions Ges-

⁹⁹ „... den nicht unirten Ofner Bischöfen ... sich nach jener Verfassung, die ex parte politica jeweilig getroffen werden wird, geachtet werden solle.”

¹⁰⁰ I. Tóth 401. old.

¹⁰¹ MOL A108 2. csomó 379r-385v Báró Koller 1768. március 29-i előterjesztése az Illír Udvari Deputáció és az Erdélyi Udvari Kancellária koncertációjáról. Tárgy: az Illír Deputáció erdélyi hatásköre 383r.

¹⁰² MOL A108 2. csomó 379r-385v Báró Koller 1768. március 29-i előterjesztése az Illír Udvari Deputáció és az Erdélyi Udvari Kancellária koncertációjáról. Tárgy: az Illír Deputáció erdélyi hatásköre 385 r-v.

¹⁰³ MOL A 108 20. csomó 156r-165v Báró Brukenthal névtelen irata az erdélyi uniós ügyekről (1771 legvégén). Tárgy: az erdélyi uniós munkálatok 163r; 164v.

¹⁰⁴ MOL A 108 20. csomó 156r-165v Báró Brukenthal névtelen irata az erdélyi uniós ügyekről (1771 legvégén). Tárgy: az erdélyi uniós munkálatok 162r.

¹⁰⁵ Brukenthal a uralkodói megbízást iratában (1761 helyett tévesen) még az 1760-as éveknek tulajdonítja. Ennek oka valószínűleg az, hogy a vallásügyi (és egyéb) akták rendezetlensége miatt a kérdéses iratot az 1765-ben meginduló rendszerezés és lajstromozás során még 1760-as iktatózámmal látták el. Lásd később az EUK 125:1760-as jelzetet.

chäft”) főfelügyeletét, előrevitelét („Einleitung”),¹⁰⁶ illetve a skizmatikusok elkülönítését kapta feladatul, mely feladat végrehajtására a főhadparancsnok egy külön („eigene”) bizottságot állított fel.¹⁰⁷ Még 1770-ben pedig, amikor az Illír Udvari Bizottság az uralkodónő és az Allamtanácson keresztül a vallási unióval kapcsolatos akták közlését kérte, Brukenthal (aki 1765-től a kancelláriai levéltár rendezője volt) Horváth Ferenc kancelláriai tanácsos, regisztrátor és taxator segítségével két jegyzékbe foglalja az aktákat, az uniós politikán belüli határt 1762 első és második fele között húzta meg.¹⁰⁸ Brukenthal szerint ugyanis Buccow tábornoknál az is előfordult, hogy egynémely pontban maga hagyta figyelmen kívül saját, már korábban elfogadott javaslatának végrehajtását. Különösen amikor egyrésről számos körülmény megváltozott, miután 1762-ben azt javasolta, hogy a reguláris regimentek regrutáit kizárólag („bloß”) a skizmatikus oláhokból állítsák ki, a határőrségbe („zur Gränz Militz”) viszont kizárólag unitus oláhokat vegyenek föl. Másrésről pedig azért kényszerült erre, mivel a határőrség felállítása közben számos szökés adódott, és nem mindig volt tanácsos ezt az ügyet (vagyis a korábban elfogadottak végrehajtását) teljes pontossággal és komolysággal szorgalmazni („betreiben”).¹⁰⁹ A rendkívüli tárgy- és anyagismerettel rendelkező Kollert és Brukenthalt követve tehát az 1760–62 közötti időszak történetét egy sajátos átmeneti időszakként külön fejezetben szeretném tárgyalni.

A Sophronius nevével összefonódó lázadás futótűzként terjedt, az unió műve nagy hirtelenséggel összeomlott és megsemmisülni látszott.¹¹⁰ Az állami szervek fékezni próbálták a mozgalmat, türelmi rendeleteket adtak ki. 1760 márciusában a helypátensben („Specificatio locorum”, „Loca Paten”) igyekeztek meghatározni azokat a helyeket, ahol a nem unitusok hitüket gyakorolhatták.¹¹¹ Aron püspök Balázsfalván nem érezhette magát biztonságban és hosszabb időre Szebenbe volt kénytelen menekülni. És

¹⁰⁶ Megjegyzendő, hogy az „Einleitung” német kifejezésnek mindenképpen van egy olyan mellékjelentése, ami valami új kezdetre utal.

¹⁰⁷ MOL A 108 20. csomó 156r-165v Báró Brukenthal névtelen irata az erdélyi uniós ügyekről (1771 legvégén). 156r.

¹⁰⁸ MOL A 108 20. csomó 156r-165v Báró Brukenthal névtelen irata az erdélyi uniós ügyekről (1771 legvégén). 157v; EUK 1771:1528 Az uniós ügyben 1762 óta keletkezett akták kimutatása; Az Illír Deputációval 1771. március 2-án közölt (uniós) akták kimutatása.

¹⁰⁹ MOL A 108 20. csomó 156r-165v Báró Brukenthal névtelen irata az erdélyi uniós ügyekről (1771 legvégén). Tárgy: az erdélyi uniós munkálatok 157r-v.

¹¹⁰ Tisztelettel adózom itt I. Tóth Zoltán előtt, akinek munkáját legnagyobb részt szó szerint átvéve írhattam meg az 1760–62-es éveknek ezt a rövid összefoglalóját. Amely állítás helyét külön nem jelzem, annak forrása I. Tóth 204–209. old.; 227. oldalain található.

¹¹¹ EUK 125:1760 Ulfeld gróf 1761. március 4-i jelentése A. B. C. D mellékletekkel. Helyek kimutatása, a helyekkel kapcsolatos pátensről való megjegyzések.

a helyzet a következő (1761.) évben csak súlyosbodott. Sophronius mind merészebb lett, valóságos kiskirályként viselkedett, különösen Móc földön. Tavasszal bejárta Fogaras vidékét és a Szászföld egy részét is. Levezetésbe és tárgyalásba bocsátkozott a hatóságokkal, foglyok kiszabadítását követelte és érte el, gyűléseket tartott, de a tömeget nem igyekezett különösebb kilengésekre ingerelni. Az általa tartott két nagyobb, zalatnai és gyulafehérvári gyűlésen (zsinaton) a mozgalom foglyainak kiszabadítása és a püspökségnek a karlócai metropolita fősége alatti betöltése mellett csupa vallásos tárgyról volt szó. A lázadásnak tisztán vallásos jellege volt, alig fedezhető fel benne társadalmi vagy gazdasági vonatkozás, nemzetiségi is csak egy fenyegetés erejéig, hogy ha a kéréseiket nem hajtánák végre, akkor a népek békéje Erdélyben meg fog zavarodni. A kapcsolatot Karlóccal fenntartották és I. Tóth Zoltán szerint úgy látszik, irányítást is kaphattak onnan. Végül a miniszteriális konferencia elhatározta ennek az elfajult kérdésnek megoldását.

Kmet', Miroslav – Gombos János

„Fellelt összefüggések”.

Mítoszok és sztereotípiák a dél-alföldi szlovákság kulturális megnyilvánulásaiban¹

'Connections found'. Myths and stereotypes appearing in the cultural manifestations of the Slovaks in the Southern part of the Great Plain in Hungary

The Slovaks of the Southern part of the Hungarian Great Plain have gained collective self-consciousness through their religion. Since their majority belonged to the Lutheran Church, in the case of more of their 2/3 can be considered to have Slovak – Lutheran double identity.

„Fellelt összefüggések” címet adta publikációjának Ondrej Štefanko író és a romániai szlovákok képviselője, amelyben reflektált a Romániában élő szlovák kisebbség múltjára annak kultúrtörténeti megnyilvánulásaiban, és konfrontálta a jelenkori kulturális megnyilvánulásokkal, hogy megnevezze, illetve megerősítse saját kisebbségi közössége identitástudatának történelmi összefüggéseit. Az Alföld szlovák betelepülőkkel (elsősorban a közép-szlovákiai régióból) népesült be a 17-18. század fordulóján, a török kiűzését követően. Dél-alföldi szlovákok alatt azokat a szlovák közösségeket (településeket, falvakat, mezővárosokat) értjük, amelyek a 18., illetve némelyek a 19. század folyamán keletkeztek a Budapest–Miskolc–Sátoraljaújhely alkotta képzeletbeli vonaltól délre, de elsősorban az ún. békés-csanádi területen, a Bácskában, a Szerémségben és a Bánátban. Legsűrűbben az alföldi szlovákság koncentrált Békés megyében, ahol a 20. század elején még egyharmadát alkották az etnikailag tarka képet mutató lakosságnak, és ahol az ő regionális központjuk – Békéscsaba – az 1910. évi népszámlálás tanúsága szerint Magyarország legnagyobb szlovákok lakta városa volt.²

¹ „A történelmi specifikumok elemzése a közép-szlovák régióban” c. projekt részeként a VEGA 1/4549/07 sz. támogatásával született.

² Békés megyében éltek nagyobb számban (vagyis néhány településen többséget alkotva) magyarok, szlovákok, németek és románok, kisebb számban (néhány helyen mint kisebbség) szerbek, ruszinok, zsidók, cigányok és örmények.

A 19. század harmincas éveiben Kollár János evangélikus lelkész Pesten egy, a hívei számára kinyomtatott beszédében a következőket jegyezte meg: „Nektek magatoknak is ismeretesek azok a helyek és vidékek hazánkban, nevezetesen a Tiszántúlon, ahol csak egy évszázaddal is ezelőtt csak nagy és üres puszták voltak, most pedig a szorgalmas szlovák nép letelepítése által a legnépesebb és legnagyobb falvaivá lettek egész Európának úgy, hogy már új rajokat bocsát ki más vidékek felé.”³

Mind a „demográfiai robbanás”, mind a termékeny alföldi rónákon szorgalmas munkával szerzett vagyon megváltozott ténye egy volt azon markáns vonások közül, amelyek az alföldi közösségek tudatában az „ígéret földje”, a „Kánaán” képzetét keltették. Mindez képviselve volt a korabeli irodalom, publicisztika, illetve a felvidéki megyék jobbágyainak szájhagyomány útján terjedő elképzeléseiben. Ondrej Štefanko hangsúlyozza, hogy az alföldi szlovákság 19. századi irodalmi megnyilvánulásaiban semmiféle nosztalgia nem érezhető az ősök elképzelt hazája iránt, de inkább érzékelhető „az öntudatos törekvés meghatározni úgy a saját etnikai hovatartozást, mint az adott területhez, társadalomhoz, tehát egy meghatározott, immár pontosan behatárolt közösséghez való tartozást. . . Nemzeti önmeghatározásuk mítoszteremtő eleme Szlovákiában ettől eltérő, más-más közegben mozog, és egészen más tényekre hivatkozik, mivel más volt a történeti háttér.”⁴

A más etnikumokkal szoros és közeli kapcsolatban élő alföldi szlovákság kollektív öntudatosodásának jellemző alapja volt a vallási hovatartozás. Mivel ezen szlovákok többsége az evangélikus egyház alá tartozott, több mint kétharmaduk esetében szlovák–evangélikus kettős tudatról beszélhetünk, amelynek tipikus megnyilvánulásai voltak. Végül is ahogy Kollár János írta: „...mi egy dicső közösséghez tartozunk, egy szent társaságba, vagyis ehhez a szlovák gyülekezethez, amelyben egy nyelven szólunk az Úrhoz és gyakoroljuk vallásunkat a templomban.”⁵

³ Végül Michal Godra 1835-ben Pesten kiadott publikációhoz tett megjegyzése alapján – a már nős Kollár J. visszatérése alkalmából – Csabáról azt nyilatkozta, hogy a legnagyobb szláv település a történelmi Magyarországon (Svatební hlas, Radostník a Ples, nimiž Dvojicitihodného a Vysoceučeného Jána Kollára. Cirkve evang. Pešťansko-Budinské sl. b. K. učeních Společnosti Úda, a jeho Blahorodnú a šlechtnú choť Vilhelminu Frideriku Schmidt, v Sasko-Vinářech dne 22. září 1835. svazkem manželstva sjednoceních Zvolenski i Békéšski Slováci a mladí Srbové v Pešti přivítali, s. 10).

⁴ Ján Kollár, gako my tuto naši evangelicko-slowenská Girkew rozmnožovati mužeme a máme? Kázeň při výroční památce posvěcení chrámu evanjelického pešťanského v druhau slavnost letnic... (Mi, iteni szlovák evangélikus egyház hogyan szaporodhatunk és szaporodjunk? A pesti evangélikus templom felszentelésének második, pünkösdi évfordulója kapcsán...) Pest, 1833., 4. p.

⁵ Štefanko, Ondrej: Ponachodené súvislosti (Fellelt összefüggések). Nagylak, 2004., 65. 66. p.

A pesti szlovák evangélikus közösség megerősítése érdekében hangsúlyozta: „*histsorsosaink*⁶, hogy *külhoniak csábítása*⁷”, a jövevények idevonzása, a velünk egyvallásúak, együtt gondolkodók közénk való letelepítése, ez a legfőbb módja ezen mi evangélikus-szlovák egyházunk szaporításának”.⁸

Kollár János nagy hangsúlyt fektetett a vallási hovatartozás és a nemzeti önmeghatározás kölcsönös összefonódására. A hívők csökkenő anyanyelvhasználata szerinte a közösség pusztulásának képét vetíti előre. Szerinte: „Amíg van saját nyelvünk, beszélünk és szeretünk, amíg eme egyházunk van; mihelyt nyelvünk elhallgat és szeretetünk a nemzet iránt kihűl: szertefoszlik és eltűnik ezen, oly drágán és nehezen kiharcolt egyház.” Felszólította a hívőket, hogy a rájuk jellemző multietnikus közegben élők otthon ne idegen, hanem a „mi nyelvünkön” szóljanak gyermekeikhez, mivel „ők folytatják ezen egyház terjesztésének és bővítésének munkáját”.⁹

Kollár Jánosnak az alföldi környezetben is voltak barátai, szimpátiázásai és követői. Közülük néhányan magukévá tették Kollár nemzetre és nyelvre vonatkozó elképzeléseit (mint például Karol Straka, Michal Godra, Ondrej H. Lanštiak, Štefan Venceslav Launer és kezdetben Haan Lajos), mások utóbb megfelelőbbnek találták a Štúr-féle mozgalommal szimpátiázást, illetve a hozzá tartozást, utóbb a túrócszentmártoni centrummal való azonosulást (például Štefan Homola, Ján Kutlík (apa), Félix Kutlík (fiú), Emil Kolényi, Ján Pravdoľub Bella, Szeberényi Andor, Szeberényi Gusz-

⁶ Ján Kollár ehhez hozzátette, mint a korszakra jellemző tény, hogy a hívek közel felét biztos, állandó „jelkek alkotják”, „itteni állandó lakosok” a „másik felét bizonytalan, vándorló lelkek teszik ki, jövők és menők, mint a homok, amit ide-oda hord a szél”. In: Ján Kollár, Gako my tuto... 1833., 5. p.

⁷ Idegenek alatt Kollár J. a Csehországból, Morvaországból és Sziléziából bevándorolt „közös nyelven beszélőket” értette, ahogy arról prédikációjában másutt szövelt.

⁸ Ján Kollár, Gako my tuto... 1833. 9. p.

⁹ Kollár következő kijelentése valóban egyértelmű volt: „Az anyanyelv szeretete, az anyanyelv szeretetének a gyermekekbe plántálása, amely nyelven beszélünk, és amelyen tiszteljük az urat ebben a templomban. Téved és vét velem szemben az, aki úgy gondolja, hogy ellensége vagyok más népeknek és nyelveknek: soha! Én csak a sajátomat szeretem és vagyok neki híve, és azt az egyház mindazon szlovák lelkésze vétkének és szégyenének tartom, akiből a nyelvünk és a nemzetünk iránti szeretet hiányzik. Örömmel látom, amikor a fiatalság több nyelven ért és beszél, de fájdalommal tölt el, valahányszor hallak benneteket egymás között, illetve a szülőket gyerekeikkel idegen nyelven beszélni!” In: Ján Kollár, i. m., 12–13. p. Figyelmeztetett ugyanakkor arra a körülményre is, hogy a pesti szlovák hívek „mintegy két tűz között élnek”, akik „nyelvüket forrón szeretik és ápolják”, ugyanakkor „köztünk” alig találtaik „a nyelvnek és nemzetnek gyámolítója”, amit a „tanítóink és lelkészeink” részéről nemzeti (etnikai) értelemben megnyilvánuló közömbös nevelés és oktatás következményének tartott, sok esetben „olyan hitvány, nemtörődöm emberek részéről”, akik „a nemzetünk iránti szeretetről egyszerűen mit sem tudnak és mily szégyen, szlovákkul sem beszélni, sem olvasni jól nem tudnak”.

táv), ámbar többen az alföldi szlovák értelmiség befolyásos képviselői közül igyekeztek bevezetni (különböző mértékben) az ún. kettős identitást – a szlovákot és a hungarus patriotizmust – kétnyelvűséggel párosulva, vagyis a szlovák, illetve a bibliai cseh nyelvnek a magán-, illetve egyházi környezetben, a nemzeti sajtóban való használatát a magyarnak a hivatali közegben, politikában, közéleti megnyilvánulásban, tudományban és művelődésben való használata mellett (mint főleg Haan Lajos, Zsilinszky Mihály, Jeszenszky Károly).

A szlovák identitástudat és az evangélikus egyházhoz tartozás elválaszthatatlanságának mítosza már a 19. század 30-as éveiben is néhányszor sérült, amelynek bizonyítéka például Sztraka Károly (Karol Straka) békéscsabai evangélikus lelkésznek Martin Hamuljakhoz 1839. 02. 12-én írott levele. Ebben többek között a következőket írta: „Higgyék el, Békés megyében mintegy 45 000 szlovák él, akik 12 papot, 22 tanítót (kettő-három kivételével) tartanak el, semmit sem gondoskodva a nyelvről, a nemzetről, az irodalomról: ámbar még két évvel korábban egy valamirevaló nyelvtan-könyvet, szlovák szótárt nem láthattunk Békésben...”¹⁰

Mivel Sztraka Károly kritizálta a csabai „honoráciorok” indifferens, illetve magyarmajmoló viselkedését, e néhány helyi befolyásos család viszonya ehhez a nemzetéhez hű tanítóval egyre romlott, ami számára kellemetlen következményekkel járt, ahogy arról M. Hamuljaknak írt 1843. 09. 4-én: „... a tavalyi év során az általam hön szeretett szlovák nyelvem miatt az ellenségeim (magyarománok) a központból kimartak az újonnan épített külső iskolába, ahol az imádságot is (reggeli istentiszteletet) meg kell tartanom, és amely költözködés során elvesztek a dolgaim, ahogy a számadásaim is, ami nekem nagy kárt okozott, mivel a megrendelők helyett a kifizetetlen könyvek árát, írás híján, nekem kell megfizetni.”¹¹ Szintén eleven elképzelés volt az evangélikus egyház és a bibliai cseh nyelv, mint az evangélikus szlovákság vallásgyakorlatának fő nyelve közötti szoros kapcsolat. Csakhogy a 19. század 40-es éveitől és főleg a század második felétől a szlovák evangélikus papok egy jelentős része „hazafias” okokból egyre inkább a magyar nyelvnek engedett teret az istentiszteletek során (főleg az egyházi énekek révén), a hivatalos jegyzőkönyvekben és protokollumokban, az iskolai munkában.¹²

¹⁰ Augustín Mařovčik: Rozšírovanie almanachu Zora a Hollého básni v okolí Békešskej Čaby, In: Slováci v zahraničí. 12. sz. 1987., 167. p.

¹¹ uo.: 168. p.

¹² Nem volt ritka jelenség az alföldi közösségekben például a következő eset, amely Balasgyarmaton történt és a Pešťbudínske vedomosti c. lap 1861. 05. 18. számában jelent meg: ahol is helyi evangélikus templomban „eme szlovák templomban” – az elhunyt szlovákért a gyászszertartás és az ének magyarul hangzott el. (Pešťbudínske vedomosti, 1. 22. sz. (05. 31.), 1861., 2. p.)

Nemzetvédő, illetve hazafi volt a kollári eszméktől áthatva Haan Lajos (Jaroslav) Gusztáv, hosszú évekig Békéscsaba evangélikus lelkésze. Az ő élettörténete és irodalmi tevékenysége az alföldi szlovák értelmiségi egy bizonyos archetípusát képviseli. A szlovák Alföld egyik legfigyelemreméltebb alakjáról van szó. Magas szakmai és társadalmi reputációt szerzett, amelyet nem bélyegzett meg sem a szlovák származása, sem a nemzeti mozgalom területén kifejtett időleges aktivitása. Az etnikai és nemzeti identitástudat szempontjából érdekes utat járt be a Kollár-típusú lelkes szlovák (szláv) beállítottságú diáktól (amelyet a Jaroslav név felvétele fejez ki) a pragmatikusan fellépő csabai honorácior típusán és a Stúr-féle mozgalom bírálóján át az ún. kettős identitás gondolatáig, vagyis az egyénileg elsajátított magyar és az elődöktől örökölt szlovákig. Haan Lajos az eperjesi evangélikus kollégiumban, a jénai és a berlini egyetemen elvégzett tanulmányait követően 1842-ben visszatért Békéscsabára, hogy a helyi, éppen akkor alakult polgári iskolában tanári állást vállaljon, ahol fő feladata a diákok számára a magyar nyelv megtanítása volt. Utóbb emlékirataiban megjegyezte, hogy számára ez nem azt jelentette, hogy a szlovák gyerekekkel elfelejtse anyanyelvüket, nem is szorította őket arra, hogy nyelvüket lebecsüljék, hanem csak azt akarta, hogy alaposan megtanuljanak magyarul, és felnőtként jobban érvényesüljenek. A következő évben Haan Lajost pappá szentelték, és apja, Haan János mellett Békéscsabán segédlelkész lett, ahonnan a forradalom után Nagylakra távozott (1849–1855) majd apja halála után Békéscsabán lelkész lett. Lelkészként is minden poszton fejlesztette a helytörténet és az iskolai oktatás kérdései iránti aktív érdeklődését. A történelemhez való kötődése a magán (főúri), az egyházi és különböző intézmények levéltárának célirányos kutatásává nőtte ki magát. Régészeti ásatásokat végzett, régiségeket gyűjtött, de a népköltészet rövid műfajait és gúnyneveket is.¹³

Sok műtárgyat adományozott a Nemzeti Múzeumnak Budapesten és az újonnan alakult megyei múzeumnak. Kezdeményezője és alapítója volt a „Békésvármegyei Régészeti és Művelődéstörténelmi Társulatnak”, amelynek évkönyvében számtalan tanulmányt, dokumentumot, előadást és közleményt publikált. Szakmai és társadalmi elkötelezettsége (nemcsak megyei szintű) magyar értelmiségi körökbe juttatta őt, ami a szlovák nemzeti és kulturális mozgalom képviselőihez fűződő viszonyának fokozatos fellazulásához vezetett.¹⁴ Tagja és támogatója lett a Matica Slovenskának,

¹³ Képzőművészeti alkotásokat gyűjtött testvérével, Haan Antallal, az ismert festővel-portrétistával, aki pályafutását Olaszországban fejezte be (Capri szigetén élt).

¹⁴ Haan társadalmi konformizmusát kellőképpen megvilágította káplánja, a később hosszú évekig Békéscsabán lelkészkedő Szeberényi Lajos Zsigmond. Slovenská národná knižnica – Ar-

kapcsolatban állt J. M. Hurbannal, F. V. Sasinekkal és másokkal¹⁵, de legnagyobb becsben a Magyar Tudományos Akadémia levelező tagságát és az uralkodókörök részéről kapott társadalmi funkciókat tartotta (főleg a Liberális Párt soraiból), ahol fontos szerepet töltött be veje Zsilinszky Mihály (szintén történész), aki politikai karrierje egyes fázisai során volt képviselő, főispán, a kultuszminisztérium államtitkára, egy magyarosító (kvázi szlovák) egyesület, az ún. „Magyarországi Tót Közművelődési Egyesület” (rövidítve MTKE) titkára.

Haan Lajos eperjesi tanulmányai során lelkes csodálója volt Kollár gondolatainak, sőt utóbb felvette vele a kapcsolatot nagybátyja, Petényi Salamon (Šalamun Dobromír Petian) segítségével, aki a Nemzeti Múzeum őre volt Pesten. Fennmaradtak Haan feljegyzései Eperjesről (1836) több költeménnyel együtt – például Oda k národu slawskému¹⁶ (Óda a szláv nemzethez), Lazar umjragcuj (Haldokló Lázár), Vlast a národ (Haza és nemzet), Oda pri prjležitosti perwého Sedenj Společn. Česlowanské w Prešowe dne 25 ho Září (Óda a Csehszláv Társaság első ülése alkalmából Eperjesen, 1836. szeptember 25-én). A cseh nyelvű költészet és a csehszláv társaság tagsága mellett magyar nyelvű verseket is írt, és tagja volt a magyar irodalmi társaságnak is. Itthoni beilleszkedése után egyre inkább az ún. kettős identitás felé hajlott, magyarul tanított a polgári iskolában, ahogy arról már fentebb szó esett, illetve kiadott egy Békéscsabán az istentiszteleteken használatos magyar nyelvű énekeskönyv-gyűjteményt. Ekortájt a kollári eszméktől való elfordulása már egyértelmű volt, majd az 1848–1849-es szabadságharc idején már nagyon markánsná vált. Ondrej Štefanko az alföldi közegben, a 19. és a 20. században íródott történelmi és nem történelmi tartalmú monográfiatermést úgy jellemezte, mint az értelmiség össz-alföldi összefogásának részét, mint „gyökéresztést”, mint az újonnan alakult közösségek összekovácsolásának szándékát az új hazában.¹⁷

Az alföldi régió történelmi „feltérképezésének” szándékában Haan Lajos sok követőre akadt. A szlovákok vándorlása és letelepedése Magyarország különböző vidékein számos, a történelem, illetve a helytörténet felé vonzó értelemiségi figyelmét ébresztette föl, különösen az újonnan ke-

chív literatúra a umenia (Irodalmi és Művészeti Levéltár – továbbiakban SNK – ALU), sig. 126 AR 12

¹⁵ SNK – ALU, sig. M 90 A 33.

¹⁶ „...Ah! Hová tűntetek Svatopluk árnyai? / Dicső Károly csehek atyja, tanult Hus. / Sobiesky, Zrínyi, Nagy Péter / Jaroslav, te égő csillag, merre vagytok?... / Európában minden nyelv nemzetek szokását / dicsérik és terjeszteni igyekeznek, / csak a szlovák nem vigyáznak nyelvükre /...” Haan Lajos: Jegyzőkönyv 1836-tól, SNK–ALU, sign. MJ. 58

¹⁷ Štefanko, Ondrej: i. m., 191–192. p.

letkezett közösségekben. Az alföldi történetírás fogalma alatt elsősorban a helytörténetet, az egyháztörténetet értjük, kiegészítve a történelmi tárgyú publicisztikával. Gyivicsán Anna szerint¹⁸ egy etnikai – kulturális szempontból különleges egyéniségről van szó alföldi környezetben Haan L. esetében. A 19. századi regionális szlovák historiográfiának tehát része az alföldi regionális szlovák történetírás is, bár születése idején többen a szerzők, illetve az olvasók közül tudatában voltak annak, hogy itt elsősorban a magyar haza történetét tárgyaló munkákról van szó. A békés-csanádi régió a 19. század folyamán megőrizte mind minőségi, mind mennyiségi túlsúlyát a történetéről szóló könyvek és sajtókiadványok vonatkozásában, szemben Dél-Magyarország más, alföldi szlovákok lakta vidékeivel. Mindezek a munkák tükrözik szerzőik szemléletét, az alföldi szlovákok nemzeti és öntudatát, helyi és regionális azonosulását illetően bizonyos fejlődési szakaszban, vagyis beleértve az etnokulturális változásokat.

A szlovák nyelvszigetek regionális történetírásának fejlődése semmiképp sem volt elszigetelt a más nemzetiségű, főleg magyar történészek munkáitól, amelyekből a szlovák szerzők merítettek, illetve építettek, hivatkoztak rájuk. Nem lehet tehát ezen problematika vizsgálata során figyelmen kívül hagyni a korszak Magyarországnak összes történelmi munkáját. Ugyanakkor a 19. században már nem beszélhetünk csak „hungarus” történetírásról, beleértve a regionális történetírást, hanem világosan meg kell különböztetni magyar és szlovák történészeket is¹⁹, még ha épp az Alföldön olykor összetettebb problémával állunk szemben.

Az alföldi szlovák történetírás komoly problémája az adott szerző besorolása, mivel a konkrét szövegből ennek nem kell következnie, az életútja nemzeti és orientációját illetően lehet összetett, számos nyelvet használhatott (főleg magyart), valamint lekötelezhette magát az uralkodó politikai irányzatnak stb. Az alföldi szlovák történész fogalmát a következő feltételek határozhatták meg: szlovák származás és szlovák anyanyelv, Szlovákiában (szlovák etnikai területen), vagy valamely alföldi szlovák településen született, bizonyos mértékű lokálpatriotizmust áruolt el magáról, a szlovák nyelvszigetek történetének problematikájával foglalkozott, szlovák, illetve cseh nyelven publikált, illetve kifejezetten magyarul (és németül) írt a szlovák sajtónak, életének legalább egy adott szakaszában szlovák származástudatról tett tanúbizonyságot, fontos, milyen irányvonalat képviselt, vagy a nemzeti mozgalomban volt aktív, vagy fordítva, a

¹⁸ Divičanová, Anna (Gyivicsán Anna): Dimenzie národnostného bytia a kultúry, Békešská Čaba, 2002. 339. p.

¹⁹ Horváth, Pavel: Slovenská regionálna historiografia v 19. storočí. In: Historický časopis 1981., 29. 2. sz. 218–219. p.

magyar politikai pártokban, illetve milyen mértékben azonosult a magyar kultúrával, illetve a hungarus patriotizmus manifesztációjával.

A felsorolt kritériumok alapján a nemzetiségi identitástudat, illetve orientáció kifejeződése szempontjából az egyes történészek esetében jelentős különbségekről beszélhetünk. Jelentős különbségek voltak közöttük szakmai szempontból is, itt főleg az amatőr történetkutatókról, a papokról és tanítókról van szó. Közülük magától értetődően kitűnt Haan Lajos és Zsilinszky Mihály, köszönhetően magas színvonalú munkáiknak és egyzersmind a Magyar Tudományos Akadémián, politikai álláspontjuk nyomán betöltött tagságuknak. Bizonyos probléma tehát a szakmai erudíció, a képesség megtalálni és felhasználni a forrásokat, közeledés a népszerűsítő irodalomhoz, a szerző egyéni stílusa, a publikációs egységek nagy száma és a szövegek műfaji besorolása. Néhányan az alább felsorolt szerzők közül céltudatosan és érdeklődéssel foglalkoztak kutatással és publikálással, mások inkább csak kivételesen, illetve alkalomszerűen.

Nemzeti orientáció szempontjából, ha némiképp leegyszerűsítve, az alföldi szlovák történészeket három csoportba sorolhatjuk:

a/ egyértelműen, vagy inkább szlovák beállítottságú – Andrej Školka (1777–1816), Štefan Leška, Daniel Zajac (1804–1870), Karol Jesenský (1815–1898), Ondrej Seberini (1824–1895), Emil Kolényi (1835–1915), Ján Pravdoľub Bella (1836–1924), Félix Kutlík (1843–1890) és Martin Cinkotský (1846–1907),

b/ a szlovák nemzeti mozgalmat illetően ambivalens álláspontot elfoglaló (formálisan a kettős identitás, illetve a kettős kultúra híve) – Haan Lajos (1818–1891) és Zsilinszky Mihály (1838–1925)²⁰,

c/ inkább magyarpárti álláspontot elfoglaló – ifj. Jankó János (1818–1891), Horváth Sámuel (1812–1893) és Gajdác Pál (1847–1929)²¹.

²⁰ Zsilinszky Mihály történeti munkáinak egy részét besorolhatjuk az alföldi szlovák történetírásba, főleg a helytörténeti témák feldolgozását és néhány életrajzi, valamint egyháztörténeti témát. Munkáinak nagyobb hányada egyértelműen a magyar historiográfia része.

²¹ Školka András Deménfalun született, pedagógus volt Szarvason, Mezőberényben, evangélikus pap Újverbáson, és ismert szakember a statisztika, a topográfia és a történelem területén. Zajac Dániel Mezőberényben született, evangélikus lelkész volt Nagylakon. Jeszenszky Károly Lalityon (Bácskában) született, diákként Kossuth Lajos híve lett, mint újságszerkesztő dolgozott Pozsonyban, mint jegyző Maglódon 1846-ban. A teológia elvégzése után Kecskeméten jogot is tanult. A forradalom idején a Közlöny c. lapot szerkesztette Pesten, Debrecenben, Budán. 1850-től Káplán Békéscsabán, majd 1853-tól lelkész Makón és végül 1855-től Nagylakon. Kolényi, E. Kulpinból származott, Óbecsén és Tovasán, majd 1861–1868 között Ferdinándfalván és 1869–1908 között Istvánvölgyén volt lelkész. Ján Pravdoľub Bella Liptószentmiklósról származott, tanító, hivatalnok és publicista volt. Több helyen dolgozott (Pest, Pármica, Nagygyházás, Békéscsaba). Félix Kutlík Nagybánhegyesen tanítószkodott, Fazekasvarsádon, 1870–1874 között Petrőcön, 1874–1876 Szilbácson, 1876-tól Kulpinban volt lelkész. Michal Cinkotský Szarvason született, tanított a szarvasi gimnáziumban, utóbb jelentős történész és politikussá lett (kétszer volt főispán, a kormánypárt országgyűlési képviselője volt több választási ciklusban, majd 1895–1905 között a Vallás-, és köz-

Borovszky Sámuel, számos magyarországi megye monográfia szerzője, az alföldi szlovák publicista és evangélikus lelkész Borovszky Sámuel²² unokaöccse kétségtelenül már egyértelműen magyar történész volt, aki a szlovák ügyek iránt semmilyen érdeklődést nem mutatott (még a szónak alföldi lokálpatrióta értelmében sem). Ezek a szerzők kisebb vagy nagyobb tájegységek történetét jegyezték le, néhány egyházközség történetét, a bevándorlók eredetét, sok érdekes tény, természetesen ezen közösségek sajátos kulturális jegyeit, megnyilvánulásait, elképzeléseit és bizonyos sztereotípiákat. Jellegzetes vonás volt a lokálpatriotizmus is, például, amit Haan Lajos a „Pamätnosti békeščabianskych” második, szlovákosított kiadásában, 1866-ból írt: „Van ebben a városban valami olyan, ami az embert odavonzza. Aki egyszer látta, az többet innen el nem megy, hanem földet vesz, házat, és ott letelepszik.” Az említett történészek mellett az alföldi környezetben további értelmiségiek alkottak – papok, tanítók, helyi hivatalnokok. Sokan közülük a helyi periodikákban, illetve alkalmi kiadványokban, főleg egyházi jelleggel, igyekeztek befolyásolni az egyes enklávék kulturális jellemzőit, amely egészen a 20–21. század fordulójáig tovább élt.²³

Ezt közérthetően kifejtette Albert Škarvan is „Szlovákok” című könyvében. Az alföldi szlovák problematikával kapcsolatban A. Škarvan a következőket írta: „Szép számban élnek még szlovákok Magyarország déli, termékeny síkságain, magyarok és szerbek között. Régóta élnek ott. Az éhség és a nyomor, amely hajdan pusztított az északi, szlovákok lakta vidékeken, üzött el sok szlovákot a termékeny, gyéren lakott délre. A szorgalmas szlovákok gyorsan gyarapodtak anyagilag és lélekszámban a termékeny földön, és alapítottak nagy falvakat és városokat, mintegy szlovák

oktatási Minisztérium államtitkára volt). Horváth Sámuel Sajóközéről (Borsod megye) származott, előbb Aszódon káplán, majd Tótkomlóson evangélikus lelkész volt. Gajdác Pál Békéscsabán született, és mint evangélikus pap Szarvason, Békéscsabán és legtovább Tótkomlóson szolgált. Horváth Sámuel és Gajdác Pál történeti munkáikat magyarul írták és adták ki, de köszönet illeti őket, hogy néhányan prédikációt bibliai cseh nyelven is kiadtak (Horváth csak egyet) – Francisci Mihály és Seberényi Lajos Zsigmond besorolta őket a „Dolnozemski slovenski spisovatelia” (Alföldi szlovák írók) c. cikkükbe (In: Čabiansky kalendár na rok 1936. 52–53. p.) Ők mindketten dacára az etnikailag egyértelműen szlovák településen, Tótkomlóson gyakorolt hivatásuknak, mind a civil életben, mind az egyházi élet terén mint magyar „hazafiak” léptek fel, vagyis a szlovák nemzeti eszmék, illetve a „pánslavizmus” ellenzőiként.

²² Borovszky Sámuel a Bács megyei Pincéden született.

²³ A lokálpatriotizmus motiválta a következő látomást is: „Léleken látjuk a mi Csabánkat (Békéscsaba) száz év múltán, mint az Alföld egyik legvirágzóbb települését, gyönyörű házaival, magas iskoláival, sok templomával és tornyával. Talán az Isten megsegíti és teljesíti azt az ígéretet: hogy felnő, mint a folyóvizek mellé ültetett fa!” Ludewit Haan, Pámemnosta békeščabánske, Pešť, 1866. 81 – 82. p. Haan számára Békéscsaba (illetve egész Békés megye) valóban „Kánaán”, az ígért földje” volt.

szigetekként a magyar tenger közepén. Ezek a falvak és városok minden elszigeteltségük ellenére nemhogy elsoványodnának, hanem folyton növekszenek és virágoznak. Nem megy ritkaságszámba az olyan földműves, akinek vagyona több százezer rubelt tesz ki. Az ilyen gazdag parasztnak rendszerint egész ménese van, nagy marha-, sertés- és birkanyújai, óriási földjei. Egyszóval birtoka inkább egy gazdag nagybirtokoséra emlékeztet, azzal a különbséggel, hogy életmódja továbbra is az egyszerű falusi gazdáké: bő vászonnadrágban és báránybekecsben jár, egyszerű szobában lakik, az udvaron alszik széna-, vagy szalmakazalban. A rossz csak az, hogy az ilyen gazdagparaszt már keveset dolgozik a földjén, inkább felesben kiadja más parasztnak. Kezdetben, amikor a szlovákok még csak letelepültek ezekre a földekre, ahol most laknak, a vidék csupa mocsárból állt, amelyek a széles kiöntések nyomán keletkeztek. A szlovákok azonban a folyók mentén gátakat emeltek, kiszárították a mocsarakat és rendkívül termékeny mezőkké és rétekké változtatták őket...²⁴

Škarvan szövege a többségi, ún. felvidéki szlovákság elképzeléseit tükrözi az életükről az Alföldön, vagyis főleg a szorgalmukról, szerénységükről és az ottani szlovákság tehetőségéről, amire az előbbiek segítségével tettek szert a termékeny alföldi síkságon. A 19. század folyamán azonban olyasmi történt, amit bizonyosan idillikusnak, vagy bőséghezóznak korántsem lehetne tartani a helyi viszonyok között, vagy legalábbis kielégítőnek a szegény jövevények és őslakók számára a megélhetést illetően. Időről időre a lakókat rossz termés, mostoha időjárás, árvíz vagy járvány sújtotta, amiket a krónikások és a többé-kevésbé amatőr történészek lejegyeztek.

A jómód és a bőség mítosza sok szlovákot, főleg a mai Szlovákia hegyvidéki területeiről, vonzott az alföldi vidékekre, ahol azonban gyakran képtelenek voltak változtatni siralmas helyzetükön. Így például 1852-1853-ban Békéscsabán lezajlott a település betelepítésének úgynevezett harmadik hulláma²⁵, amelyet a korabeli szerzők többé-kevésbé csak érintőlegesen említettek. Haan Lajos Békéscsaba város monográfiájában csak a szociális problémával kapcsolatban említi a betelepülők megérkezését, konkrétan a város elővárosa (Őszöllök, Jamina, később hivatalosan Erzsébethely) megnövekedett szegény lakossága kapcsán. Egy maroknyi, főleg katolikus, Árvából, Liptóból és Sáros megyéből jött családról van szó, akik nehéz életkörülményeikből éppen az „ígéret földjén” kerestek megoldást,

²⁴ Albert Škarvan: Zápisky vojenského lekára / Slováci, Bratislava 1991. 186 – 187. p. A. Škarvan „Slováci” c. művét Oroszországban (véltetően L. Tolsztoj támogatásával) a 20. század elején kívánta kiadni, de kéziratban maradt, és csak 1969-ben publikálta Š. Kolaf a Literárny archiv évkönyvében

²⁵ Ján Chlebnický: Čabianska čítanka I. – Szlovák olvasókönyv I. Békéscsaba. 1996. 112. p.

aminek alapja az Alföldnek mint élelemben bővelkedő, bőtermő vidéknek a híre volt. Ezt megelőzően 1847 folyamán a „Slovenské národné noviny” hasábjain többször megjelent közlés Árva, és Sáros megyei kitelepültekről, akik télvíz idején reménytelen helyzetükben az Alföldre vándoroltak. Idősebb Ján Kutlík pitvarosi evangélikus lelkész, Štúr lapjának egyik legaktívabb levelezője néhányszor írt róluk. A megélhetésért vándorlók mélyen megérintették, „oly nagy a fájdalom, amikor reájuk gondolok, sőt látom ezeket a szegény árvai híveket”, sőt hívei körében élelmiszergyűjtést tartott, „nálunk minden szegénynek jut, de legtöbbet a Sáros megyei ruszinok és az árvai szegények kapnak”.²⁶ A korabeli szlovák sajtó a következő évtizedekben is éhínségről és rossz termésről tudósított²⁷.

A gazdag Békés megye szegényei a 19. század első felében települtek le az újranépesített településeken. Amikor 1843-ban a Békés megyei Pitvaros lakóinak szerződése lejárt, a Királyi Kamara felajánlotta, hogy egy új szerződés szerint minden bérelt 20 hold után 4 hold dohányt természetnek, amely termésnek fele a kamarát illeti – ennek záloga a település léte volt. Jeljeljel a pitvarosiak az „ajánlatot” elusították, amire a Kamara keményen reagált, bár a megyei hivatalok befolyása nyomán a kamarai adminisztráció nem lépett, hanem az új szerződésben megengedte nekik az egész terület harmadának bérletét. A pitvarosi határ kétharmadán a Kamara két új települést hozott létre – Albertet és Ambrózfalvát²⁸, amelyek a környező települések szegény sorú szlovákjai által lettek benépesítve, Alberten komlósiak, Ambrózon csabai zsellérek telepedtek le, mindnyájan „dohányosok”, vagyis jobbágyok, akik 5-20 holdon dohányt kellett természetnek, amelynek fele bérlet fejében a Kamarát illette és a termés másik felére elővásárlási joga volt.

A gazdasági és szociális viszonyok példaszzerű esete Nagybánhegyes létrejötté²⁹. Eredetileg Bánhegyes pusztát a Kamarától bérelték, ahol 1839-ben 120 béres és pásztor élt a szétszórt szállásokon, pásztoranyagokon. A 19. század 40-es éveitől kezdődően érkeztek új betelepülők például 80 család Nagylakról (1843-ban), 1855 és 1856-ban Tótkomlósról³⁰, 1870-ben

²⁶ Slovenské národné noviny később SNN), 2. 182 (1847. 04. 05.), 727. p.

²⁷ SNN, 2. 165 (1847. 02. 03.), 659. p.

²⁸ A települések elnevezése Ambrózy Albert a Királyi Kamara temesvári prefektusának nevéből ered, aki 1843-ban a települések betelepítését szervezte (Ambrózfalva, Csanádalbetri). Janecskó, Ján: Obec Albert a slovenské ľudové tradície. In: Národopis Slovákov v Maďarsku 16. 2000. 88. p.

²⁹ Ján Sirácky a kol.: Slováci vo svete I. Martin 1980. 59. p.

³⁰ První popis duši evanjelických v nově založeném Bánhegyeši, který z domo do domo konal 11. aug. r. 1856-ho ml. Jan Kutlík zpráve církví a Jiří Antal kurátor (Evangélikus egyház Bánhegyes). Egyebek mellett a fenti összeírásban szerepelnek *szlovákiai* jövevények nevei is, pl. Demian Pónikról (Zólyom megye) és egy jegyzőkönyvi kiegészítésben megjegyzés három

földnélküliek Békéscsabáról (akik az államtól családonként 21 hold földet kaptak)³¹. A 19. század folyamán, főleg az első felében folyamatos volt a városokban és több településen a migráció a régióban köszönhetően a munkalehetőségnek. A *szlovákiai* betelepülők útja szociális motivációjú volt.³²

Míg a 19. század elején a dél-alföldi szlovák esetében etnikai, a század 70-es, 80-as éveiben már nemzetiségi (illetve nemzeti) tudatról beszélünk, amely némely intézményben otthonra lett.

A magyar nemzetiségi politika a dualizmus idején vehemensen igyekezett érvényre juttatni az egy politikai nemzet, egynyelvű vagyis magyar-kultúrájú ország eszméjét, miközben határozottan elvetette a szlovák nemzeti mozgalmat, ami Gyivicsán Anna szerint „tükröződik a mélyen ellentmondásos, számtalan közhellyel terhelt nemzetiségi tudatban és viselkedésben (a békési, bácskai, bánáti szlovákok, csabaiak, szarvasiak, szlovák származású magyar állampolgárok elkeresztelése tótnak, tírják-nak...)”³³

Az alföldi szlovákok etnokulturális fejlődését főleg a következő tényezők határozták meg:

1) a szlovák telepések az évszázadok folyamán ugyanazok, vagy hasonló társadalmi és kulturális tényezők hatottak, mint a magyarokra, ezért jóval könnyebben és gyorsabban alkalmazkodtak az új földrajzi és gazdasági feltételekhez, mint például a német etnikai csoportok, akik lényegesen más régióból jöttek, ugyanakkor a szlovákok erős tudati kötődése a ma-

Medgyesbodzasi, illetve 20 csabai család letelepedéséről 1859. márciusában. A feljegyzéshez „Na pamiatku visitacii v cirkevni ev. A. v Bánhedešskej“ 1877. 5. 26-i dátummal csatolva lett egy 1877. 8. 25-én készült összírás („popis cirkevny z dom do domu), amely szerint Tótbánhegyesen (ma Nagybánhegyes) 1.187 evangélikus és 42 „idegen” lélek (t. i. más felekezettű) élt, összesen 1229 fő (253 család). A bánhegyesi ev. Egyház keresztelési anyakönyveinek első része az 1846 – 1859, az esketettéké az 1857 – 1866, az elhunytaké az 1842 – 1859 közötti éveket öleli fel. Az 1855. év halotti anyakönyvében nagy számban bukkannak fel a település lakóinak nevei, amikor a faluban pusztított a kolera.

³¹ 1860-ban mint önálló település különvált Magyarbánhegyes. A nagyobb Tót-Bánhegyest a helyi „hazafi” honoráciorok kezdeményezésére 1909-ben átkeresztelték Nagybánhegyes névre, bár a szlovákok akkor is abszolút többséggel bírtak a településen.

³² Érdekes esetről számolt be a Národnie Noviny tudósítója 1874-ben, ami számára további elmélkedésre adott lehetőséget. Vonathoz kísérte a barátját, amikor feltűnt neki egy férfi baltával és egy zsák krumplival, mellette pedig egy asszony batyúval és egy csecsemővel. Megszólította a férfit: „Hová valósi jóember? – A trencsén megyei Várnába! – Hová megy? – Horvátországba. – Minek? – Otthon nincs munkánk, Horvátországban pedig erdőirtáson adnak nekünk munkát, hát megyek a munka után. – Hát azt a krumplit viszi magával? – Igen, az lesz az ételmünk az úton és ha odaértünk néhány napig abból fogunk élni. – Hát nem félnek olyan messzire menni egy apró gyerekkel, - Hát mihez foghatnánk odahaza, Talán haljunk éhen?!...” Národnie noviny

³³ Anna Dovičanová: Jazyk, kultúra, spoločenstvo. Etnokultúrne zmeny na slovenských jazykových ostrovoch v Maďarsku. Békéscsaba, 1999. 38 – 39. p.

gyar államhoz elősegítette a gyorsabb asszimilációt; (2) a szlovákok belső migrációja Magyarországon részben ellentmondásos, de egymással összefüggő lehetőségekkel szolgált a népi kultúra szélsőségeinek két trendje nyomán, vagyis az akkulturáció és asszimiláció, és ugyanakkor a saját kulturális tradíciók továbbélésének trendje nyomán. Az Alföldre érkezők jelentős része rövidebb-hosszabb ideig tartottak fenn családi, kulturális és bizonyos mértékben politikai kapcsolatokat az eredeti szlovákiai régiókkal, ezzel is fékezve az asszimiláció intenzitását. Az említett megállapítás egész közösségeket is érint, főleg egyházi vonalon, mivel az egyes evangélikus egyházközségek szlovákiai egyházközségekkel tartottak fenn kapcsolatot. Az anyaországgal, az ú. n. Felvidékkel fenntartott többé-kevésbé intenzív kapcsolat mellett főleg a 19. század második felétől szembeötlővé váltak az alföldi szlovákok közötti különbségek, amelyek tükröződtek a tudományos munkákban, illetve a szlovák (szlovák-, és kormány-párti) sajtóban megjelenő cikkekben.

A 19. század második felében az alföldi (főleg evangélikus) szlovák értelmiség két, jól elkülöníthető csoportba oszlott, attól függően, hogy ki mennyire állt közel a szlovák nemzeti mozgalomhoz (illetve a túrócszentmártoni centrumhoz), vagy a magyar hazafiság erősebb, vagy gyengébb megnyilvánulásához (illetve a kettős identitás gondolatához³⁴). Jó példa volt erre a különbségtételre a békés-csanádi régióban kialakult helyzet, ahol a legtöbb szlovák élt a legkompaktabb egységben. Az első csoportot a kislétszámú Kutlíkok jelentették, főleg egy család tagjai – id. Kutlík János (lelkész Pitvaroson), Félix Kutlík (lelkész több bácskai településen, legtovább Kulpínban), ifj. Ján Kutlík (lelkész Nagybánhegyesen), illetve mások, zömében nagylaki lelkészek és tanítók. A másik csoport, az ún. Haanok rokonná lett családok tagjai körül (Vilimek, Haanok és Zsilinszkyek) csoportosultak csabai honorácior értelmiség köréből – Vilim János³⁵,

³⁴ Amely a nemzeti, vagy „csak” az etnikai tudat akceptálásának is kérdése volt.

³⁵ Vilim (Wilym) János fiatal korától kezdve tanítószkodott Békés megyében, 17 évig Mezőberényben, majd 1847-től Békéscsabán. Pedagógusi módszerei, érdeklődése, meglátásai nyomot hagytak a berényiek és a csabaiak egész generációjában. Kéziratban fennmaradt Čabianska školská kniha c. munkája, amely az 1842 – 1871 közötti időszakból tartalmazza a diákok névsorát, különböző utasításokat, tanmeneteket, megjegyzéseket, rajzokat (különös tekintettel az iskolakert-ről készült grafikus ábrázolásra, a parcellák és a termesztett növények feltüntetésével) – magyarul és bibliai cseh nyelven íródott (Munkácsy Mihály Múzeum, Békéscsaba, 64. 14. 1. ltsz. alatti). Vilim János gyümölcsnemesítéssel is foglalkozott. Vonatkozó ismereteit és tanácsait készséggel publikálta „Owocinárstwo alebo stromowé zahradníctvo...Pest,1869. Békés Megyei Levéltár, IV. 252 e./3., No. 847, 1156, 1637, 1708., Vilim János életrajzát Zsilinszky Mihály dolgozta fel (akinek mindkét felesége Vilim unokája volt a „Vilim János B.-Csabai ev. tanító életrajza, Gyula 1871.” c. művében.

Haan János³⁶, a fia Haan Lajos (aki Vilim J. veje volt) – valamint a szarvasi evangélikus gimnázium néhány professzorából (A. Molitoris, Š. Jančovič, Š. Koreň és mások), továbbá tótkomlói és szarvasi lelkészek. Velük szemben egyfajta ellenzéki álláspontot foglalt el Ján Pravdoľub Bella, csabai tanító, a békéscsabai evangélikus iskolák tanítója hosszú évekig (1874-1896 között), aki irodalmi és újságírói munkásságával közel állt a Kutlíkokhoz. A két irányzat nem jelentette csak a szlovákságnak a magyar társadalomban elfoglalt helyéről kialakított két koncepciót, hanem mindegyikük publikációs tevékenységével, illetve közéleti szereplésével propagálta (a közös álláspont mellett) saját nézeteit, elképzeléseit, sztereotípiáit is.

Ellentétben a másik irányzattal a Kutlíkok a 60-as évek végén a dél-alföldi enklávét „Dolnozemske Slovensko” (Alföldi Szlovákia) néven kísérelték meg definiálni. A hasonló című cikkben id. J. Kutlík a „Pešťbudínske vedomosti” c. újság hasábjain a következőket írta: „No az lesz a mi nyakas magyarjainknak „Alföldi Szlovákia”! Így is éppen eléggé bántja őket a „Vidék” az ártatlan életrevaló gyermek. Úgy van. Van nekünk „Alföldi Szlovákiánk” is, óriási esperességünk a csanád-arad-békései régióban, Bácskában, és a szerb Vojvodinában, ahol szlovák van százezerszám, s ahol az óriási Csaba, Szarvas, Komlós, Nagylak, Berény, Kovacsica, Aradács, Pazova, Petrovac (Petróc) stb. az összes újságunkat és irodalmunkat fenntartani képesek! Látjuk, ez nem kis dolog, mi itt anyagilag erősek vagyunk, szép számú, erős vállú, dolgos szlovák, akik nem akarunk elfordulni „Szláv anyántól”. Ezidőtől fogva tehát az „Alföldi Szlovákiából” származónak valljuk magunkat és ti magyarónok nem mondjátok nekünk, hogy „parturiunt montes” (hegyvidékiek) – mindezt nem politikai divatból tesszük (nem a mi politikánk!), hanem a nemzeti létért, minden földrajzilag szétszórta, de lélekben, gondolatban egységes szlovákság művelődéséért.”³⁷ Későbbi munkáiban Haan L. és Zsilinszky M. a régió szlovákságát csak néprajzi vonatkozásban veszi számításba.

A Haan-féle irányzat eszmei összefoglalásának tekinthető Zsilinszky munkája a nagyszabású az Osztrák-Magyar Monarchia történetét tárgyzó helytörténeti, enciklopédikus műben, amely Rudolf főherceg kezdeménye-

³⁶ Haan János, aki magántanító és nevelőként kezdte, de főleg 37 évig mint evangélikus lelkész munkálkodott Békéscsabán (előtte 1808 – 1818 között Sámsonházán, szlovák településen, a mai Nógrád megye területén). Verseket írt, valamint az újabb természettudományos és mezőgazdasági ismereteket propagálta és népszerűsítette. Mint lelkész szükségesnek tartotta abban az időben hívei továbbképzését gazdálkodási ismeretek terén is, pl. lucerna-mag, dohány termesztéssel, selyemhernyó tenyésztéssel, illetve perspektívkusan a selyemgyártás fellendítésével foglalkozott a régióban. 1845-ben Szarvason kiadta „O užitečnom sadění dohána, rozmlouvání... pre lud čabjanský c. könyvecskéjé, mivel a dohányt fontos mezőgazdasági terménynek tartotta a békés-csanádi régióban.

³⁷ Pešťbudínske vedomosti, 2. 29. (1862. 04. 11.)

zésére született két nyelven – németül és magyarul (Az Osztrák-Magyar Monarchia szóban és képben). Zsilinszky Mihály a Magyar Királyságról szóló második kötetben a Békés megyei fejezet szerzője volt. (Bécs 1891). Egyebek mellett megállapította: „Nemzetiségi és vallási tekintetben Békés megye szószerint kis tükre az egész országnak. Minden felekezet és nemzetiség ragaszkodik saját szokásaihoz, anélkül, hogy a mások tradícióját kisajátítaná. Ebből fakad az emberek megjelenési formájának színes volta, öltözködésben, lakáskultúrában, ám ez a sokszínűség nem torkollik kiáltó ellentétekbe. Egyazon város lakói már első pillantásra különböznek egymástól, úgy nyelvi, mint vallásfelekezeti szempontból. Az adott város részeinek egyedi a karaktere, attól függően hogy magyarok, románok, vagy szlovákok lakják.”³⁸ Zsilinszky előbb vázolt harmonikus (szívélyes) képe a különböző nemzetiségek együttéléséről a magyar hazában részben megfelelt az ő meggyőződésének, illetve a hivatalos politika elvárásainak. Az említett szövegben utóbb mintényt hangsúlyozza: „...a nép maga beismeri, hogy a magyart, mint hivatalos nyelvet szükséges megtartani – és úgy maga teszi meg ezt a nyelvet az iskolák, templomok nyelvéné, illetve a közéleti megnyilvánulások és istentiszteletek nyelvéné.”³⁹

Valószínűleg a magyar nyelv fent említett terjesztését és a nem magyar etnikumok kultúrávesztésének egyéb vonásait a harmonikus együttélés részének tekintette, de ugyanakkor a magyarországi civilizációs fejlődés jeleként is, hasonlóan a földművelés térnyeréséhez az országban, az ipar és a közlekedés fejlődéséhez, az életszínvonal emelkedéséhez, az iskolák és kulturális intézmények építéséhez, illetve az öltözködésben meg-

³⁸ Zsilinszky Mihály: Von der dreikachen Körös bis zur Marus. In: Die österreichisch-ungarische Monarchie in Wort und Bild. I. Wien 1891. 448. p.

³⁹ Zsilinszky Mihály: i. m., 446. p. Mikszáth Kálmán tollából született egy érdekes ironikus megállapítás egy bizonyos megye multietnicitását, illetve ezen tény politikai megítélését illetően Magyarországon: „Isten őrizz, ahol egy nemzetiség van! Abból a fajta rosszból jobb ha többféle van, ahol három nemzetiség van, ott már lehet velük kártyázni. Az egyik mindig „tromf” a másik kettővel szemben, vagy a kettő tromf az eggyel szemben, ahogy sikerül. Ezen alapszik a megye politikája és ilyen diplomácia mellett úgy-ahogy megélték az előző főispánok is, akiknek olykor sikerült a gyűléseken meghozni a magyarok kedvét a győzelemhez.” (Mikszáth Kálmán: A Noszthy – fiú esete Tóth Marival). Zsilinszky és Mikszáth gondolkodásának kontrasztja az idézetek alapján egyértelmű. Hasonlóképpen érdekes, a helyi arisztokrácia, illetve az ún. honorációrok képviselőjének álláspontjáról szóló vallomás a 19. század második feléből. Mikszáth regénybeli főispánjának szájából: „...tegnap az urakkal szlovákuul tárgyaltam, s azon felül is gyakran beszéltem szlovákuul és sok emberrel, minthogy gyakran is fogok szlovákuul beszélni, mert szívesen beszélek szlovákuul, de uraim (és itt hirtelen elpirult, szinte megszéppült az arca, míg hangjában megpendült a fém, amelyből hagyományosan apró érmekeket vernek, amelyekkel hallgatóságot lehet venni), ha magamra öltöm ezt a ruhát (és mutatóujját ráhelyezte meggyszínű bársonymentéjének rubintokkal kirakott csatjára), akkor három isten közül a negyediknek hiszek, a magyarok istenének és az egész földgolyónkból csak egy darabot látok, a magyar hazát és feledve minden nyelvet, csak egyet ismerek a magyart! (234. p.)

lévő etnikai jegyek eltűnésében a modern (városi) viselet nyomán⁴⁰. Békés megye városainak és falvainak jellemzése kapcsán csak Tótkomlós és Kétegyháza esetében említette meg, hogy a lakosság többségét az első esetben szlovákok, a másodikban románok alkották, amíg Gyula esetében, hogy a várost magyarok, németek és románok lakják. A régió legnagyobb városának, Békéscsabának nem említette az etnikai karakterét, csak annyit említett, hogy a város az előző évtizedben egy „szép magyar színházzal” gyarapodott. A szöveg záró részében a Békés megyei magyarok, szlovákok, németek és románok etnográfiai és főleg népviseleti különbségeit taglalja. Közölte a megye lakosainak vallási összetételét, de az etnikai összetételt nem számszerűsíti.

Az etnikumok közötti harmonikus együttélés és kölcsönös együttműködés főleg a dualizmus korában volt fontos téma a kormánypárti szlovák sajtóban, illetve a társadalmilag elismert szerzők munkáiban, gyakran emlegetve vezércikkekben és különféle kommentárokból. E mellett a nemzeti párti aktivisták hasonló elvi alapon proklamálták téziseiket „a magyarországi nemzetek testvéri együttéléséről”, csak másként fogták fel az idő-tényezőket. Szerintük a nemzetiségileg egyenjogú társadalomnak Magyarországon fokozatosan kellett megszületnie, amíg a Haan-csoport ezt már meglévő realitásként fogta fel. J. P. Bella, akit pánszlávizmussal vádoltak és a hazafiság hiányával, az evangélikus iskolák 2. és 3. osztálya számára írott (Békéscsaba, kiadása éve nélkül) az „Ország-haza, Magyarországról” című fejezetben a következőt írta: „...Országunkat apáinktól örököltük, ezért nekünk szülőföldünk. Örökségként ő a miénk, ezért hazánknak is hívjuk. Itt születünk, itt élünk: ezért szeretnünk kell mint anyánkat. Honfitársainkkal mindig szeretetben és egyetértésben élünk, az ország törvényeit fenntartás nélkül teljesítjük, szükség idején drága hazánkat védjük meg az ellenségtől...” (18. old.), majd a „Nyelv” című fejezetben így folytatja: „...A világon ezernél is több nyelv létezik. Minden nyelv Istentől való, ezért egyiket sem becsülhetjük alá, hanem mindet tisztelnünk kell. Felebarátunkat más nyelvre miatt gyűlölni és meggyalázni ocsmány bűn. A mi országunkban sem beszél minden ember egy nyelvet. Így a nyelvek szerint: magyarok, szlovákok, németek, szerbek, ruszinok és románok vagyunk. Azért még mindnyájan egy szülőhazának vagyunk fiai és mint ilyenek békével és szeretettel legyünk egymás iránt és segítsük egymást. Hazánkban

⁴⁰ Zsilinszky Mihály a hazafiságról alkotott korabeli elképzeléseinek, nézeteinek, hozzáállásának megfelelően nem tudta kihagyni a megye török utáni betelepítője báró Harruckern János György érdemeinek jellemzésekor a következő nivelizáló megjegyzést, miszerint a báró sajnos, „...nem büszkélkedhetett magyar ősökkel, de nem is áldozta vérért azon eszmékért, amelyek a magyarokat lelkesítették, de politikai okok folytán erre a vidékre kerülve, magyar mágnássá lett, majd Békés megye főispánjává, amelyet helyreállított”. (Zsilinszky Mihály: i. m., 438. p.)

anyanyelvünkön kívül szükséges és hasznos a hivatalos magyar nyelv ismerete is. Ezért tanuljuk ezt a nyelvet már az iskolában, hogy utóbb az életben hasznunkra váljék.” (20 – 21. old.)⁴¹ Ez a szöveg a 19. század utolsó harmadában, éppen a legerősebb nemzetiségi elnyomás idején született. A fent említett J. P. Bella a különösen aktív pedagógusok és népművelők közé tartozott, aki gyakran publikált iskolai, nemzetiségi, történelmi és néprajzi témájú cikkeket stb.,⁴² de főleg néhány sikeres tankönyvet írt. Bár jónéhány csabai (szlovák származású) honorácior⁴³tevékenységét kritikával illette, Haan Lajos és Zsilinszky Mihály korrekt kapcsolatot tartottak fenn vele.

Az alföldi értelmiségnek a szlovák lakosságról alkotott alapvető elképzeléseire hozzatartozott tehát adott tulajdonságok feltételezése, konkrétan szorgalom, igyekezet, vallásosság, illetve istenféltség, a fiatal férfiaknál hajlandóság a „kocsmába járásra”, a nőknél a varázslásos praktikák iránt, feltűnő vonzalom a zene és az ének iránt, a népviselet esztétikai értékei, babona (a népi démonológia intencióiban), a nemzeti kérdés iránti passzivitás (a Haan-csoport esetében céltudatosan támogatva a szlovákbarát sajtó diszkriminációja által, ahogy arról J. P. Bella ír, illetve ellenkezőleg, a Dolnozemske listy (Alföldi lapok 1883) c. kétnyelvű helyi periodika támogatásával, az evangélikusoknál az írástudás és az olvasottság, az írástudás fejlesztésének hivatalos szándéka a „haza nyelvén, a szlovák dialektusok beszélt stílusának magyarosítása, más etnikumokhoz fűződő viszonyban megnyilvánuló bizonyos mértékű ellenszenv, elfogultság, például a németekkel szemben, mint zsugori, céltudatos spekulánsokkal szemben, akik összevásárolják a szlovákok és németek földjeit (konkrétan például Jeszenszky Mezőberény monográfiájában), a magyarokkal szemben az étkezés és a bűnözés területén (a magyaroknak tulajdonított rablások, tolvajlások), a román „testvérekkel” szemben megnyilvánuló kulturális felsőbbrendűség érzése (Haan Lajos és Zajacz Dániel Nagylakról írt monográfiájában), szembevető ellenérzés a zsidókkal szemben, mint egoista spekulánsokkal szemben a kereskedelemben, a kocsmában, olyanokkal szemben, akik nem képesek tisztességesen élni, vagyis mezőgazdaságból, illetve kézművességből (illetve mint a magyarosítás képviselőivel, alattomos haszonlesőkkel szemben, akik mindig alkalmazkodnak a hata-

⁴¹ Bella tankönyvei és olvasókönyvei a Békéscsabai Evangélikus Gyülekezet Levéltára fondjai közt találhatóak.

⁴² Például a Slovenské pohľady hasábjain szakcikkekét publikált: Békešská stolica (1901. 531 – 534. p.), Slováci v Békešskej stolici (1902. 295 – 303. p.) Ľudové zvyky a povery v Čabe (1902. 385 – 390. p.)

⁴³ Bella álláspontját legjobban kéziratossal megjegyzései tükrözik: Zápisky, SNK – ALU, sig. 38 E 13, Bellovci: SNK – ALU, sig. M 89 N 29.

lomhoz (a híres „zsidó főbia” id. J. Kutlík szerint). Szlovákiával ellentétben a hegyek, a juhtartás, a burgonyatermesztés, illetve az ezen alapuló hagyományos étrend nem váltak az alföldi szlovákok számára szembevetendő szimbólummá, ellenkezőleg a kulturális modelljükben hangsúlyt kaptak a termékeny rónák motívumai, a marha- és sertéstartás, a gabonafélék termesztése és különféle étkezési szokások (amelyekhez a kukoricából készült ételek, a búzalisztból készült kenyér, a szalonna és például a regionális identitástudat mai napig fontos eleme, a híres csabai kolbász tartoztak).

A nép gondolkodását a nemzeti mozgalmat, és a magyarosítás kérdését illetően mind a két irányzat saját szájíze szerint magyarázta. A lelkek „nemesítéseként” fogták fel az 1848/49-i forradalom eseményeit, a Protestáns pártens bevezetésével kapcsolatos eseményeket az 50-es és 60-as évek fordulóján, a Memorandummal illetve a Maticával kapcsolatos eseményeket és a Millenáris ünnepségekre (1896) való készülődést. Haanék például büszkén emlegették közléseikben a csabaiak és a komlóiak szerbek elleni tömeges és hazafiúi lelkesedéssel áthatott fellépésének mítoszát a forradalom idején, míg a valóságban az ő alakulataik semmilyen ütközetben nem vettek részt, sikerrel kerülték ki a lehetséges konfrontációt. Forradalmi lelkesedésben azonban kitűntek a hadmozdulatot kísérő papok s néhány tiszt a tehetősebb „városiak” sorából, akiket a minél kedvezőbb társadalmi érvényesülhetés ambicionált.⁴⁴ A délföldi szlovák intelligencia két irányzata közül végül Haanék jutottak domináns szerephez (a pártens esetében is tudniillik az autonomisták a patentalistákkal szemben), míg a Kutlík-féle irányzatnak a megbántottság érzése maradt „a nemzetünkre és egyházunkra romlást hozó politika tisztelői” részéről, valamint (az idősebb J. Kutlík szerint) a remény: „Mégis jó reménységgel lehetünk; van szeretett Szlovákiánk, a mi szülőföldünk, amelyben álmunkban mi is gyönyörködünk, s lélekben eggyé válunk vele; szomszédságunkban van a *törzsünkbeli* dicső szerb Vojvodina a szép, dicsőségben gazdag Bácskával; de itthon is van hatalmas szlovák esperességünk, s benne lelkészek, tanítók, professzorok, akik ha csak felemelnék szavukat az alárendeltjeik előtt, rögtön új világ születne, mindjárt másként lenne a szarvasi iskolákban is, és mi magunk, *elvesztettek* annyi néppel *kánaáni* állapotunkban az Alföldön létrehozhatnánk egy másik, számban kisebb, de anyagi erejét tekintve majdnem azonos Szlovákiát.”⁴⁵ A magyar országos megyei és helyi vezetést céltudatosan igyekezett különböző gyakorlati ténykedésében a Kutlík-féle irányzat

⁴⁴ A „városiak” (vagyis a polgárok) alkották az alföldi mezővárosok lakosságának leggazdagabb részét, a középréteget a „tanyasiak” a legszegényebbeket a „szőlőbeliek” képviselték, akik a város szélén, a korábbi szőlőskertekben laktak.

⁴⁵ Pešťbudínske vedomosti, 4. 103. (1864. 12. 23.) 2. p.

elképzeléseit mellékvágányra terelni. Az elképzeléseiket az utókor meg nem értéssel és szarkazmussal fogadta – mint például Závada Pál: Jadviga párnája c. regényében⁴⁶. Magyarország társadalmi klímájában, kulturális szintjén az alföldi szlovákság toleráns, míg a felvidéki radikális színben tűnik fel, illetve szerepel. Ezt a közhelyet ironikus stílusban írta le például a magyar Mikszáth Kálmán egyik regényalakja jellemzése kapcsán: „... még soha nem látott tiszta szlovák vidéket, bár maga szlovák volt, csak a mérsékeltébb fajtából, az Alföldről Szarvasról...”⁴⁷ A 20. századba mindkét mozgalom, bár a Kutlík-féle már egyedi jelenségnek tűnt, „öntudatra ébredten” lépett, lásd Ludovít Hrdlička, komlói lelkészt, akinek 1919-ben szószerint az üldöztetés elől Csehszlovákiába kellett szöknie. A politikai fejlődés végül a 19. és 20. század fordulóján más jelenségeket hozott, mint például az alföldi szlovákok etnikai és nemzeti öntudatosodásának problematikáját (pl. Áchim L. András és Paraszt pártjának tevékenysége). Kétségtelenül a szlovák intelligencia 19. századi tevékenysége hozzájárult a kevert nyelvű területen, kisebbségi létben élő szlovákság etnokulturális formálódásához, kiteve az asszimilációs és akkulturációs folyamatoknak. Az említett ténytet nem befolyásolták azok sem, akik tudatosan, vagy csak engedve a társadalmi nyomásnak, támogatták a kultúra vesztést szellemi, etnikai, vagy nyelvi téren. Lehet, hogy paradox módon a nemzetiségi tudatban az alföldi szlovákok kultúrtörténetének ambivalens, ellentmondásos alakjai – főleg Haan Lajos és Zsilinszky Mihály mint a szlovák-magyar kölcsönösség szimbólumai – a jelen korban jelentős személyiségei a magyarországi (ahogy a romániai) szlovákok öntudatra ébredésének folyamatában, míg a Kutlík-irányzat képviselői az elképzeléseikkel együtt inkább feledésbe merültek. A „fellelt összefüggések” az alföldi szlovák közösségek történetében az idő múlásával új interpretációban jelentkeznek, és mindamellét kétségtelenül új sztereotípiák⁴⁸ is formálódnak és fognak utóbb formálódni, és alapvetően nagymértékben inspirálják majd őket éppen a 19. századi gondolatok.

⁴⁶ Závada Pál: Jadviga párnája. Budapest 1997. Závada regénye, amely az alföldi (komlói és csabai) szlovákok körében, etnikailag határozottan vegyes régióban játszódik, már első kiadásakor komoly érdeklődést váltott ki, 1987-ben Magyarországon az év könyveként emlegették. 1998-ban József Attila-, majd 1999-ben Krúdy Gyula díjat nyert, valamint meg is filmesítették.

⁴⁷ Mikszáth Kálmán: i. m., 52. p.

⁴⁸ Sztereotípiákról van szó, mint a valóság speciális kivetítéséről mindhárom funkcióban. megismerésben, az emocionálisban és a pragmatikusban. Denisa Labischová: Národní stereotypy jako předmět historického bádání. In: Acta historica Neosoliensia. Tomus 7. Banská Bystrica 2004. p. 160 – 161.

„Fellelt összefüggések.” Mítoszok és sztereotípiák a dél-alföldi szlovákság kulturális megnyilvánulásaiban

Kmet', Miroslav az anyaország és a dél-alföldi szlovákság történelmi kapcsolatát elemzi, benne az alföldi szlovák értelmiség szerepét. A 19. század mértékadó alföldi szlovák értelmiségét (főleg a történészeket, fontosabb történelmi munkák szerzőit) a helyi szlovákság további sorsával, kultúrájának alakulásával kapcsolatos állásfoglalásuk, elképzelésük szerint három csoportba sorolja. Az egyes csoportok olyan markáns egyéniségek neveivel fémjelzettek, mint Skolka András, Szeberényi Andor, illetve Haan Lajos, Zsilinszky Mihály, vagy Horváth Sámuel és Gajdács Pál. A 19. század második felében az alföldi (főleg evangélikus) szlovák értelmiség két, jól elkülöníthető csoportba oszlott, attól függően, hogy ki mennyire állt közel a szlovák nemzeti mozgalomhoz (illetve a túrócszentmártoni centrumhoz), vagy a magyar hazafiság erősebb, vagy gyengébb megnyilvánulásához (illetve a kettős identitás gondolatához). Lehet, hogy paradox módon a nemzetiségi tudatban az alföldi szlovákok kultúrtörténetének ambivalens alakjai – főleg Haan Lajos és Zsilinszky Mihály mint a szlovák-magyar kölcsönösség szimbólumai – a jelen korban jelentős személyiségek a magyarországi (ahogy a romániai) szlovákok öntudatra ébredésének folyamatában, míg a másik, a Kutlík-irányzat képviselői az elképzeléseikkel együtt inkább feledésbe merültek. A „fellelt összefüggések” az alföldi szlovák közösségek történetében az idő múlásával új interpretációban jelentkeznek és mindamellettségszerűen új sztereotípiák is formálódnak és fognak utóbb formálódni és alapvetően nagymértékben inspirálják majd őket éppen a 19. századi gondolatok.

Egedy Gergely

Skócia: a kiválás útján?

Scotland on the way to secession?

The idea of Home Rule for Scotland has a long history. The author of the present study makes an attempt at analyzing the process of Scottish nation-building leading first to devolution in 1997, and then to the present-day efforts of the Scottish National Party to achieve complete independence for Scotland. The study starts from the assumption that Scottish identity has by now undergone massive transformation, and the author is convinced that the case of Scotland shares a number of significant features with the ethno-regional movements of Western Europe. The first part of the study is concerned with a brief survey of Anglo-Scottish relations, and the second part with the antagonistic positions of David Cameron and Alex Salmond in respect of Scottish independence. The author regards it as an open question whether the reinvigorated Scottish identity proves to be compatible with Britishness.

Vajon kilép-e Skócia az Egyesült Királyságból? Ennek az esélyeit immár több évtizede latolgatják politikai elemzők, de a legutóbbi fejlemények most kézzelfogható közelségbe hozták ennek a lehetőségét.¹ Tényként egyelőre csak annyi állítható, hogy a brit államnak még sosem kellett olyan drámai kihívással szembenéznie, mint amely Skócia részéről fenyegeti. 2011 májusában a helyi parlamenti választáson abszolút többséget szerzett a függetlenség kivívását ígérő Skót Nemzeti Párt, s vezetője, a Skóciát „első miniszterként” irányító Alex Salmond januárban bejelentette, hogy 2014 őszén, az angolok legyőzésével záruló bannockburni csata 700. évfordulójára kiírják a népszavazást a függetlenné válásról. Az alábbi tanulmány annak magyarázatára tesz kísérletet, hogy a skót nacionalizmus miért szunnyadt több évszázadon át – s miért vált elemi erejűvé az ezredfordulóra.

¹ A legismertebb jóslatot talán a híres skót marxista történész, Tom Nairn hetvenes évekbéli munkája fogalmazta meg: *The Break-up of Britain*, New Left Books, London, 1977. 1999-ben publikált könyvének Nairn már ezt a címet adta: „Nagy-Britannia után”. (*After Britain*. New Labour and the Return of Scotland, Granta, London, 1999.)

Az etnoregionalizmus reneszánsza?

Az ún. etnoregionális mozgalmak megerősödése egész Európában megfigyelhető jelenség, s nyilván nem választható el a globalizáció következményeitől. Ezek ugyanis nem csak a nemzetállamok fölötti, szupranacionális szerveződések kialakulását segítették, hanem egyúttal az „állam alatti” (substate) regionális alapú identitásokat is felerősítik. A kisebbségben levő, a saját államiságot nélkülöző nemzetek mozgalmi általában szorosan összefonódnak a regionális jellegű törekvésekkel, még ha a kisebbségi nacionalizmus és a regionalizmus fogalmát meg is kell különböztetnünk egymástól. Úgy tűnik, hogy a globalizáció hatására az emberek világszerte hajlamosak „összezsugorítani” identitásukat, és a szűkebb közösségekkel azonosulni – e körülmény bizonyosan erősíti a regionális identitásokat. A nemzeti identitás felértékelődése, az identitáspolitikai előtérbe kerülése a legnagyobb figyelmet Kelet-Közép- és Kelet-Európa vonatkozásában kapta, de e fejlemény egyáltalán nem csak az egykori szocialista országokban következett be a hidegháború után, hanem Nyugat-Európában is. Joggal hangsúlyozza tehát Vizi Balázs, hogy az etnikai alapú politizálás itt is szinte újra virágkorát éli a nyolcvanas évek vége óta.”²

A kisebbségi nemzeti mozgalmaknak számos formája és típusa alakult ki – a kérdéskör egyik neves brit kutatója, Peter Lynch szerint a legtöbbet úgy tudhatjuk meg róluk, ha három dimenzióban, céljaik, ideológiájuk és stratégiájuk tekintetében vizsgáljuk őket.³ Természetesen e vonatkozásokban is nagyfokú heterogenitást találunk. A célok a belső autonómiától a teljes függetlenségig terjedő skálán mozognak: szeparatizmus/irredentizmus; konföderáció, föderáció, regionális autonómia, periferiális tiltakozás és periferiális identitásépítés – ezeket emeli ki a leggyakrabban a szakirodalom. A kisebbségi nacionalizmust felkaroló pártok ideológiai szintén széles ívet ölelnek fel, a markánsan baloldaliaktól (Union Démocratique Bretonne) a balközépen át (Scottish National Party) a radikális jobboldalig (Vlaams Belang) mindent megtalálni. Joggal hangsúlyozza azonban Lynch, hogy e pártokat nem az ideológiájuk különbözteti meg a többi párttól, hanem az autonómia valamilyen mértékére való törekvésük.⁴ A követett stratégia tekintetében megkülönböztethetők a rendszerellenes stratégiák, amelyek törvényellenes, erőszakos eszközökkel élnek, a „tri-

² Vizi Balázs: Regionális, kisebbségi politikai mozgalmak és az európai integráció, in: Nemzetfogalmak és etnopolitikai modellek Kelet-Közép-Európában, szerk. Kántor Zoltán, Gondolat, Budapest, 2007, 326.

³ Lynch, Peter: Minority Nationalism and European Integration, University of Wales Press, Cardiff, 1996, 4-7.

⁴ Lynch: i.m. 6.

bün-stratégiák”, melyek nem számolnak a kormányra kerülés esélyével, így elsősorban nyomásgyakorló potenciáljukat hasznosítják (a demokratikus kereteket tiszteletben tartva), valamint az ún. kormányzati stratégiák, melyek viszont a hatalomból való részesedés útján igyekeznek céljaikat megvalósítani. Ez a stratégiaja a Skót Nemzeti Pártnak is.

Identitás és politika: a Skót Nemzeti Párt születése

A skót nemzeti mozgalom egyáltalán nem új keletű, noha céljai, ideológiai elképzelései és eszközei sokat módosultak az elmúlt évszázadban. A célok tekintetében a skót nemzeti mozgalom, amely sajátos módon nem támaszkodott sem nyelvi, sem vallási tényezőkre, nagy utat járt be a teljes függetlenség követelésének felkarolásáig.⁵

Angliát és Skóciát formálisan első ízben 1603-ban egyesítették, Stuart Jakab angol királlyá koronázásával (I. Jakabként), de a végleges egyesítésre csak 1707-ben került sor, a két ország parlamentjének összevonásával, s a teljes unió törvényben való kimondásával. A politikai függetlenség elvesztése azonban egyáltalán nem vonta maga után a skót identitás megszűnését, mint ahogy Wales XVI. századbeli bekebelezése sem járt együtt a lokális kötődések elhalásával. Nagy-Britannia sohasem vált olyan homogén nemzetállammá, amilyen például Franciaország. Az Egyesült Királyságnak mint politikai konstrukciónak a sikere a közös brit identitás kialakítására épült: a brit identitás úgy erősödött meg, hogy eközben a premodern eredetű identitásokat sem számolta fel.⁶ A brit identitás sikere érdekében az angol elit kétségtelenül nagyfokú józanságról és önkorlátozásról tett tanúságot, amikor lehetővé tette, hogy az ipari forradalom, majd pedig a világbirodalom előnyeiből Skócia és Wales is részesüljön.⁷ A rugalmasság jele volt az is, hogy Skócia az 1707-es unió után is megőrizhetett bizonyos fokú autonómiát: megtartotta saját, a római jog hagyományaira épülő jogrendszerét, egyházszerzetét, amelyben megkü-

⁵ Harvie egyenesen, kissé paradox módon, „nem-nemzeti nacionalizmusról” („non-national nationalism”) beszél: Harvie, Christopher: Scotland and Nationalism, Routledge, London, 3rd. ed. 1998, 34.

⁶ A brit identitás kérdésköréhez részletesebben ld: Egedy Gergely: A brit identitás felbomlása?, Századvég, 2007/3

⁷ A neves történész, Linda Colley azt hangsúlyozta, több kollégájának a véleményével ellentétben, hogy a brit identitás összegegyeztethető volt a skót és walesi identitással. Felfogása szerint „az identitások nem olyanok, mint a kalapok. Az ember egyszerre többet is felvehet.” Colley, Linda: Britons: Forging the Nation, 1707, 1887, Pimlico, London, 1994, 6.

lönbötetett szerepet játszott a Skót Presbiteriánus Egyház, és az oktatásban sem kellett szakítania saját intézményeivel. A skót politikusok hagyományosan kiemelkedő szerepet játszottak a birodalom irányításában, amint ezt Michael Fry könyvének a címe, „*A skót birodalom*” is tükrözi.⁸ Lord Dalhousie indiai alkirálytól David Livingstone-ig hosszú a Birodalommal azonosuló skótok sora... A marxista társadalomkutató, Tom Nairn a fentebb már hivatkozott, *Nagy-Britannia felbomlása* című könyvében vádként fogalmazta meg a XIX. századi skót középosztállyal szemben, hogy túl jól járt a Birodalommal, és ezért elhanyagolta Skócia ügyét. Valójában az történt, hogy a skót középosztály, amelynek nem voltak gyarmati jellegű, az írekéhez hasonlítható sérelmei, egy olyan skót identitást alakított ki, amely jól összeegyeztethetőnek bizonyult a britséggel. A birodalom egységét az unionizmus doktrínája szolgálta, s ez nem akadályozta a külön identitások kialakulását mindaddig, amíg az utóbbiak alárendelődtek a brit identitásnak.

Más nézőpontból közelítve a kérdést Christopher Harvie, a skót történelem ismert kutatója arra a következtetésre jutott, hogy egymással párhuzamosan két Skócia, két skót társadalom jött létre: a „vörös”, amely „kozmpolita” volt, urbánus és kifelé tekintő, terjeszkedéspárti („achieving society”), és a „fekete”, amelyet viszont „parokális” látókör, a tradíciókhoz való hűség és közösségcentrikusság jellemzett („defensive community”). A „vörös” Skócia érdekelt volt az unióban, a „fekete” viszont az angol dominancia ellen küzdött – a kettő azonban, s ez is lényeges, mégis egyfajta szövetséget alkotott, egymást kiegészítve.⁹

A skótoknak tett gesztusként 1885-ben létrehozták a *Scottish Office*-t, a Skótügyi Hivatalt, noha viszonylag szerény jogkörrel. Igaz, a későbbiekben a hivatal jogköre folyamatosan bővült, és a II. világháború után a skótügyi miniszter véleményét már szinte minden olyan ügyben ki kellett kérni, ami az országgrészt érintette. A gyakorlatban azonban a hivatalnak csak olyan kérdésekben volt mozgástere, amelyek a londoni kormányokat nem különösebben érdekelték.¹⁰ 1886-ban, megalakult az ébredező skót

⁸ Fry, Michael: *The Scottish Empire*, Tuckwell Press, Birlinn – East Linton, Edinburgh, 2001. Halász Iván arra is felhívja a figyelmet, hogy a skótok ugyan kétségtelenül profitáltak a Birodalomból, de mivel mégsem tudtak azzal maradéktalanul azonosulni, nemzeti veszteségnek érezték a nagyarányú kivándorlást. (Skócia 1821 és 1914 között csaknem 2 millió főt veszített el így.) Halász Iván: *A nemzetközi migráció és a közigazgatás*, Budapesti Corvinus Egyetem, Közigazgatás-tudományi Kar, Nemzetközi Migrációs és Integrációs Karközi Kutatóközpont, Budapest, 2011, 37–38.

⁹ Harvie: i. m. 4.

¹⁰ A *Scottish Office* tevékenységéhez részletesebben ld. a híres brit alkotmánytörténész, Vernon Bogdanor munkáját: Bogdanor, Vernon: *Devolution in the United Kingdom*, Oxford University Press, 1999, 111–119.

nemzeti mozgalom első politikai szervezete, a *Scottish Home Rule Association*, a skót önkormányzat bevezetését sürgető egyesület is. Ez az ír „home rule”-mozgalomról vette a példát, de azzal ellentétben semmilyen szeparatista célt nem tűzött maga elé.¹¹

A két világháború közötti időszakban a skót nemzeti mozgalomnak már bőven volt mire hivatkoznia saját létének az igazolására, hiszen az országgrész gazdaságára a nehézipar hanyatlása, az angliainál magasabb munkanélküliség és a nagyarányú kivándorlás nyomta rá a bélyegét.¹² Ez magyarázza, hogy a mozgalom már kevésnek találta az autonómiának a *Scottish Office* működése által biztosított mértékét, és napirendre tűzte egy önálló skót politikai párt megalakítását. Így született meg 1934-ben, több szervezet egyesítésével a *Scottish National Party*, a Skót Nemzeti Párt, amely eleinte csekély jelentőségre tett szert, a XX. század utolsó harmadában viszont a skóciai belpolitika fontos – az ezredforduló óta pedig megkerülhetetlen – szereplőjévé vált.¹³ Alapítója az egykori munkáspárti John MacCormick volt, aki nem az Egyesült Királyságból kiválásra, hanem csak az önálló skót parlament felállítására törekedett. A világháború alatt (1942) kiszorították őt a vezetésből, s ezt követően az SNP kifejezetten radikális-szeparatista irányvonalat vett, abból az elvből kiindulva, hogy képtelenség két országot egy kormánnyal irányítani. A párt vezetőségének egy része a szigetország világháborús erőfeszítéseit sem volt hajlandó támogatni, mondván, hogy ez nem Skócia háborúja. A szociális problémák a két világháború között elsősorban mégsem a nemzeti mozgalom vitorláit dagasztották, hanem inkább a Labour Party pozícióját erősítették, s a konzervatív unionizmus is megőrizte erős hadállásait Skóciában.

A II. világháborút követő két évtized gazdasági konjunktúrájában a skót nemzeti törekvések veszítettek befolyásukból, ám a hatvanas évek második fele már zaklatottabb időket hozott a szigetországban, s 1967-ben Hamiltonban a pártnak sikerült westminsteri mandátumot szereznie.¹⁴ Az első olajválság és a konzervatív Heath-kormányt megbénító sztrájk-hullám hátán, 1974 februárjában már 7-re, ugyanezen év októberében pe-

¹¹ Harvie: i. m. 17–18..

¹² Finlay, Robert J.: *Continuity and Change: Scottish Politics, 1900–45*, in: *Scotland in the Twentieth Century*, ed. by T. M. Devine and R. J. Finlay, Edinburgh University Press, Edinburgh, 1996, 78–79. Skócia történetének egyik legújabb és legalaposabb összefoglalása: *The Oxford Handbook of Modern Scottish History*, eds. Devine, T. M. - Wormald, J., Oxford University Press, 2012

¹³ Kifejezetten a Skót Nemzeti Párt létrejöttének a történetéhez lásd: Finlay, Richard: *Independent and Free: Scottish Politics and the Origins of the Scottish National Party, 1918–1945*, John Donald Publishers, Edinburgh, 1994.

¹⁴ A legelső westminsteri mandátumot az SNP 1945 áprilisában, Mothewellben szerezte egy pótválasztáson, de 1945 nyarán ezt el is veszítette.

dig, a voksok 30 százalékaival, 11-re tudta emelni parlamenti képviselőinek a számát! Ezzel az SNP vált Skóciában a Munkáspárt után a legerősebb párttá. (A párt elsősorban a toryk rovására erősítette pozícióit.)¹⁵ Megfogalmazható tehát: amikor a Labour Party és a konzervatívok által egyaránt támogatott, széles körű társadalmi konszenzussal fenntartott jóléti állam alapjai megrendültek, a saját nemzeti identitással rendelkező Skócia polgárai másfajta választ adtak a kihívásra, mint Anglia. Az SNP e helyzetben Bogdanor kifejezésével egy igen hatékony „pressure group”-ként, nyomásgyakorló csoportként jelent meg.¹⁶

1969-1970-ben Skócia északi és keleti partjainál hatalmas olajmezőket fedeztek fel a tenger mélyén – ez a páratlan kincs érhető módon hozzájárult a skótok öntudatának az erősödéséhez, és könnyen cáfolhatóvá tette azt az angol érvet, hogy az ország rész gazdasága nem állna meg a saját lábán. (Korábban azt mondták nekünk, túl szegények vagyunk az önállósághoz, most meg azt, hogy túl gazdagok – így foglalták össze panaszaitkat a skótok...) Tény, hogy az olajkincs, amelynek a minősége felülmúlta a közel-keletiét, fájó sebbé vált, mert a profit jó része elhagyta az országrészt. Ütközési pont lett abból is, hogy a skótok a kitermelés tempójának csökkentése mellett foglaltak állást, hogy ne merüljenek ki túl hamar a tenger alatti olajmezők.¹⁷ „Ez Skócia olaja!” – hirdette az SNP az 1974-ben tartott két választás kampányában. Ezzel együtt elmondható, hogy elsődlegesen nem az olaj „fűtötte” a Skót Nemzeti Pártot; az olajkincs feltárása csak megerősítette a pártnak adott választói támogatást.

Európai integráció és népszavazás

Ismeretes, hogy 1972-ben, hosszas habozás és két francia vétó után Nagy-Britannia belépett a Közös Piacba. Érdekes és fokozatosan gyarapodó irodalma van annak az elméleti kérdésnek, hogy az európai integráció milyen hatással van az etnoregionális mozgalmakra és pártokra. A szakirodalomban a kisebbségi nemzeti mozgalmak és az integráció közötti kapcsolat jellegét illetően három markáns álláspont körvonalazódott.¹⁸ Az

¹⁵ Az SNP-nek a II. világháború utáni történetéhez részletesebben ld.: Lynch, Peter: *SNP: The History of the Scottish National Party*, Welsh Academic Press, Cardiff, 2002.

¹⁶ Bogdanor: i. m. 122–124.

¹⁷ A olaj gazdasági hatásához ld. Payne. Peter: *The Economy*, in: *Scotland in the Twentieth Century*, 29–33. Payne azt hangsúlyozza, hogy az olajkincs nem járult hozzá számottevő mértékben Skócia gazdaságának a fellendítéséhez.

¹⁸ E megközelítésekhez részletesebben ld.: Lynch: *Minority Nationalism*, 12–16.

egyik megközelítés abból indul ki, hogy a kisebbségi nacionalizmusok és az integráció között alapvető ellentét feszül; eszerint Európában véget ért a nacionalizmusok korszaka, a kisebbségi mozgalmak így ténylegesen az árral szemben úsznak, amikor szűken vett nemzeti céljaikat próbálják érvényesíteni. E felfogásban a kisebbségi nemzeti törekvések archaikus és atavisztikus jelenségek, amelyek nem kapcsolódhatnak az integrációhoz. Egy másik megközelítés viszont azt vallja, hogy az integráció és a kisebbségi törekvések kompatibilisek egymással: közös nevezőjük a hagyományos nemzetállam lebontása. Ebből pedig az is fakad, hogy minél mélyebb az integráció, annál nagyobb esélyei vannak a regionális autonómiák kivívásának. A harmadik megközelítés Európában egy „külső támogatót” lát a kisebbségi nemzeti törekvések számára; az unió eredendő pluralitása, sokszínűsége azt eredményezi, hogy valójában nem is beszélhetünk nemzeti és/vagy kulturális többségekről és kisebbségekről.

A brit tagság ténye a skótok olvasatában egyrészt azt sugallta, hogy országuk periferikus helyzete Londonnal szemben tovább erősödhet, ha minden változatlan marad, másrészt viszont azt ígérte, hogy a függetlenné válás esetén nem kell szembenézniük egy – retorzióként foganatosított – angol vámhatár fenyegetésével, amely igen káros lenne az angolnál gyengébb skót ipar számára, hiszen az integráció egyik alapelve a vámok lebontása. A Közös Piac így az angolokkal való unió gazdasági előnyeit kínálta arra az esetre is, ha az unió ténylegesen megszűnne.¹⁹ A fentebbiek fényében azt mondhatjuk tehát, hogy a skót nemzeti mozgalom az európai integrációban „külső támogatót” látott, és saját törekvéseit nem érezte az integráció folyamatával ellentétben állónak. E megállapítás a későbbiekre még inkább igaz.

A „Celtic Fringe”, a „kelta gyűrű” igényeinek a kezelésére valójában sem a konzervatívoknak, sem pedig a Munkáspártnak nem volt világos koncepciója, de a „hatalomátruházás”, a devolúció gondolata mindkét politikai oldalon felmerült. Elvi síkon a devolúciónak mint a decentralizálás lehetséges módjának Kaiser Tamás két típusát különböztette meg: az adminisztratív devolúciót, amely „közös vagy megosztott hatáskörök révén bizonyos területeken lehetővé teszi a helyi érdekek figyelembevételét”, és az ennél messzebbre menő „törvényhozói devolúciót”, amely viszont „a felsőbb és az alsóbb szintű funkciók jogi és intézményes elválasztásával megteremtí a részleges területi és politikai autonómia feltételeit.”²⁰ A konzervatívok a II. világháború után is megpróbálták az unionizmus hagyomá-

¹⁹ Vö.: Bogdanor: i. m. 127.

²⁰ Kaiser Tamás: *A devolúciós folyamat alternatívái és kihívásai Nagy-Britanniában, Valóság*, 2006/4 (45. évf.), 79.

nyát összekapcsolni a külön skót identitás tudomásulvételével, s ezt szembeállítani a Munkáspárt „centralizáló törekvésével”; többségük sokáig nem zárkózott el a korlátozott hatalomátruházás gondolatától sem. Bár maguk a skót toryk sem voltak egységesek, Edward Heath konzervatív pártvezér 1968-ban a „Perth-i Deklarációban” ígéretet tett arra, hogy kormányra kerülése esetén kezdeményezni fogja egy közvetlenül választott skót parlament létrehozását. Ennek indoklására Heath még arra is hivatkozott, hogy a konzervatívok mindig is a hatalom megosztásának a hívei voltak. Választási győzelme után (1970) azonban ebből semmi sem lett; a toryk a helyi közigazgatás rendszerének a megreformálásával kísérelték meg leszerelni a skóciai devolúció híveinek a táborát. A népszerűségük gyorsan erodálódott is.

Közben, 1973 októberére elkészült a Lord Kilbrandon vezetete, még a munkáspárti kormány által 1969-ben felállított Alkotmányügyi Királyi Bizottság (Royal Constitutional Commission) jelentése, amely a skót és walesi hatalomátruházás mellett foglalt állást, bár azt erősen körülbástyázva. A devolúció ügyét végül a Labour Party karolta fel, amely az ötvenes-hatvanas években még komoly gyanakvással szemlélte a kisebbségi-regionális mozgalmakat. Jól magyarázható érdekektől vezérelve tette ezt: neki sokkal erősebb pozíciója volt Skóciában, mint fő vetélytársának, és a skót nacionalizmus erősödése e bázis elvesztésével fenyegette. A Heath-t leváltó Wilson-kormány 1974-ben ezért azt indítványozta, a Kilbrandon-bizottság javaslataira alapozva, hogy Skóciában és Walesben egyaránt hozzanak létre törvényhozó gyűléseket, a skótnak szélesebb jogkört biztosítva, mint a walesinek.

1976-ban a munkáspárti kormány – ígéretének megfelelően – az alsóház elé terjesztette a törvényjavaslatot, a tory ellenzéknek azonban, amelyet 1975-től már Margaret Thatcher vezetett, aki a pártnak Skóciára vonatkozó nézeteitalapvetően megváltoztatta, *de facto* sikerült a tervet megtorpedóznia. Feltétellel tette ugyanis, hogy az erről tartandó népszavazáson az összes választásra jogosult polgárnak legalább a 40 százaléka igent mondjon. Hogy ez mit jelentett, az kristálytiszán megmutatkozott, miután 1979 tavaszán James Callaghan munkáspárti kormánya kiírta a népszavazást a részleges hatalomátruházásról. Skóciában az urnához járulók 52 százaléka igennel voksolt, de ők – a 63 százalékos részvételi arány mellett – a jogosultaknak csak egyharmadát alkották. (Walesben pedig csak 12 százalék szavazott igennel.) Az eredmény egyértelműen jelezte, hogy bár a hetvenes évek végére megerősödtek az etnoregionális törekvések, a brit tudat mély gyökerekkel rendelkezett a szigetországban. Igen lényeges tényező volt az is, hogy bár a Skót Nemzeti Párt hivatalosan az „igen” mellett foglalt állást, a devolúció valójában a párton belül sem él-

vezett egyértelmű támogatást, mégpedig azért nem, mert jó néhányan attól tartottak, hogy megvalósítása számottevően gyengíti a teljes függetlenséget követelők pozícióját. A skót nacionalizmus egészen a XX. század végéig alulmaradt a brit tudattal, a „britséggel” szemben.

1979 májusában Margaret Thatcher került kormányra, s az általa felkarolt neokonzervatív irányvonal nagymértékben elidegenítette a skótokat.²¹ Egyrészt azzal, hogy a régi birodalmi „unionizmusban” gondolkodó kormányfő nem kívánt tudomást venni a skót különállás tradíciójáról, másrészt pedig az erőltetett neoliberais gazdaságpolitikával. Ez ugyanis a szélsőséges individualizmust és a vállalkozói erényeket állította előtérbe, ami komoly ellenállásba ütközött az erős közösségi hagyományokkal és az angliainál kiterjedtebb állami szektorral rendelkező Skóciában. Hiba lenne elfeledkezni arról, hogy a nemzeti azonosságtudatnak nem kizárólag a történelem, a nyelv és a kultúra lehet a forrása – a társadalmi szolidaritás intézményesült, nemzeti kockázatközösségen nyugvó formái is az identitást formáló tényezők köré tartoznak. A II. világháború után kiépített brit „welfare state”, jóléti állam vívmányai hozzájárultak annak a brit tudatnak az erősítéséhez, amelyet egyaránt a magukénak éreztek a szigetországot alkotó nemzetek, az angolok, a skótok, a walesiek és az (észak-)írek.²² A társadalmi összetartozást szolgáló intézmények gyengítésére irányuló neoliberais intézkedések nem maradtak következmények nélkül Skóciában: szinte teljes mértékben erodáltak a konzervatívok politikai támogatottságát. Thatcher utódja, John Major sem tanúsított nagyobb empátiát, amikor egyrészt érdemi változtatások nélkül folytatta e neokonzervatív kurzust, másrészt pedig az „unió” védelmének álláspontjára helyezkedve határozottan elutasította az autonómia-törekvések minden formáját. „Mi unionista párt vagyunk. Harcolnunk kell az unióért... Az Egyesült Királyság veszélyben van. Ébredjete fel, amíg nem késő!” – hirdette meg Major 1992-ben, és hasonló hangnemben kampányolt 1997-ben is.²³

A skót konzervatívok így nehéz helyzetbe kerültek, mert e helyzetben már nem tudták többé egyidejűleg hitelesen képviselni a brit és a skót szempontokat.²⁴ E háttér magyarázza, hogy míg a csúcsponton, 1955-ben a

²¹ A thatcheri neokonzervativizmushoz részletesebben ld: Egedy Gergely: Nagy-Britannia története (XX. század), Aula, Budapest, 1998, 381–399; Brit konzervatív gondolkodás és politika (XIX-XX. század) Századvég, Budapest, 2005, 246–252.

²² Ward, Paul: *Britishness Since 1870*, Routledge, London, 2004, 148; 154.

²³ Lynch, Philip: *The Politics of Nationhood. Sovereignty, Britishness and Conservative Politics*, Macmillan, London, 1999, 109.

²⁴ A skót konzervatívok dilemmáihoz részletesebben ld: Lynch, Peter: *The Scottish Conservatives, 1997-2001. From Disaster to Devolution and Beyond*, in: *The Conservatives in Crisis*, ed. by Mark Garnett and Philip Lynch, Manchester University Press, Manchester, 2003, 164–181.

toryk a voksok 50 százalékát nyerték el Skóciában, az 1997-es választáson, amely Tony Blair Új Munkáspártját juttatta hatalomra, már egyetlenegy mandátumot sem tudtak szerezni! Az 1950-es és 60-as években a Labour Party még elutasította a devolúciót, azzal az indokkal, hogy a hatékony szociálpolitika centralizációt igényel, az 1980-as és 90-es években viszont szerepcsere következett be, s immár a toryk vetették el, míg a Munkáspárt támogatta. Ezzel összefüggésben a Labour Party még Thatcher és Major alatt, 1979 és 1997 között is a legerősebb párt tudott maradni Skóciában.

A devolúció végrehajtása

E politikai fejleményekkel összefüggésben a közvélemény-kutatások egyértelműen tükrözték, hogy Skóciában az ezredfordulóra jelentősen csökkent azok aránya, akik magukat britként határozták meg, s látványosan megemelkedett azoké, akik kizárólag skót identitásúnak vallották magukat. Az utóbbiak aránya az első népszavazás évében, 1979-ben még csak 56 százalék volt, az 1997-es népszavazáskor pedig már 85 százalék!²⁵ A skót nemzeti érzések fellángolásához hozzájárult még Mel Gibson 1995-re elkészített, a történeti hűség rovására tagadhatatlanul elfogult filmje is, „*A rettenthetetlen*”, amely a középkori hős, William Wallace küzdelmét dolgozta fel. Az SNP aktivistái a mozik előtt osztogatták programjukat – s a film bemutatását követően jelentősen nőtt a pártba belépők száma... A neokonzervatív thatcheri–majori politikától elidegenedés kihasználásában fontos szerepet játszott az a mozgalom, amely már az elvetélt 1979-es népszavazás első évfordulóján, 1980-ban zászlót bontott „Campaign for a Scottish Assembly”, vagyis „Kampány a skót nemzetgyűlésért” néven. A pártközi szervezet 1989-ben életre segítette a Skót Alkotmányozó Konvenciót (Scottish Constitutional Convention), amely deklarálta, hogy Skócia sorsáról nem dönthetnek a Westminsterben. E testület bocsátotta ki 1995-ben a „Scotland’s Parliament, Scotland’s Right”, vagyis a „Skócia parlamentje Skócia joga” című állásfoglalást, amely az 1998-as devolúciós törvény alapjául szolgált.²⁶ Lényeges ugyanakkor hozzáfűzni ehhez, hogy a konvenciót nemcsak a skót toryk nem támogatták, hanem az SNP is elfordult tőle, mivel a testület nem tekintette választható útnak a teljes függetlenséget.

²⁵ Peterson, Lindsay: *New Scotland, New Politics*, Poligon, Edinburgh, 2001, 105.

²⁶ Harvie, Christopher – Jones, Peter: *The Road to Home Rule*, Poligon at Edinburgh, 2000, 149–153; Bogdanor: 197–198.

A konzervatívok 18 éves uralmának véget vető 1997-es választást megnyerő Új Munkáspárt a brit identitást is „modernizálni” kívánta. A 2000 márciusában tartott nevezetes „Nagy-Britannia-beszédében” Tony Blair azt fejtegette, hogy politikájának minden eleme a modernizációra irányul – s ez szabta meg az identitáshoz való viszonyát is. Blair abból indult ki, hogy a hatalomátruházás végrehajtása nem gyengíti, inkább erősíti a brit állam egységét; a devolúcióban a Nagy-Britanniát alkotó nemzetek partneri viszonyának „értelmes modernizációját” látta.²⁷ E politika jegyében a New Labour kormánya gyorsan végrehajtotta a devolúciót Skóciában és Walesben. Az 1997 szeptemberében rendezett népszavazáson a skótok 74 százaléka voksolt igennel az önálló parlamentre, amely 1999-ben ült össze először. A Skócia jogállására vonatkozó 1998-as törvény kimondja a skóciai parlament felállítását, és pontosan felsorolja, mely területeken illetékes az Edinburghben felállított parlament, s melyek maradtak Londonnak „fenntartva”.²⁸ A 28. paragrafus ugyanakkor azt is kimondja, hogy e törvény nem fosztja meg az Egyesült Királyság parlamentjét attól, hogy törvényeket hozzon Skócia számára.²⁹ Ez a törvény tehát, amint arra a jeles alkotmányszakértő, Bogdanor rámutat, megőrzi a westminsteri törvényhozás elsőbbségét, s így elveti a szeparatizmust, de föderalizmusról sincs szó, amely kizárólag meghatározott tárgykörökben tenné lehetővé a Westminsternek a Skóciát érintő törvények meghozatalát.³⁰ A 129 képviselőből álló egykamarás törvényhozásban 73 képviselőt egyénileg, 56-ot pedig lista alapján választanak meg. A törvényhozás különleges jogai közé tartozik, hogy a skót adófizetők számára három százalékkal növelheti vagy csökkentheti a brit jövedelemadó alaprátáját. A skót kormány a skót parlamentnek felel, vezetőjét, az „első minisztert” az uralkodó nevezi ki. A nemzetközi arénában ugyan Skócia nem vált önálló aktorrá, de jogot nyert arra, hogy külön képviselést tartson fenn az EU központjában, Brüsszelben. A konzervatívok e fejleményeket a legkevésbé sem támogatták, de tiszteletben tartották a skótok döntését.

Az első választást az új törvényhozó testületbe 1999-ben tartották, és munkáspárti győzelem született, az első kormányfő (hivatalosan „első

²⁷ Tony Blair’s Britain Speech, 28 March, 2000, www.guardian.co.uk/.../britishidentity... („Devolution at long last offered a sensible modernisation of the partnership in the UK.”)

²⁸ Grüber Károly megjegyzi, hogy Európában „valószínűleg a skót parlamentnek vannak a legerősebb kompetenciái más alkotmányos régiókhoz viszonyítva” Grüber Károly: *Aszimmetrikus brit devolúció és a 2009-es EP-választások Skóciában, Walesben és Észak-Írországbán*, www.prominoritate.hu/folyoiratok/2009/ProMino09-3-08-Gruber.pdf

²⁹ Scotland Act, 1998, www.legislation.gov.uk, („This section does not affect the power of the Parliament of the United Kingdom to make laws for Scotland”)

³⁰ Bogdanor: i. m. 202.

miniszter”) a devolúció lebonyolításában fontos szerepet játszó, Tony Blair kormányában a skótiügyi miniszter posztját betöltő skót politikus, Donald Dewar lett. A második legerősebb párttá az SNP vált, amely – a Skóciai Munkáspárthoz (Scottish Labour Party) hasonlóan – ugyancsak leginkább szociáldemokrata irányultságuként jellemezhető. (Jól tükrözve a skót polgárok többségének egalitárius politikai preferenciáit.)³¹ 2007-ben már a Skót Nemzeti Párt kapta a legtöbb szavazatot, de 2011-ig csak kisebbségi kormányt tudott alakítani, s ezért a függetlenség ügyében is óvatosságot tanúsított. Ez magyarázza, hogy bár Salmond már 2007-ben kilátásba helyezte a referendum kiírását, végül elhalasztotta ezt a tervét. A 2011-es „földcsuszamlásszerű” győzelem azonban jelentékenyen kitágította a párt mozgásterét, s vezetőinek szemében kötelezettséget is jelent a népszavazás kiírására.

A neves történész, Andrew Marr a devolúció megvalósítását úgy értékelte, mint „Nagy-Britannia halálát”.³² E felfogást sokan osztották, jó néhányan azonban nem így gondolkodtak a hatalom átruházásáról. Az SNP egyik befolyásos tagja, Margo Macdonald úgy vélte, hogy a devolúció valójában hozzájárul ahhoz, hogy a brit tudat fennmaradjon. E megközelítésben a hatalomátruházás, Ward kifejezésével, „az unionizmus egy formájaként” jelent meg.³³ Ugyanakkor jegyezzük meg, hogy a devolúció végrehajtása és a skót nemzettudat látványos megerősödése elkerülhetetlenül hatott az angol öntudatra is. Felmerült ugyanis, hogy Angliának vajon miért nem jár az a különleges bánásmód, amelyben Skócia részesül. Hogyan lehetséges, hogy miközben a skót belügyekbe az angol képviselőknek nincs beleszólásuk, a skót képviselők a Westminsterben az angolokat érintő kérdésekről is szavazhatnak? Theresa Gorman tory képviselő pedig 1999-ben már azzal a javaslattal állt elő, hogy egy külön angol parlamentet is állítsanak fel!³⁴ A konzervatív politika „fősodra” tartózkodott ugyan e radikális követelés felkarolásától, de 2010-es választási kampányában még Cameron is úgy foglalt állást, valamit tenni kell majd azért, hogy az angoloknak ne legyen kevesebb joguk, mint a skótoknak...

³¹ A modern SNP arculatához ld.: Mitchell, James – Bennie, Lynn – Johns, Roberts: The Scottish National Party. Transition to Power, Oxford University Press, 2012

³² Marr, Andrew: The Day Britain Died, Profile Books, London, 2000.

³³ Ward: i. m. 157.

³⁴ Gorman, Teresa: A Parliament for England, This England Books, Cheltenham, 1999; az „angol kérdéshez” részletesebben: The English Question, ed. by R. Hazell, Manchester University Press, Manchester, 2006.

Salmond és Cameron érvei

Alex Salmond azon bejelentésére, hogy 2014-ben kiírják a népszavazást, David Cameron miniszterelnök egyértelművé tette, hogy ő mindent meg fog tenni a brit állam egységének megőrzéséért, s ennek érdekében kormánya – „Better Together”, vagyis a „Jobb együtt” mottóval – nagyszabású kampányt indított a skótok meggyőzésére. Együtt többek vagyunk és erősebbek, Skócia ötmillió lakosa része egy hatvanmilliós gazdaságnak, a föld hetedik legerősebb gazdaságának – hangsúlyozta a miniszterelnök, önmagát az „egész Egyesült Királyság patriótájaként” határozva meg.³⁵ E kérdésben még a munkáspárti ellenzék vezetője, Ed Miliband is hasonlóan foglalt állást, rámutatva, hogy Nagy-Britannia felbomlása gyengítené a gazdasági recesszió elleni küzdelem hatékonyságát, és káros versenyt teremtené a két országrész között. Glasgow-i beszédében még arra is emlékeztetett Miliband, hogy a szülei a brit államban találtak menedéket a hitleri üldözés elől: „az Egyesült Királyság olyan ügy volt, amelyért érdemes volt harcolni”.³⁶ A konzervatívok, a liberális demokraták és a munkáspártiak tehát egyetértenek Skócia kiválásának elutasításában, arra viszont gyakorlatilag valamennyien ígéretet tettek, hogy 2015 után tovább bővítik a skót önkormányzatot.

Salmond viszont másként látja ezt a kérdést. Azt jelezte ugyan, hogy a független Skócia is a brit uralkodót tekintené államfőjének, és továbbra is a fontot használná, de a *Sky News*nak adott interjúban úgy fogalmazott, igen csípősen, hogy véget ért az az idő, amikor Skócia úgy táncolt, ahogy London fűtyült... A patinás egyetemen, a London School of Economicsban tartott előadásán pedig arról beszélt, hogy Skócia népét dúsgazdaggá teheti az északi-tengeri olajból származó jövedelem megszerzése. Azt állította, hogy „Skócia jövőbeli gazdasági növekedésének a függetlenség a kulcsa”.³⁷ Az SNP hivatalosan az olajmezők 90 százalékára tart igényt, amit Londonban eltűzöttnek ítélnék. Az olajhoz fűződő reményekre árnyékot vetnek azok a szakértői állásfoglalások, amelyek szerint a készletek negyedszázadon belül akár teljesen kimerülhetnek.³⁸ E jelzések-

³⁵ David Cameron: Scotland and the UK Are Stronger Together, www.scotsman.com/.. 16 February 2012; Cameron Details Arguments Against Scottish Independence, www.nytimes.com/.../cameron-speech-scotland-inde.. 16 February, 2012.

³⁶ Ed Miliband Pledges to Fight Salmon, www.dailymail.co.uk/.../Scottish-Independence-Ed.. 31 January, 2012

³⁷ Independence is „Key to Growth Boost”: LSE Lecture, www.snp.org/.../independence-key-gr..., 16 February, 2012

³⁸ A skóciai olajkincs jövőjéhez és gazdasági perspektíváihoz ld.: Thomas Walde: Scotland's Oil: Does Oil in Scotland Have a Future? http://www.dundee.ac.uk/cepmlp/journal/html/Vol14/Vol14_5.pdf

kel minden valószínűség szerint Salmond maga is számol, mert már több ízben utalt az óriási lehetőségekkel kecsegtető megújulóenergia-potenciál (szél-és hullámenergia) kihasználásnak szándékára is.

Skócia nemzetközi kapcsolatait illetően a függetlenségi kampány egyik fő szervezője, az SNP westminsteri frakciójának vezetője, Angus Robertson 2012 júliusában bejelentette, hogy – szakítva a párt 30 éve képviselt NATO-ellenes álláspontjával – a független Skócia az észak-atlanti szövetség tagja maradhatna. Csak ahhoz ragaszkodna, hogy a nukleáris töltetű fegyvereket távolítsák el a területéről. Az Európai Unióhoz fűződő viszony tekintetében pedig úgy foglalt állást, hogy Skócia Nagy-Britanniánál „jobban integrálódna”.³⁹ Skócia mindig is európai nemzetnek tekintette magát – hangsúlyozta. Az SNP tehát „külső támogatót” lát Európában.

Salmond azt is sűrűn hangoztatja, hogy az önállóságról folytatandó vita menetrendjét a skótok maguk szeretnék meghatározni. Ezzel arra az alkotmányjogi problémára utal, hogy a jelenlegi szabályozás szerint a Westminster hozzájárulása nélkül Holyrood (a skót parlament) nem írhat ki ügydöntő népszavazást. A kérdést tovább bonyolítja, hogy a brit alkotmányos berendezkedés alapján egy népszavazás nem kötelezheti a londoni kormányt; Skócia alkotmányos státusának megváltoztatásáról is csak a westminsteri parlament hozhat döntést. Cameron azonban, összhangban a brit politikai kultúra hagyományaival és íratlan szabályaival, nem úgy kíván küzdeni Skócia kiválása ellen, hogy adminisztratív akadályokat gördít ennek útjába, hiszen ez aligha lenne célszerű. A brit kormányfő egyértelműen kijelentette, hogy hozzájárul a népszavazáshoz. Két kulcskérdésben azonban komoly nézeteltérés mutatkozik. Míg az SNP csak 2014 őszére tervezi a választást, London mielőbbi döntést szeretne, számolva azzal, hogy jelenleg még kisebbségben vannak a teljes elszakadással rokonszenvezők, de az idő múlása ezen változtathat. A közvélemény-kutatások szerint a skótoknak jelenleg csak az egyharmada támogatna egy ilyen radikális döntést, amely számos kényes kérdést felvetne – egyebek között a hatalmas mértékű közös államadósság megosztását.⁴⁰

A dilemmákat és nehézségeket látva az ügyes taktikusként ismert Salmond azt szeretné, ha a szavazólapra egy második kérdés is felkerülne: egy olyan válaszlehetőség, amely az autonómia további bővítéséhez kér felhatalmazást, fenntartva egyelőre az unióban maradáást. Ez az ún. „de-

³⁹ Angus Robertson: Independent Scotland „More Integrated”, www.telegraph.co.uk › News › UK News › Scotland, 19 June, 2012.

⁴⁰ A Scottish Centre for Social Research 2011 decemberében publikált jelentése szerint a skótok 32 százaléka támogatta a teljes függetlenséget – és csak 21 százalék foglalt állást a status quo változatlan fenntartása mellett. ↑ Carrell, Severin (5 December 2011). „Scots back independence – but at a price, survey finds”, www.guardian.co.uk ›

vo-max”, opció, amely teljes pénzügyi-adóügyi autonómiát (full fiscal autonomy) biztosítana Skóciának, a közös kül- és védelmi politika fenntartásával. A „keményvonalas” függetlenségpártiak bírálták Salmondot ennek az opciónak a beemeléséért, azt kérdezték, hogy ugyan miféle szuverenitás az, amely lemond az önálló külpolitikáról. De, egészen más okból, Cameron is határozottan ellenzi, hogy ez az indítvány is választható legyen a népszavazáson. Pontosan érzékeli ugyanis a veszélyt, azt, hogy ez az opció viszont könnyen többséget kaphat – s aztán gyorsan elvezethet ahhoz, amit most még a skótok többsége sem kíván, a teljes kiváláshoz. London tehát amellet van, hogy mielőbb döntsenek a skótok, már 2013-ban, és csak egyetlen kérdés szerepeljen, nevezetesen ez: „Akarja-e Ön, hogy Skócia független országgá váljon?”

A pro és kontra álláspont főbb érvei a következő táblában foglalhatók össze egészen tömören:⁴¹

Opció	Mellette szóló érvek	Ellene szóló érvek
Status quo	Az Egyesült Királyság egy roppant sikeres gazdasági és politikai unió, amely biztonságot jelent, és megosztja a kockázatokat alkotóelemei között.	Nem veszi figyelembe Skócia önrendelkezési igényét és egyedi szükségleteit; a skót érdekek alárendelődnek az angol érdekeknek.
„Devo plus” (pénzügyi önállóság, közös kül- és védelmi politika)	Skóciáé az adók kivételének a joga; saját szükségleteihez igazíthatja gazdaság- és szociálpolitikáját.	Az adó- és pénzügyi politika feletti kontroll nagymértékben érinti az Egyesült Királyság többi részét, és meggyengíti az ország egységét.
Függetlenség	Skócia képes az önálló állami létre, és nincs nyomós érv az ellen, hogy miért ne élhetne ezzel.	Skócia elveszíti az Egyesült Királyság által nyújtott biztonságot, és jóval nagyobb pénzügyi kockázatokkal kell számolnia.

Linda Colley úgy vélte, hogy a „britség” („Britishness”) valójában a skótok XVIII. századi találmánya volt, amely azt a célt szolgálta, hogy

⁴¹ A Guardian összefoglalójának alapján: Scottish Independence: the Essential Guide, www.guardian.co.uk/.../scottish-indep..

Skócia pozícióját megerősítse az Egyesült Királyságon belül. Ezzel az állítással természetesen lehet vitatkozni, amiként más történészek azon véleményével is, hogy a britség az angolságnak a nem angolokra való imperialista rákényszerítése volt.⁴² De akárhogy is értékelünk, tény, hogy a brit tudat a brit állam legitimációs alapjául szolgált, és ezt alapjaiban kérdőjelezték meg a skót függetlenségi törekvések. Ma még nem lehet megmondani, hogy a skót nemzetépítés végleg felbomlasztja-e Nagy-Britanniát, avagy a megerősödött skót identitás összeegyeztethetőnek bizonyul a brit tudattal, egy „újfajta unió” keretében, Richard Finlay fordulatával élve.

Egedy Gergely
(*egyetemi tanár, Nemzeti Közszerológiai Egyetem,*
Közigazgatás-tudományi Kar)

KRITIKA

Jákóczy László

A nemzet és társadalom kapcsolata a történelemben és napjainkban

Csámpai Ottó *Nemzet és társadalom*. Bevezetés az etnopszociológiába című könyve egy laikusok számára is könnyen érthető betekintést ad az etnopszociológia tárgyába. Bár a könyv 2005-ben jelent meg Budapesten és Zürichben a Heraldika Kiadó és a Zürichi Magyar Történelmi Egyesület gondozásában, tartalma mindinkább időszerű, mi több, napjainkban életbevágóan fontos. Nem utolsó szempontként meg kell említeni, hogy a könyvet Nagy József pozsonyi festőművész grafikái is szépen kiegészítik, olvasása élvezetes, s emellett tudományos. Ennyit lehetne elmondani egy rövid bevezető apropóján erről a tartalmas, szakmailag várt és megindokolt 280 oldalas könyvről a szlovákiai magyar szociológus, egyetemi docens művéről.

A könyv Szlovákia EU-ba belépését követően jelent meg, azaz egy olyan időszakban, amikor az EU-t sok szkepticizmus övezte. Amint a könyv írója hangsúlyozza, az EU-ba belépés nem jelenti a nemzetek közti vélt vagy valós történelmi, szociális, politikai problémák automatikus megoldását. Mi több, azt is fontos tudatosítani, hogy Európa etnikai és kulturális arculata, főleg a növekvő bevándorlás következtében, valószínűleg nagyban megváltozik. Emellett a könyv megírásának oka az olyan alapfogalmak nem ismerete vagy félreértelmezése, mint például nemzet, nép, etnikum, nemzetiség, népcsoport, nemzettudat, identitás, nemzeti jellem, rasszizmus, nacionalizmus, asszimiláció. A szerző aláhúzza, hogy műve nem áttörő új meglátásokat ad, inkább csak rendszerezi a már meglévő és tudományos körökben elfogadott gondolatokat, paradigmákat, és egységes formát ad nekik. Ennek a „tudományos igényű szociológiai elmélkedésnek” – hogy az író szavaival éljek – célja, hogy objektív kutatásokra és a szociológiai elemzés módszereire ideológiáktól és közösségi érdekektől mentes képet adjon az említett alapfogalmakról, amelyek öt fejezetben találhatóak.

A könyv első fejezete mintegy rövid történelmi áttekintést ad a szociológia és a rokontudományok tárgyáról és fejlődéséről, illetve olyan személyiségekhez köti, akik nagyban hozzájárultak a társadalmak elemzéséhez, s elképzeléseikkel próbálták azokat tökéletesíteni. Egy alfejezetben

⁴² Vö.: Ward: i. m. 6–8.

helyet kapnak a magyar szociológia előfutárai, úttörői Széchenyi Istvántól kezdve Wesselényi Miklóson, Eötvös Józsefen keresztül egészen Braun Róbertig, Dékány Istvánig, vagy az irodalmi szociográfia művelőjeként ismert Németh Lászlóig. De figyelmet szentel Lükő Gábornak, Bibó Istvánnak, a felvidéki magyarság életét elemző Janics Kálmánnak és Turczel Lajosnak. Ugyanebben a fejezetben próbálja meghatározni az etnoszociológia tárgyát, miközben rámutat olyan tudományágak kialakulására, mint a szociográfia (alapja az empirikus leírás és az induktív módszer), etnológia (néptan), etnográfia, folklorisztika stb. „Az etnoszociológiát ezek után R. K. Merton szavaival középszintű elméletnek is nevezhetnénk, amely ugyan felhasználja a szociográfia, etnológia, sőt a történettudomány eredményeit is, de egyben különbözik is tőlük” – hangsúlyozza. Egy további alfejezet az etnikai tömörülések és a társadalmi szerkezet problematikájával foglalkozik, ahol többek között F. Tönniessel összhangban megkülönbözteti a közösség és a társadalom fogalmát.

A második fejezet a nemzet kialakulásának társadalmi aspektusait vizsgálja. Szinte ironikusan hat, amint a szerző J. V. Sztálint említi meg, mivel Kelet-Közép-Európa emberének a nemzetdefiníciója jut eszébe, s főleg az a mondat, amit az utókor adott a szájába, miszerint a nemzetiségi kérdés – vagonkérdés. Sztálin ugyanis a nemzetet négy fő ismérv alapján határozza meg: közös nyelv, közös terület, közös gazdasági élet és közös lelki (pszichikai) beállítottság, amely a nemzeti kultúra specifikus sajátoságaiban nyilvánul meg. De a lényeg az, amit ehhez hozzátesz: „...ha az ismérvek közül csak egy is hiányzik, a nemzet megszűnik nemzetnek lenni...” És akkor kezdődnek a vagonírozások, a kitelepítések. A fejezet további részeiben szó van a nemzet előtti szocio-etnikai közösségekről, a nemzet szociológiai jellemzéséről és a fogalom különböző értelmezéseiről. Itt többek között kitér L. Gumplowicz, M. Weber és T. G. Masaryk elképzeléseire is. A nemzet szociológiai modelljén belül olyan szférák is teret kapnak, mint a kultúra és a nyelv, a nemzeti azonosságtudat és nemzeti jellem, akkulturációs (eltérő nemzeti kultúrák közeledése) és enkulturációs (a nemzet saját kultúrájának a nemzet tagjai általi befogadása) folyamatok, de teret szentel a kultúra, vallás és azonosságtudat, valamint a nemzet és politika kapcsolatának.

A rövidebb lélegzetvételű harmadik fejezet „Az etnikai közösségek további formái és ezeknek különféle értelmezései” címmel ad átfogó képet olyan fogalmakról, mint nemzetiségek, nemzeti kisebbségek és őshonos közösségek, etnikai csoportok, társnemzet, néprajzi csoportok. Egy kicsit elidőznék az etnikai csoportoknál, s a könyvből vett példával is érzékeltetném a fogalom definíciójának nehézségeit. „A szociológia szempontjából nyilvánvalóan a legfigyelemreméltóbbak az etnikai csoportok (gyakran ta-

lálkozhatunk a népcsoport megjelöléssel is). ...Értelmezés szempontjából a legvitatottabb kisebbségi csoportok a zsidók. A zsidók, akik régióinkban mennyiségileg kisebbséget képeznek, lehetnek a zsidó vallás hívei, vagy annak a nemzetnek a része, amelyiknek a területén élnek. Ugyanakkor embertani szempontból egy sajátos – de nem egységes – alrasszhoz tartoznak. Éppen az ő esetükben fontos újrafogalmazni a kérdést: kit lehet tekinteni más etnikum tagjának – azt, aki annak vallja magát, azt, aki az adott etnikum nyelvét beszéli, vagy elég hozzá, ha a környezete annak tartja.” (193–195.)

A könyv negyedik fejezete olyan érdekes témákat feszeget, mint a rasszizmus és nacionalizmus értelmezése a szociológiában. Rövid alfejezetben említi a fajelméleteket s ezeknek olyan képviselői, mint J. A. de Gobineau, H. S. Chamberlain vagy F. Galton. A rasszizmus empirikus vizsgálatának módszertani nehézségeit taglalva megemlíti, hogy a kutatási eredmények sokszor félrevezetőek, mivel ezek is inkább csak véleményeket és attitűdöket tükröznek, nem a belső meggyőződést.

A befejező rész valójában a könyv zárszava. A szerző itt felvázolja a (kis) nemzetek jövőjét a 21. században. Rámutat arra, hogy a nemzetállam-má való átalakulás folyamatai már a 19. században elkezdődtek, de még a mai napig se záródtak le teljesen. Szerinte sarkalatos problémaként jelenik meg, hogy a globális korszakban két alapvető, részben ellentétes, részben egymást kiegészítő folyamattal lehet találkozni: Az egyik az önrendelkezés elvére épülő nemzetállamok létrejötte, a másik az államok területi integritásának elvére épülő nagy geopolitikai régiók létrehozása a határok meg nem változtatásának elve alapján. A szerző szerint a kétpólusú világ felbomlása után jelentős változott a hagyományos nagyhatalmak helyzete is: az USA vezető szerepének eróziója, a távol-keleti országok előretörése és az ún. arab világ radikalizációja. Szerinte átértékelésre vár a politikai ideológia is. Csupán azért, mert az egyik „globális” ideológia elvesztette realitását, s mint egy önmérsztő rendszer megásta a saját sírját, nem kell elvetnünk minden más, a realitás talaján mozgó ideológiát. Munkájában hangsúlyozza, hogy a globalizáció veszélyei ellenére a kis nemzetek nem zárkozhatnak el a globális és az egészségesen integrálódó világtól. A globális kihívásokra meg kell találni a megfelelő válaszokat. Ugyanis a globalizáció kora nemcsak veszélyekkel és feszültségekkel jár, hanem újabb és nagyobb lehetőségekkel is.

Végezetül még egy fontos dolgot szükséges kiemelni a könyv tartalmáról. A szerző szavai szerint könyve megírásának egyik célja az volt, hogy kiemelten szerepeljenek a magyar etnikum és nemzet kialakulását, jelenét és jövőjét érintő összefüggések. Ezzel kapcsolatban már a bevezetőben megjegyzi, ami aztán végigvonul az egész értekezésen, hogy szük-

séges visszatekinteni a múltba, mert a múlt, a történelem az élet tanítómes-tere, ami annál inkább is érvényes, mert a történelem rossz tanítómester lehet, ha az események rosszul vagy hamisan vannak értelmezve és közre-adva. A múlt valós ismerete nélkül pedig nem lehet a jelent megérteni, a jövőt még kevésbé. Az (etno)szociológiával kapcsolatban felhívja a figyelmet arra, hogy feladata kutatásának tárgyát olyan elvek szerint szemlélni, amelyek az ember ellenőrzése alá terelik a felszabadult és félresiklott erőket, és az empirikus vizsgálatok mellett figyelmeztet a lehetséges veszélyhelyzetekre és a társadalmi tevékenység (vagy tétlenség) előre nem látható következményeire.

A könyv négynyelvű (angol, német, szlovák és orosz) összefoglalóval fejeződik be, és a függelékben olvasható az azóta elhunyt Lükő Gábor etnográfus és folklorista véleménye a könyv kéziratáról.

(Csámpai Ottó: Nemzet és társadalom. Bevezetés az etnoszociológiába. Budapest, Zürich. Heraldika, Zürichi Magyar Történelmi Egyesület, 2005, 280 p.)

KISEBBSÉGGKUTATÁS SZEMLE

SZEMLE

Nemzeti tudat, nemzeti és etnikai folyamatok

Jobboldali populizmus Nyugat- és Kelet-Európában

Bauer, Werner T.: Rechtspopulismus in Europa – unter besonderer Besichtigung von Ost- und Südosteuropa. = Südosteuropa Mitteilungen. 52. Jg. 2012. 4. No. 59–69. p.

A „populizmus” a 19. századvég Amerikájából – a kis- és középbirtokosság tőkeellenes mozgalmától – eredeztethető terminus, még ha ezt el felejtettük is időközben. Átalakult és kibővült tartalommal évszázad múltán szükségképp a politikai jobboldal irányából éled újjá a tetőfokára hágó globalizálódás és az azzal együtt járó gazdasági neoliberalizmus Európájában. Úttörő mozgalmi francia, osztrák, belga (flamand) és svájci szintéren kaptak lábra. Hordozó rétege nyugat-európai szintéren a nekilódult piaci versenyben magukra hagyott, konzervatív kispolgári érzületű kis- és középvállalkozók, őstermelők, akik érdekeik sérelmét a változó gazdaságpolitikán kérték számon, adott országon belül és az európai közösség láthatárán egyaránt. Egyidejűleg mind hevesebb ellenérzését nyilvánította a globális migráció keretében betelepülő és tömegesen segélyezett bevándorlók ellen („jóléti sovinizmus”). A politika által cserbenhagyott tömeg, a védtelen „kisember”, azaz végeredményben a társadalmi szerződés felrúgásával megcsalott „nép” frusztráltsága okkal kereste az érdekartikuláció útjait. A politikai osztállyal való elégedetlenséget immár az egyes kormányok által, illetve az EU-szinten képviselt bevándorlási politika csak tovább növelte.

A populista beállítódás jellegzetesen protestáló érzelmi töltésű, ideológiája önmagában szétfolyó és változékony. A meghatározási próbálkozások rendre utat tévesztenek szociokulturális vagy ideológiai jelenség, illetve politikai irányzat között. A jobboldali populizmus érdeknyilvánító aktivitása, nem véletlenül, alapjában mozgalmi jellegű, ezt bevállva pártszerveződései maguk is visszatérően alkalmazzák a „szövetség”, „front”, „liga” és más, hasonló önmegjelöléseket. A használatba vett érdekartikulációs szlogenek gyakran érintkeznek a baloldali populizmus jelszavaival, a bevándorlókkal szembeni ellenérzés kifejeződése viszont át-átszúszik a mentális, szociokulturális alapon xenofób szélsőjobb szólamaiba. Az idegenek

kriminalizálása, az illegális és menedékkérő bevándorló, gazdasági vagy politikailag üldözött menekült kategória egybemosása a bevett jobboldali populizmusra azonban nem jellemző, mint ahogy a nemzeti-soviniszta vagy a demokráciellenes fellépés sem. Figyelmét ugyanakkor előszeretettel fordítja a „bázisdemokrácia” irányába.

A jobboldali populizmus – bázisszélességéhez mérten tulajdonképp túlmeretezett – sikereit a nyilvánosságban nagyrészt a negativitásokra egyre éhesebb modern tömegmédiá csíholja ki; a populizmus és a média egymáshoz való viszonya kölcsönösen „termékeny” szimbiózisként jellemezhető. Egyetlen pozitívuma a kapcsolatnak, hogy a média a kritikus szemlélő számára dokumentálja az alulról jövő, alkalmi vagy éppen befutott populista szereplők gyakran riasztó ágálását, „nyílt beszéd” gyanánt demagóg (egyszerre túlzó és egyszerűsítő, jelszószínten provokatív, megtévesztő félidézetekkel operáló) stílusát, beszédmódját – a nyelv- és stíluselmzők öröme. (A tanulmány ez irányú hivatkozásai: *T. M. Woschitz: Die Rhetorik des Rechtspopulismus, mit besonderem Augenmerk auf die Sprache Jörg Haider. Wien. 2012;* *S. Rosenberg: Rechtspopulismus in der Sprache von H-C. Strache. Uo. 2011*

*

Stílusban a nyugatival rokon (onnan a bátorítás mellett mintát nyerő), alapállásban azonban önálló képződmény az a kelet-európai jobboldali populizmus, amelyet a rendszerváltás felemás, legtöbbször deficit gazdasági-szociális átalakító folyamatai hívtak létre a folyamatokról leszakadt legszélesebb rétegek körében. (Feleslegessé váló vagy rosszul termelő iparágak munkástömegei, kisvállalkozók, alsó és középszintű alkalmazottak, kísértelmiség.) Első szerveződései két háború közötti, agrárpolitikai irányultságú előzményeknek, a diktatúrákkal megszakított hagyomány újraindítás-vágyának köszönhetően már a rendszerváltás pillanatában, azaz a transzformáció kezdetét megelőzően jelentkeznek, sokarcú kiteljesedésük azonban valóban a leszakadás menetét kíséri. Egy részüknél (Lengyelország, pravoszláv régiók) például fontos elem a vallási örökség felvállalása. Már-már „klasszikus” formátumú jobboldali-populista erőként került kormányra (ugyan a ciklust nem kitöltve) a lengyel „Jog és Igazságosság Pártja”, illetve az agrárérdekeltességű „Önvédelem”, karöltve a Nemzeti-katolikus Ligával. A fejlemény arra utal: a populizmus keleten kezd benyomulni a középre. A magyar kormánykoalíció sikamlós, nemzeti-pántlikás –antikapitalista–euroszkeptikus hanghordozása is ezt példázza. (Részben hasonlót láttunk epizodikus jelleggel a cseh államelnök gyakorlatában.)

A kelet-európai összképet közelebbről nézve szembetűnik, a nyugathoz képest sokkal erőteljesebb, ugyanakkor az egybemosódás a szélsőségek-

kel, vagy épp a baloldali populizmussal (utóbbit lásd, Szlovákiában, R. Fico regnálásával). A populizmus idegenellenes éle keleten, ahol elmaradt a globális migráció begyűrűzése, a „jóléti sovinizmus” jegyében a végképp kevés sikerű politikai osztály mellett az autochton kisebbségek – az átalakításban hatványozottan vesztes, eltartásra szoruló vagy kriminalizálódó romatársadalom, a több országra elosztva periferizálódott kisebbségi albánok vagy a Kárpát-medence éppenséggel versenyben maradt magyarsága – ellen irányul. Ez karakteres eltérés a nyugattal szemben. A roma népeség elutasításának politikáját – gyűlölet szintjén – egyébként egyre inkább a szélsőjobb látszik magához ragadni, amivel jelentős politikai sikereket ér el (Bulgária, Magyarország). A magyarországi szélsőségek szimbolikus „zsidózása” lényegében a globalizációt veszi célba az amerikai–izraeli „világ-összeesküvés” nevesítéseként, közben azért ütve egyet-egyét a holokausztaáldozatok emlékének is. A motívumhasználat egyébiránt épp az ellentéte a nyugati, belpolitikai indíttatású muszlimellenességgel párosult Izraelre történő voksolásnak.

A jobboldali populizmus erősödő szövetsége a szélsőségekkel, ami az elhúzódozó pénzügyi válság vonzásában ma már nyugaton is fenyeget, felidézheti akár egy patológikus társadalom kialakulásának rémképét is. Elkerülhető-e egy ilyen jövő? Biztató jelenség, hogy ahol eddig a populisták kormányrúdhöz jutottak, szükségképp leszerepeltek a társadalom számára végső soron ellenszenves intézkedéseikkel, elszigetelődésükkel. Látni való, csak ellenzéki szerepkörben jutnak sikerre. De ezalatt hathatósan mérgezik a társadalmi légkört.

(A tanulmány a Südost-Europa-Gesellschaft 2012 májusában az Evangélikus Akadémia tutzingi konferenciáján tartott előadás szerkesztett változata. A Bécsben működő szerző könyvterjedelmű munkája a témában: *Rechtspopulismus in Europa – vergängliches Phänomen oder auf dem Weg zum politischen Mainstream?* Berlin 2010.

Komáromi Sándor

Populizmus és euroszkepticizmus Délkelet-Európában 1989 után

Mehler, Daniela – Petrovic, Ksenija – Bieber, Florian: Populismus und Euroskeptizismus in Südosteuropa seit 1989. = Südosteuropa. 60. Jg. 2012. No. 2. 152–166. p.

A folyóirat tematikus számot állított össze a jénai Fr. Schiller Egyetemen a témában tartott doktoriskolai szimpózium alapján. A témavezető F. Bieber, a grazi Karl Franz Egyetem tanára, a két doktorandusszal közösen írt anyag egyben a tematikus összeállítás bevezető tanulmánya.

*

Az azonos címmel megrendezett szimpózium a megkülönböztető jelzőt nem feltétlenül használva – a *Südosteuropa Mitteilungen* szintén ismertett tanulmányával rokon értelemben és részletezéssel – a jobboldali populizmust tárgyalja, melynek döntő elemeként emeli ki az euroszkepticizmust. Az itt artikulált, talán vitatható meglátás lényege az: ezt a populizmust populizmust keleten éppen az EU-távlat körvonalazódása hívta életre. Indításként a tanulmány tünet értékkel idézi a legutóbbi bakui Eurovíziós Dalfesztiválon előadott montenegrói versenyszám provokatív címadását: „Euro Neuro”, és a nyíltan EU-ellenes tüntetések sorát, nem is a keleti bővítés országainak térfeléről, hanem egyelőre csak a csatlakozás ígéretével ígéretével élő övezetekből. Ám leginkább épp a felvételre váró országok társadalmában nyer teret a bizalmatlanság, a gyanakvás az „elitek biznisze”, a nemzeti érdekek „kiárúsítása” irányában. (Néhol ugyan az EU és/vagy az ENSZ bent van vagy darabig bent volt: Bosznia-Hercegovina, Koszovó.) Csatlakozás előtt mindenesetre a problémák kívülről felnagyított érzékelése, a tömegek részéről az elnyúló, passzív várakozás s maga az „alternatívátlanosság” túréskényszere kap szerepet.

A bőséges szakirodalom régóta megkülönböztet „méréselt” és „radikális” euroszkepticizmust. Az első csupán kritikával illeti a szisztémát, vitatja a brüsszeli elvárásokat, a másik ezzel szemben egyenesen elutasítja a politikai elit által akármennyire is óhajtott európai integrációt vagy az adott ország taggá válását az integrációban. Egyik is, másik is a populista módra jelszóvá üresített nemzet fogalom alapján áll, szkepticizmusa, illetve elutasító gesztusa a nemzeti partikularizmus kifejezése. Populista pártok: a változatok egyikét vagy azok elegyét felvállaló, az „alul” lévőket” képviselve magával a politikai elittel szemben álló pártszerveződések, melyek az elittel esetleg közlekedő nemzeti elvű erőkkkel nem téveszthetők össze, miközben a „nemzeti” idea rögeszmésen hangsúlyos számukra. (A nacio-

nalista szélsőségeseknek maga a demokratikus berendezkedés is útjukban állván, amitől a populisták szintén távol állnak.) Különböző pártok, eltérő társadalmi környezetben és más-más politikai örökség talaján természetesen sohasem képviselnek képletszerűen „tisztá”, még kevésbé változhatatlan programokat. Pártok eszmei, világnézeti átalakulására és elegyes arculatformálására – a Horvát Demokratikus Közösségtől a Polgárok Bulgária Európai Fejlődéséért pártjáig – sok-sok példa áll rendelkezésre. A jobboldali populizmus populizmus az egyébként jobbára periferikus baloldali populisták irányában sem határolható el élesen; jelentősebb ilyen irányzatú, persze euroszeptikus erő a jelenlegi görög válság nyomán jelent meg (Egyesült Szociális Front, SYRIZA), a diktatúrákból túlélő kommunisták ritkán nyomnak bármit is a latban.

A populista szélsőségesség jelentkezése természetesen nem nyomja el a csatlakozási távlat híveinek pozitív várakozását, illetve a csatlakozott régiók elégedettségét. A csatlakozandók csalódására esetleg a keleti bővítés lelassulása szolgál. A várakozásokat vagy az elégedettséget illetően, mint azt az „eurobarométer”-mérések jelzik, mutatkoznak ugyan hullámzások egy-egy ország és Brüsszel eseti vitái (mint például Horvátország kapcsán a Gotovina-per) nyomán, a görbék azonban nem váltanak át visszafordíthatatlan negativitásba. A populista pártok választási sikerei eredményei egyébként az utóbbi időben éppen hanyatlóban vannak Romániában, Szerbiában, Bulgáriában, illetve stagnálnak Horvátországban (lásd összehasonlító eredménygörbék 2007/08-tól megközelítőleg máig). Megindult ezzel szemben középre nyomulásuk, és a diszkurzusuk továbbra is áthatja a kommunikációt. Egyúttal a politikai térkép és a diszkusszió állandó változásban van. Az Európát átfogó válság a közeljövőben tovább erősítheti az euroszeptikus hangokat.

A tematikus folyóiratszám tulajdonképpen érdekességét a részletfeldolgozások adják: egy-egy országtanulmány (Bulgária, Szerbia, Moldova; utóbbi vonatkozásban sajátos fénytörésben jelenik meg az euroszeptikus vonulat – az orosz lakosság szemhatárán), egy lengyel–bolgár–horvát összehasonlító elemzés vagy az Európai Parlamentben képviselt jobb-közép és populista pártok egymás közötti kommunikációjának bemutatása.

Komáromi Sándor

Ki húz hasznot a fehér köpeny viseléséből? Nemi különbségek a „foglalkozási állampolgárság” tekintetében az indiai származású orvosok körében

Murti, Lata: Who benefits from the white coat? Gender differences in occupational citizenship among Asian-Indian doctors = Ethnic and Racial Studies, 2012, 35. Vol, 2012, 12. No, 2035–2053. p.

Az Egyesült Államok társadalmi hierarchiájában az indiai származásúak az USA-ban született fehéreknel alacsonyabb státusban helyezkednek el. A foglalkozások közötti rangsorban, az orvosok viszont, kiemelkedően magas helyen szerepelnek. Ennél fogva, az indiai származású orvosok magas társadalmi státuszt élveznek, miután kiderül róluk a foglalkozásuk. Ugyanakkor, még az ő esetükben sem mindegy a nem. Az indiai származású női orvosok kevésbé megbecsültek a férfiaknál, mivel a társadalom egészére jellemző, hogy a férfiakat előbbre helyezi a nőknél.

Az imént elmondottakra kiváló példa Ddr. Smitha Bhalala is, akit jellemző módon gyermekkorában sötét tónusú bőrszíne, és olajos göndör haja, míg felnőtt korában (miután orvosként kezdett praktizálni) női mi-voltja miatt ért hátrányos megkülönböztetés.

A tanulmány ötvenkét, Dél-Kaliforniában élő, első, vagy második generációs indiai származású orvossal készült interjú alapján íródott. Az interjú során a megkérdezetteknek alapvetően két kérdésre kellett választ adniuk:

1. Mi volt az oka, hogy éppen az USA-ban kívántak praktizálni?
2. Tapasztaltak-e bármilyen hátrányos megkülönböztetést, etnikumuk, és/vagy nemi hovatartozásuk miatt?

A második kérdés első sorban a betegekkel, kollégákkal, illetve az egészségügyi szervezetekkel kapcsolatos interakcióikra, valamint a szakmán kívüli, hétköznapi világban megélt tapasztalataikra vonatkozott.

A válaszokból lesűrhető egyik általános tapasztalat azt mutatja, hogy az indiai származású férfi orvosoknak ugyanazokkal az előítéletekkel kell szembenéznük, mint fekete, vagy latin társaiknak, egészen addig, amíg fény nem derül a foglalkozásukra.

Volt olyan orvos, akit csak azért állított meg a rendőr, mert szürkület után egy nagyon gazdag, jobbára fehérek lakta környéken autózott, volt, akit a feketékre jellemző köznapi viselete miatt igazoltattak, stb. Ám, amint kiderült, mivel foglalkoznak ezek a férfiak, azonnal útjukra engedték őket. Sőt, ha történetesen kisebb szabálysértéseken érték őket (lejárt jogosítvány, tiltott helyen való parkolás stb.), még afölött is szemet hunytak.

Ugyanez érvényes a reptéri alkalmazottakkal, biztonsági szolgálatokkal, és persze magukkal az utastársakkal összefüggésben is. Különösen a szeptember 11.-ike után, az amerikai társadalomban az a torz kép alakult ki a muszlimokról, hogy szükségszerűen mind terroristák. A velük szemben megjelenő előítélet pedig „átsugárzott” minden nem fehér (vagy fekete) bőrű egyénre is, főként, ha az illetőnek furcsa, az amerikaiak számára elsősre földrajzilag elhelyezhetetlen neve is volt. Ugyanakkor, amint kiderült, hogy orvossal van dolguk, az utasok, a reptéri alkalmazottak, és a légiutas-kísérők is mind teljesen más hozzáállást mutattak, mint előtte.

A férfi orvosokkal szemben felbukkanó előítéletek hamar semmivé foszlanak, amint kiderül róluk, milyen szakmát gyakorolnak, ugyanez viszont már nem mondható el a nőkről. Mivel az amerikai emberekben él a sztereotípiá, hogy az orvosi szakma férfiszakma, így az indiai származású női orvosok felé még akkor is gyanakvással fordulnak a betegek, amikor rajtuk van a fehér köpeny, és a köpenyre csíptetett azonosítókártyáról egyértelműen kiderül, milyen területen tevékenykednek. Az pedig, hogy nem fehérek, még tovább rontja a helyzetüket. Az amerikai társadalomban él az előítélet, miszerint a színesbőrű nők nem viselhetnek művelhetnek függetlenséget, és önálló egzisztenciát biztosító hivatást. Az átlagember a nőket csak nővérként, vagy maximum fiziko-terapeutaként tudja elképzelni. Ha egy nem- fehér nő mégis magasabb szakképzettséget igénylő hivatásba kerül, akkor azonnal egy új skatulyát húznak rá: az amerikai társadalom nagy részének szemében ő lesz az agresszív, parancsoló „ribanc”, hiszen olyan szerepben tetszeleg, ami nem hozzá való. E megbélyegzés miatt az indiai (és természetesen a többi nem- fehér) származású orvosnő ritkán kapja meg azt a társadalmi elismertséget, mint férfi társai.

Az indiai származású férfi orvosok tehát megkapják az általunk itt foglalkozási állampolgárságnak nevezett státuszt, és tagjai lehetnek a fehér, középosztálybeli amerikai társadalomnak, amennyiben hivatásukat nyilvánvalóvá teszik. A női orvosok viszont még a foglalkozásuk által sem tehetnek szert elismertségre, sőt gyakran a társadalomra veszélyesebbnek ítéltetnek – mivel „erőszakosságukkal” elveszik a munkát a középosztálybeli fehér férfiaktól –, mint ha megmaradnának a róluk kialakult alávetett, függő nő sztereotípiájánál.

Juhász Gergely Ákos

SZEMLE

Kisebbségek nyelvhasználata

A névtan mint önálló tudományág a magyar nyelvterületen

András Zselyke: Szabó T. Attila helynévkutatásainak jelentősége. = Erdélyi Múzeum. 74. kötet. 2012. 3. füzet, 155-159 p.

Szabó T. Attila *Magyar Nyelv* című folyóiratban 1988-ban megjelent vallo-másaiból tudjuk, hogy életpályájának meghatározó állomása volt, amikor egyetemi hallgatóként 1928 körül mint Tavaszy Sándor tanítványa látogatást tett az Erdélyi Múzeum Levéltárában, és ott beavatást nyert a levéltári kutatások mikéntjébe. Itt találkozik először újkori használatú helynevekkel, amelyeknek történeti fontosságát hamar felismeri, és ettől kezdve idejének jó részét a helynevek gyűjtésére és vizsgálatára fordítja.

A helynévkutatás módszertanának kidolgozása az, ami fordulópontot jelentett Szabó T. Attilánál a korábbi korok eredményeihez képest. A 19. századi helynévtárak, oklevéltárak, okmánytárak ugyanis – a pozitivistá adatgyűjtésen túl – nem egészültek ki szakszerű elemzésekkel, magyarázatokkal. Ugyanakkor érdemük az élőnyelvi adatok felsorakoztatása a korabeli nyelvállapotokról, amelynek nélkülözhetetlenségét Szabó T. Attila is felismerte és hasznosította, valamint *A magyar helynévkutatás a XIX. században* című tanulmányában részletesen be is mutatta.

A 20. századi névtani kutatások új irányt vettek, a helyneveket történeti forrásokban tárják fel a nyelvészek, a hangsúlyt eredetük megfejtésére fektetve. Melich János, Gombocz Zoltán és az ún. budapesti iskola újgrammatikus szemléletű munkamódszereit, gondolkodásmódját olyan kiváló nyelvtörténészek alkotják, mint Kniezsa István, Pais Dezső, Bárczi Géza, akik a névtani kutatások jelentőségét felismerték, és forráskutatásaik során a helynevekre különös figyelmet fordítottak, így a mai napig megkerülhetetlen névrendszertani munkákat tettek az asztalra.

A budapesti nyelvtörténészek munkásságával nagyjából egy időben Kolozsvárott tevékenykedett Szabó T. Attila és a köréje tömörült szakemberek, az ún. kolozsvári iskola. Kutatásaiknak újszerűsége abban állt, hogy a történeti helynévkutatást egyesíteni kívánták a helyszíni, élőnyelvi gyűj-

téssel. A gyűjtőmunka pedig rendkívüli alapossággal, ún. mikrotoponímiai kutatással folyt, azaz az egyes települések és környékük összes fellelhető helynévének (domborzati formák, térszerkezeti elemek, vizek, növényzeti formák stb.) feltérképezését jelentette. Ez egészült ki aztán elmélyült levéltári kutatással. Így a különböző toponimákat történeti alakulásuk folyamatoságában szemléltetik a monográfiák. (*Kalotaszeg helynevei. Gróf Teleki Pál Tudományos Intézet, Kolozsvár, 1942; Dés helynevei. Erdélyi Tudományos Füzetek, 1937.*) A kolozsvári iskola műhelyéből származó munkák egy aspektusban maradtak el a budapesti iskolától, nevezetesen leíró nyelvészeti, rendszertani kategorizálást nem követtek. A két iskola irányelveit először Szabó T. Attila tanítványa, Benkő Lóránd egyesítette a *Nyárád-mente földrajzi nevei. MNyTK. 74. sz. Bp., 1947* c. értekezésében.

Szabó T. Attila módszertani programját 1933-ban fogalmazta meg először a *Magyar Nyelv* c. folyóiratban *A helynévgyűjtés jelentősége és módszere* c. tanulmányában. Ugyanebben az évben jelent meg az Erdélyi Tudományos Füzetek sorozatban az *Adatok Nagyenyed XVI–XX. századi helyneveinek történetéhez* c. munkája, mely elméleti alapvetéseinek első realizációja volt. Ugyanakkor kézzelfogható útmutatásokkal is szolgált a helynévgyűjtés iránt érdeklődőknek, és egyben felhívta a figyelmet arra is, hogy a helynévkutatás megalapozó előmunkálataihoz, a pozitivisták irányelvei diktálta adatgyűjtéshez igazából nem szükséges filológiai képzettség. Az adalékok történeti elhelyezése, interpretációja az, ami már szakértői közelítést igényel.

Szabó T. Attila az Erdély nagy részét érintő helynévkutatási elképzelését, illetve Erdély nyelvjárásainak nyelvföldrajzi felmérését az Erdélyi helynévtörténeti adattárban (EHA) szerette volna kiadni. Mintegy 650 000 adatot tartalmazó, megyénként rendszerezett erdélyi helynévtörténeti adattárának anyagát halála előtt az Országos Széchényi Könyvtárban helyezte el, kiadását nem érthette meg, de az adattár biztosította későbbi nemzedékek elindulását az általa körvonalazott irányba.

Ezekhez adódott hozzá az 1940-es évek közepén az erdélyi oklevélszótár anyagának gyűjtése, amely végül *Erdélyi Magyar Szótörténeti Tár* címen jelent meg. A 15. század közepe és a 19. század vége közötti időszakból a történeti Erdély, Kővárvidék és Máramaros iratanyagából (birtok- és szolgálat-összeírások, végrendeletek, osztálylevelek, kelengye- és tárgylajstromok, vallatási jegyzőkönyvek, csere- és adásvételi iratok, nyugták, költségjegyzékek, körlevelek, egyházlátogatási, törvénykezési, városi, falusi, széki jegyzőkönyvek, anyakönyvek, jobbágykezeslevelek, naplók) másfél millió szócikket gyűjtött, amelynek anyagát azonban csak részben sikerült feldolgoznia. Életében összesen az első négy kötet jelent meg.

András Zselyke tanulmánya azonban – mivel készülő doktori disszertációjának témája az Erdélyi Múzeum 20. századi folyamainak monografikus feldolgozása – Szabó T. Attila itt megjelenő névtani, valamint névtani aspektusokat is tárgyaló tanulmányairól és közleményeiről számol be részletesen.

Szabó T. Attila az Erdélyi Múzeum Egyesület tudományos kiadványában a harmincas évektől jelentetett meg közleményeket, névtani jellegűeket 1937-től. A *Szásznyíres település-, népiség-, népesedés- és helynévtörténeti viszonyai a XIII–XX században* c. tanulmánya, három egymást követő számban jelent meg. Ez az egyedüli komplexebb helynévi és népiségtörténeti vizsgálat Szabó T. Attila tollából. A későbbi számokban rövidebb elemzéseket, hozzászólásokat publikál, egy-egy különlegesebb helynévvel való találkozásokkor.

1942-ben főszerkesztőként jelentkezik újra a Kisebb közlemények rovatban. (*Néhány adat a babonás helynevekhez; Újabb adatok a Virgó-kérdéshez; Varázsujuk*)

1943-ban és 1944-ben egész cikksorozatot közöl különböző földrajzi nevekről. (*Ordományos, Zordományos; Hegyesel; Saul, Sál; Illeerdő stb.*) Ezek szintén nagyrészt élőnyelvi adatok, amelyeknek értelmezéséhez nyelvtörténeti ismereteit hívja segítségül a szerző.

Utolsó toponimákat boncolgató írásai a diktatúra megszüntette (1947) folyóirat zárószámaiban jelentek meg (*Benemig, Belemig; Dércser; Házsongárd; Kásövér; Kebelás; Odverem; Oskut; Seregyis.*)

Szabó T. Attila helynévkutatói módszerei mind a mai napig útmutatásul szolgálnak az ezen a területen dolgozóknak, a kolozsvári nyelvészeti iskola későbbi generációjához tartozóknak. „Szabó T. Attila szervezte önálló tudománygá a névtant a magyar nyelvterületen” –állapította meg Kálmán Béla. A toponimák gyűjtése és közlése azóta is az ő elvei és metodológiája alapján történik, természetesen bizonyos mozzanatok továbbfejlesztésével.

Cholnoky Olga

SZEMLE

Kisebbségek kultúrája

**Szocialista érzékelés: A szovjet szubjektivitás megteremtése
a filmművészetben**

Widdis, Emma: Socialist Senses: Film and the Creation of Soviet Subjectivity = Slavic Review, 71.vol., 2012, 3. No. 590-618. p.

A cikk az emberek és a tárgyi világ kapcsolatának fejlődését kíséri végig a szovjet filmművészetben 1928-1933 között, és párhuzamba állítja azt az egyéni pszichológiai modellek változásával. A szovjet kultúrtörténetben ez az időszak egyfajta átmenetnek számít, amelyet több esemény fémjeléz: az avantgárd és az Új Gazdaságpolitika vége, az első ötéves terv megvalósítása, és fokozatos elmozdulás az 1934-ben megfogalmazott szocialista realizmus irányába. Az átmenetiséget jól mutatja az „érzés/érzelem” (csuvsztvo) és az „érzet/érzékelés” (osusenyije) összefüggéseinek boncolgatása. Ekkoriban kezdett körvonalazódni az új szovjet ember. 1928-1933 között a szovjet pszichológiai eszmecserek előterébe az érzékelés került; az intenzívebb érzéki (különösen a tapintással történő) megtapasztalás új létformaként merült fel, amely egybevágott a forradalmi program eszmeiségével is. A még gyerekcipőben járó filmművészet kiemelt jelentőségre tett szert az érzékelési módok új modelljeivel való kísérletezésben: olyan közeg volt ez, ahol a test, a szellem és a világ közötti problematikus kapcsolatot ki lehetett munkálni, és ez utóbbi a korai Szovjet-Oroszországban hatalmas ideológiai potenciállal bírt.

A cikk háromféle bizonyítékot sorakoztat fel. Elsőként a szovjet filmes sajtó heves csatározásait tárgyalja a szovjet szubjektivitás prototípusának létrehozásával és az érzékelési és érzelmi megtapasztalás új modelljeivel kapcsolatban. Másodsorban bemutatja, hogy milyen elgondolások merültek fel ezekben a vitákban a szovjet marxista pszichológusok próbálkozásai nyomán, akik egy kifejezetten materialista pszichológiai modellt kívántak megfogalmazni, hogy az új ideológiai keretnek megfelelően alkothassák meg az *érzet* és az *érzés* közötti elméleti kapcsolatot. Az egyediség új modellje kialakításának ideológiai/politikai feladatához egyfajta

technikai érdeklődés is társult azzal kapcsolatban, hogy mennyire képes a film új érzékelési módokat aktiválni a nézőben. Ez utóbbi a cikk szerzője szerint sajátos színezetet adott a korábbi konstruktivista kísérletezésnek a szovjet ember érzéki „újrateremtésében”. Az eredmény egy ambiciózus, de eleve kudarcra ítélt program volt a szovjet filmgyártásban: a szovjet nő és férfi olyan alternatív pszichológiai modelljének megalkotása, amelyben az egyéni érzelmeket közvetlenül a világgal való érzéki találkozás formálja, és amelyben a tapintás játssza a legnagyobb szerepet. A gondolatmenet harmadik szintjeként a szerző három film elemzésén keresztül vázolja fel a program körvonalait: Szergej Jutkevics *Csipkék* (Kruzseva) című filmje, Abram Room elveszett *Kátyúk* (Uhabi) című filmje és Gregorij Kozincev és Leonyid Trauberg *Egyedül* (Odna) című filmje alapján.

Az 1927-1928-ban, Moszkvában tartott első össz-szakszervezeti filmes pártkonferencia után új stilisztikai és tematikai keretet hirdetett meg a Szovkino Filmstúdió. Egyrészt hiányolták a szovjet ember hétköznapi életéről szóló filmeket, másrészt pedig az ideológiai üzeneteket hús-vér emberként megformáló egyéni hősöket. Ez bonyolult feladat volt, hiszen az egyén és a társadalmi kollektíva kapcsolatát kellett ábrázolni úgy, hogy kirajzolódjon az új szovjet ember belső érzelmi világa. Kimondták, hogy a társadalmi identitásnak kell a filmbeli karakterek struktúráját alkotni, és hogy a filmeknek olyan karaktereket kell prezentálniuk, akiknek mozgatórugója az eszmék és a nagy építőprogram iránti lángolás. Az új szovjet embert a hétköznapi életben kellett bemutatni oly módon, hogy kitűnjék: a hétköznapi élet tárgyi feltételei alkotják meg magát az egyént. Előterbe kellett helyezni az anyagot; a film feladata az volt, hogy megújítsa az ember tárgyi világhoz való viszonyulását. Ebben az időszakban új pszichológiai fókuszpont felé mozdult el a filmgyártás: a fogalmak és absztrakciók bemutatásától a szocialista érzés- és érzelmvilág ábrázolása felé. Azt kutatták, hogy hogyan lehet a filmvásznon visszaadni a szovjet ember mibenlétét és sajátos lelki működését.

A szerző állítása szerint az 1928–33 között készült filmekben az érzéki megtapasztalás és az anyag bemutatásának változásain keresztül jól nyomon követhető ez az elmozdulás. Marx szerint az érzéki világ nem állandó és öröktől fogva való, hanem az ipar és a társadalom állapotának produkuma. Így tehát egy új politikai és társadalmi rend új érzéki világot képes teremteni, és kell is, hogy megteremtse azt. A korabeli tudományos diskurzusból kiderül, mekkora hangsúlyt kapott a szovjet kultúra új emberének megteremtése és az emberi személyiség kutatása. Meg kell különböztetni az „érzés/érzelem” (csuvsztvo) és az „érzet/érzékelés” (osusenyije) fogalmát: e felfogás szerint az első szubjektív, a második pedig objektív. Ennek a különbségtételnek fontos ideológiai szerepe volt a korai Szovjet-Orosz-

országban. Az érzelem összetett fogalom volt. Az egyéni érzelmet mint burzsoá konstruktumot meg kellett regulálni a szocialista kollektíva megalkotásakor. Ugyanakkor az érzékelés a lenini definíció alapján nem más, mint közvetlen kapcsolat a tudat és a külső világ között, a külső izgalom energiájának tudatállapottá való átalakítása. Ez az állítás mutatja a korai szovjet fiziológia és pszichológia pozitivista-materialista kiindulópontját. Ebben a materialista „monizmusban” a szellem és a test egy valóságnak számított, és a pszichológia az ember és az őt körülvevő és alakító objektív, tárgyi világ kapcsolatának tudománya lett.

A test előtérbe helyezése alapvető volt, hiszen ha a pszichét a test és a tárgyi világ érzéki találkozása alakítja, akkor az érzékelésben létrehozott változások a pszichológiai tartalomra is hatással kellett hogy legyenek. Az avantgárd filmesek megkülönböztetett figyelemmel kísérték a pszichológia és a fiziológia fejlődését az 1920-as években. A mozit azonban csak mint vizuális eszközt értékelték, és kevesebb figyelem irányult a tapintáshoz köthető érzékelésre, pedig ez is jelentős szerepet játszott a szocialista realista filmekre való áttérésben. A szovjet filmipar első, utópisztikus, érzéki nevelési programja az 1920-as évek végére érte el a csúcspontját, és két, látszólag egymásnak ellentmondó törekvést próbált megvalósítani: egyrészt az avantgárd érdeklődését az anyag (faktúra) és a fizikai megtapasztalás újraértelmezése iránt, másodsorban pedig az egyre mélyülő kíváncsiságot az egyéni pszichológia és érzelem iránt, valamint a növekvő politikai nyomást, hogy „valódi” egyéneket mutassanak be a vásznon. Eszerint a belső életet a külső élet alakítja, az egyéni érzelmeket pedig a tapintással megtapasztalt dolgok formálják.

Ez utóbbi példái a *Csipkék* és a *Kátyúk* című film. Mindkét film egy gyárban játszódik, és szerepelnek benne a gyártósort bemutató felvételek. Érdekes, hogy mindkét gyár állt már a forradalom előtt is, és mindkettő luxuscikket állított elő; sem a csipke, sem a kristály nem töltött be ideológiailag fontos szerepet a bolsevik iparosítási tervben, sőt inkább a burzsoá szépségideált testesítette meg. A témaválasztás az anyag előtérbe helyezésével magyarázható. E két anyag textúrája alkalmas volt arra, hogy rajta keresztül a film magát a forradalmi átalakulást mutassa be. A *Kátyúk* című erkölcsi tanmesében az üveg összekapcsolódik a cselekménnyel és az ideológiai üzenettel. Azonban nem csupán metaforaként funkcionál, hanem mint anyag is fontos. A szerző meglátása szerint a film kísérletet tesz arra, hogy az új szovjet embert az anyaggal való változó kapcsolatán keresztül mutassa be. A termelés folyamata megváltó erővel bír: a főhős tapintáson alapuló kapcsolata az üveggel, azaz fizikai munkavégzése hozza el végül érzelmi újjászületését. Az érzelme az egyén és a tárgyi kontextus közötti párbeszéd eredményeként jönnek létre.

A *Csipkék* című film témája ugyancsak egy erkölcsi példázat: arról szól, hogy fegyelmetlenül fiatalok hogyan válnak fokozatosan példás szovjet dolgozókká a csipkegyárban. A rendező arctalan tömegek helyett konkrét hősöket akart megjeleníteni, és elszakadni a prototipikus (nyugati) szerelmi cselekménytől. Célja a burzsoá és romantikus elemektől mentes egyediség bemutatása és a jellegzetesen „szocialista érzelmvilág” felé történő elmozdulás volt. Az anyag, a csipke itt is központi helyet kap; a gyártósorok gépei szinte emberközelié válnak azáltal, hogy a mechanikus gyártás közelebb kerül a kézímunkához. A csipkét bemutató képsorok különleges érzéki kapcsolatba vonják be a nézőt – mintha ő maga is kezével érintené az anyagot, érezné a textúráját. A szem a tapintás érzékszervé válik. A filmben a kézímunka és a technológia találkozik, ami azért érdekes, mert a szovjet kontextusban a kézzel végzett munka státusa összetett volt. Egyrészt a gépek és a technológia kultusza látszólag a múlt árnyai közé szorította a kézzel végzett munkát. Másrészt viszont a közönséges munkásember fizikai ereje és kezűgyessége nagyon is beleillett az új korszak ideológiai diskurzusába. Itt az emberi kéz a világgal való érzéki, új tartalommal megtöltött találkozásnak a szimbóluma, ami nincs ellentétben az iparosítás eszményképével. A kamera képes a világ rejtett aspektusainak feltárására, amelyek mellett egyébként elmennénk, képes az elveszett tárgyi világ megváltására. A film feladata kettős: fel kell tárnia az élet részleteit, és formálnia kell a tárgyi feltételekhez fűződő viszonyunkat. Azáltal, hogy feltárja a fizikai világot, megváltja azt annak teljességében – ebből fakad a film forradalmi potenciálja a szovjet kontextusban. A formai és tematikus hatás és üzenet közti lehetséges kapcsolat feltételezése új dimenzióba helyezi a szovjet filmgyártás materiális fókuszát. Ideológiai keretet biztosít a textúra iránti élénk érdeklődésnek, amely megkülönbözteti a szovjet filmművészet ezen időszakát az amerikai és az európai filmekétől.

Az 1930-as évek elején a szovjet filmgyártás még mindig az egyének megjelenítését sürgette, sőt a szocialista realista mozival kapcsolatos viták központi témája lett. Egyén alatt a szocializmus egyéni építőjét értették, az egyének sokaságát, akik a szocializmus építőinek kollektíváját alkotják. A szocialista érzések filmművészete, a szovjet szentimentalizmus, amely élesen elkülönült a korábbi, XVIII. századi szentimentalizmustól, egyesítette magában az értelmet és az érzelmet. Időközben megjelentek a hangosfilmek, de az 1930-as évek elején készült szovjet filmekben még mindig tetten érhető az a törekvés, hogy az érzelme változását a világhoz fűződő érzéki kapcsolat módosulásával érzékeltessék. Az *Egyedül* című film az első szovjet hangosfilmek egyike, amely konkrétan az egyénre fókuszál, és bemutatja annak belső küzdelmét. A nagyvárosból egy eldugott vidékre kerülő tanárnő megpróbáltatások során jut el oda, hogy a szovjet kollektí-

va igazán elkötelezett tagja legyen. Mint ilyen, a film a szocialista realista cselekmény prototípusát vonultatja fel. A film másik üzenete, hogy a szovjet embernek fel kell adnia a materiális jólléttel kapcsolatos vágyálmait. A film vizsgálja az egyén és a tárgyi világ érzéki kapcsolatát, és hogy az új társadalmi rend hogyan változtathatja meg azt. A történet első részében egy olyan világ szerepel, amelyet nem lehet megérinteni, a másodikban viszont egy olyan, amelyet muszáj megérinteni. A főszereplőt a városban körülvevő tárgyak felszíne sima, míg vidéken a napi élet részeként jelennek meg a különböző textúrák, és közvetlen, érintésen alapuló kapcsolat van az emberi test és az elemek között. A tapintás megváltó erejű a filmben: a tanárnő egyre inkább hús-vér találkozása a környezetével őt magát is átalakítja.

Az *Egyedül* című film lezár egy korszakot – a tapintással történő megtapasztalás megváltó erejét hangsúlyozó filmeket –, ugyanakkor meg is nyitja a szovjet szocialista realista hangosfilmek sorát. Az 1930-as évek közepétől a szovjet filmrendezők olyan hősokeket és hősnőket igyekeztek megalkotni, akik egyszerre voltak egyediek és archetipikusak, akiknek érzéseit a kollektívában való részvételük formálta. A hangosfilmek már jobban tudtak az egyéni pszichológiára koncentrálni, és ezáltal óhatatlanul elfordultak a tárgyi világ és az érzelmi megtapasztalás összefüggéseinek vizsgálatától.

Pethő-Szirmai Judit

A női nevek és a nők azonosítása a késő középkori Lengyelországban (a nagy-lengyelországi nemesség példáján)

Brzeziński, Witold: Uwagi o nazewnictwie i identyfikacji kobiet w późnośredniowiecznej Polsce (na przykładzie szlachty wielkopolskiej) = Kwartalnik Historyczny 119. évf. 2012. 1. sz. 5–30. p.

A név és az azonosítás szorosan összefügg egymással. Legegyszerűbben szólva, ahhoz, hogy meghatározzuk, ki az adott személy, meg kell nevezni, neve pedig azonosításának alapja. A személy azonosítása kulcsszerepet játszik a genealógiai kutatásokban. Ezért a személynevekkel kapcsolatos kérdések rendkívül fontosak a genealógus számára, és a történeti antropológia eredményei nagy segítséget jelentenek a forrásokban előforduló személyek azonosításában. Különösen nagy a szerepük a ma közönségesen családnévnek nevezett második név esetében.

Kétségtől nagy mennyiségű nyelvészeti szakirodalom áll a történész rendelkezésére, de a személynevek problematikájával a történészeknek maguknak, a genealógusoknak pedig kiemelten is foglalkozniuk kell. A történeti kutatásnak a személynév társadalmi háttérére is ki kell terjednie. A személynévnek a név viselőjéről a nyelvtudomány eszközeivel megismerhető információtartalmát össze kell vetni az ugyanerre a személyre vonatkozó, de más forrásokból merített ismeretekkel. Ily módon betekintést nyerünk a nők megnevezésének társadalmi és kulturális tényezőibe, amelyet a tisztán nyelvészeti kutatások nem tudnak feltárni. Márpedig éppen ezeknek az ismerete segíti elő annak az üzenetnek az elmélyültebb interpretálását, amelyet a személynevek hordoztak a múltban.

Az ismertett dolgozat tárgya a nagy-lengyelországi nemesi női nevek és viselőik azonosítása. Forrásul a bírósági jegyzőkönyvek szolgálnak megjelenésüktől, vagyis a 14XIV. század utolsó negyedétől kezdve a következő évszázad végéig. A vizsgálódás kizárólag a keresztnévet követő második névre szorítkozik, amely a mai családnév funkcióját töltötte be, mivel a személyek azonosításában ennek van kulcsszerepe. Nem szabad elfeledkezni az azonosító formulák olyan jelzői elemeiről sem, amelyek a nemesi rendbe tartozó nők esetében fontos információt hordoznak, pl. *magnifica*, *generosa* vagy *nobilis*.

Igen ritka eset az, amikor a jegyző kizárólag a keresztnévet használja azonosításra. Éppen ellenkezőleg, inkább az szokott előfordulni, hogy a keresztnévet mellőzve a név második tagját használja csak az azonosításra: „a jastrowói Mikołaj úr felesége” (*domina conthoralis domini Nicolai de Jastrowo*, 1387), „a gądkai Jasiek úr özvegye” (*domina relicta Jaszconis de Gandky*, 1386), „Sędziwój Głębocki kisasszony lánya” (*domicella virgo filia Sandzivogii Glambozsky*, 1387), „a ksiązei úrnő” (*domina Xanska*, 1389), „a łowęcini úrnő” (*domina de Lovanczino*, 1394) vagy „a kępai vajdáné” (*domina palatinissa de Campa*, 1397). Ezek a példák a 14XIV. század végi bírósági jegyzőkönyvekből származnak, de ezek az azonosítási formulák az egész rákövetkező 15XV. századra is jellemzőek. Megjegyzendő ugyanakkor, hogy ugyanazt a személyt többféleképpen is azonosíthatták, pl. „Ochna asszony, a ksiązei Wincenty úr özvegye” (*domina Ochna relicta Vincencii de Xanze*, 1391), ugyanaz a személy, mint „a ksiązei úrnő” (*domina Xanska*, 1389), „a ksiązei Ochna úrnő” (*domina Ochna de Xanze*, 1391) vagy „a ksiązei Ochna” (*domina ochna*, 1398); „Wisława asszony, a sierakowói vajda egykori felesége” (*domina Wisława olim uxor palatini de Syracovo*, 1400) ugyanaz a személy, mint a „Wichna asszony, a sierakowói vajdáné” (*domina Wichna palatinissa de Siracowo*, 1392) vagy „a sierajowói vajdáné” (*palatinissa Sirakofska*, 1392).

A nemesi származású nők megnevezésének alapvető és leggyakoribb módja mindazonáltal az, amikor keresztnevüket a hozzátartozói minőségük leírásával összekapcsoltan jegyzik le, vagyis azt közlik, hogy kinek a felesége, özvegye vagy lánya az adott személy. Mennyiségileg a férj utáni nevek dominálnak. A férjet azonosító formula rövidebb vagy hosszabb lehetett. A férj keresztnevén kívül magába foglalhatta annak helynévből képzett nevét és tisztséget viselő nemesek esetén aktuálisan betöltött hivatalukat is, pl. „Dobiesława, a bytkovói Andrzej felesége” (*domina Dobeslava conthoralis domini Andree de Bitkovo*, 1387), „Hedvig, a niezamyśli Janusz Furman międzrzeczei várnagy özvegye” (*generosa domina hedvigis relicta olim strenui domini Janussi Furman de Nyezamysl castellani Miedzrzeczensis*, 1435).

A családi viszonyok szerinti azonosítás mellett a jegyzők gyakran használták a keresztnev utáni helynévi megjelölést. Az adott korban ez kétféleképpen valósulhatott meg: 1) prepozíciós szerkezettel (*de* + helységnév), 2) a helységnévből *-ski/-ska* képzővel alkotott melléknévvél. A 15A XV. század első felében még az első változat dominál, míg a század második felében egyre inkább a második megoldás nyer térteret. Így pl. eleinte ilyen formulákat találunk: „a ksiązei Ochna úrnő” (*domina Ochna de Xanze*, 1391), „a gaji Klimka asszony” (*domina Climca de Gay*, 1399), „bninói Małgorzata” (Margaretha de Bnino, 1406), de ritkábban ugyan, de már a 14XIV. század végétől felbukkannak a szintetikus alakok is. Ezért ugyanezt a három asszonyt nevezik így is: „Ochna Księska” (‘ksiązei Ochna’, *Ochna Xiaszka*, 1398) vagy „Księska asszony” (*domina Xanszka*, 1392), „Klimka Gajewska” (‘gaji Klimka’, *Climca Gayewska*, 1399), „Bnińska asszony” (*domina Bnynszka*, 1394) vagy „Małgorzata Bnińska” (‘bninói Margit’, *domina Margaretha Bninska*, 1398). A késői középkorban aztán ez lett a legelterjedtebb azonosítási mód. Felmerül természetesen, hogy csak a férfiak esetében beszélhetünk valódi helynévből képzett melléknévi azonosítókról, hiszen az asszonyok átvették férjük azonosítóját (a későbbi családnevet), így ez a típus is a nők esetében a családi viszonyok szerinti azonosítás egy további formája.

Zoltán András

SZEMLE

Nemzeti és etnikai kisebbségek története

Kelet-Európa külföldön: Cselekvőhálózatok a transznacionális mozgalmakban és a migráció történetében. A Bund esete

Wolff, Frank: *Eastern Europe Abroad: Exploring Actor-Networks in Transnational Movements and Migration History, The Case of the Bund = International review of social history*, 57. Vol., 2012, 2. Part 229-255.p.

A „transznacionális fordulat” a történetírás egyik legtöbbet elemzett témája, mégis elmondható, hogy több elméleti feszültséget szült, mint empirikusan megalapozott tanulmányt. Ez a cikk a cári Oroszország végnapjaiban létrejött egyik legjelentősebb társadalmi mozgalom, a Zsidó Munkásszövetség tevékenységét elemzi. Továbbá kísérletet tesz rá, hogy a történetírásba is bevezesse a társadalomtudományok által használt „cselekvőhálózatok elméletét”. Az orosz forradalmak magukra vonták a világ közvéleményének figyelmét, bár a forradalmak mögött álló mozgalmak nem kizárólag Oroszországhoz köthetők. Köztudott például, hogy az 1917-es forradalom legfontosabb szereplői távol éltek és dolgoztak Oroszországtól.

Cselekvőhálózat-elmélet és a történelem

A kérdés az, hogy a cselekvőhálózatok elmélete milyen többletet adhat a kutatóknak a társadalmak történetének vizsgálatához. A kérdés felvethető, mivel a cselekvőhálózatok elmélete az egyik legbefolyásosabb teóriává nőtte ki magát a társadalomtudományokban, viszont a történetírásban kevésbé elfogadott. A cselekvőhálózatok elméletének az a feltevése, hogy a társadalmi folyamatokra befolyással bíró szereplők közötti kapcsolatok vizsgálata alapvetően meghatározó magukra a folyamatokra nézve, kihívás elé állítja a társadalomtörténészeket. Itt tehát az eddig egymástól elkülönült egységekként vizsgált személyi és csoporttényezők helyett a személyek és csoportok között létrejött hálózati viszony vizsgálatáról van szó. A cselekvőhálózatok elmélete tehát nem az adott társadalomban bekövetkezett ese-

mények vizsgálatával kezdi a kutatást, hanem az események indítóokaival, az azokat formáló egyének és csoportok hálózatával. Röviden: a „társadalmi” itt az explanandum és nem az explanans. A történettudomány számára ez az elmélet új perspektívát nyújthat a helyi és a nemzetközi események együttes vizsgálatához. A Zsidó Munkásszövetség története jó példát szolgáltat a cselekvőhálózatok elméletének megvilágítóerejére.

A szövetség létélménye doikeyt („itt-lét”): A helyitől a globálisig

A Bund 1897-es megalapítása után alapvető fordulat következett be az európai zsidóság történetében. Elmondható, hogy a mozgalom minden zsidó közösségben teret nyert magának a világon. Bundista csoportok jöttek létre az Egyesült Államokban, Argentínában, Mexikóban, Ausztráliában, Dél-Afrikában, sőt még Kubában is.

A bundista mozgalom fogalmi alapját a jiddish doikeyt (itt-lét) adta. A fogalom lényeges eleme a kifejezés első fele: az itt. A Bund elképzelése szerint a történéseknek helyben kellett lejátszódnuk. A mozgalom hangsúlyozta az osztályharc szükségességét, és azt az álláspontot, hogy a zsidóság nem a zsidó vallásból mint olyanból, hanem a közös kulturális gyökerekből fakad, melynek hétköznapi kifejeződése a jiddis nyelv. A bundista mozgalom tagjai e felfogásuknak köszönhetően kétszeres elnyomás alatt találták magukat. Egyrészt mint a cári Oroszország munkásosztályának tagjai, akik az imperialista állam szorításából kell kitörjenek, másrészt szembe kellett helyezkedjenek a hagyományelvű zsidó vallásos elittel is. A bundisták nem kívántak kivándorolni Palesztínába, és nem várták tovább a Messiás eljövételét sem. Ők forradalmat akartak, ők maguk akartak történelemformáló tényezőkké válni. A mozgalomnak hamar több tízezer tagja lett, akik közül sokan az előbbieken már említett külföldi országokba emigráltak, ahol tovább folytatták a mozgalom érdekében végzett szervezkedést. Másképpen fogalmazva, a Bund transznacionális hálózattá nőtte ki magát. Bundistának lenni új zsidó identitást jelentett, és nem csak Oroszországban, de a világ bármely pontján úgyszintén. Jól jelzi ezt az a tény is, hogy a Bund kettős vezetés alatt állt. Földalatti mozgalomként volt egy oroszországi vezetése, a Központi Bizottság, és volt egy külföldi vezetése is, Svájcban. Elmondható, hogy az Oroszországon kívül létrejött bundista csoportosulások is alulról szervezettek voltak. Megalakításuk nem a Bund vezetőinek, hanem sokkal inkább annak köszönhető, hogy amint azt már említettük, a Bundhoz tartozás egyben identitást is jelentett.

Az 1917-es forradalom győzelme után a Bund tengerentúli ága két részre szakadt. Az egyikhez a szocialisták, a másikkhoz a kommunisták

tartoztak. A két csoport természetesen egymástól egészen eltérő módon értelmezte az oroszországi eseményeket, és másképpen képzelte a jövőt. A kivándoroltak közül eleve nem sokan települtek vissza a forradalom győzelme után, ráadásul a visszatelepülők közül is a többség hamarosan ismét elhagyta Oroszországot. A kiábrándultság természetesen az otthonmaradottak körében is jelentős volt.

Aktivitás a tengerentúlon: USA

Az Egyesült Államokban létrehozott bundista szervezeteket tapasztalt bundisták alapították. Emellett sokan beléptek az akkoriban alakuló szocialista pártba, és azon belül terjesztették az eszmét. Ahhoz persze, hogy a bundizmus gyökeret ereszthessen az Egyesült Államokban, új cselekvőhálózatokat kellett létrehozni. Ezek a hálózatok olyan szervezetekben materializálódtak, mint a Zsidó Propaganda Hivatal, és 1912-től a sokkal sikeresebb Zsidó Szocialista Szövetség. Ugyanakkor el kell mondanunk, hogy ezekben és más amerikai szervezetekben a bundizmus már csak másodlagosként jelenik meg, alkalmazkodik a helyi társadalmi viszonyokhoz. A radikalitás és aktivitásra való hajlandóság megmarad, viszont a marxista elvek háttérbe szorulnak. Az nyilvánvaló továbbá, hogy míg a „tisztá” bundizmus csak kevés hatást gyakorolt az amerikai zsidóság történetére, addig az ilyen másodlagos bundizmussal átítatott szervezetek óriási befolyással bírtak rá. Ettől természetesen még továbbra is több száz bundista szervezet létezett az Egyesült Államokban, hiszen ezek nagy jelentőséggel bírtak a kelet-európai zsidó szocializmus számára. Ezek a szervezetek voltak azok, amelyek transznacionális befolyás eszközei lehettek, míg a másodlagos bundizmust képviselő szervezetek erre nem tunk alkalmasnak. Mi most itt amellezt érvelünk, hogy az egyes szervezetekben működő szereplők tudtak is erről a különbségről, sőt mi több, éppen ennek tudatában cselekedtek. Tudatosan hoztak létre olyan szervezeteket, amelyek beillesztették az amerikai munkások törekvéseibe, de ugyanezek a szervezetek közben „tisztán” bundista csoportokat is kialakítottak, és támogatták az otthoni mozgalmat is. Az I. világháború előtt az amerikai bundisták közel évi 40.000 dollárral segítették a bundizmus Svájcban működő vezető szervezetét, a Külföldi Bizottságot.

Aktivitás a tengerentúlon: Argentína

Az argentinai bundista aktivitás kiváló ellenpéldájául szolgál az egyesült államokbélinek. A bundisták két fő hullámban érkeztek Argentínába. A bevándorlók első nagyobb csoportja az 1905-ös forradalom leverése után érkezett. A „ruso” megnevezés ekkor vált szinonimájává a „kelet-európai zsidó munkás bevándorlóknak”. A második hullám az 1920-as években érte el az országot.

Argentínában a bundizmus elsősorban a Buenos Airesben kialakuló zsidónegyedben vetette meg a lábát. Az amerikaival szemben az argentin bundizmus inkább cselekvésközpontúként, mint konspiratívként jellemezhető. A jiddis nyelv, a jiddis nyelven megjelent folyóiratok és jiddis nyelvet használó szerveződések szintén fontosabb szerepet játszottak a zsidó munkások önszervezésében és identitásának kialakításában, mint az észak-amerikai kontinensen.

Az októberi forradalom győzelme után az amerikaival ellentétben az argentin mozgalom hamar két szemben álló táborra szakadt. Az egyiket a mérsékelt szocialisták, míg a másikat a radikális kommunisták alkották.

Konklúzió

A Bund és bundista identitás időről időre újrafogalmazta magát, mivel a Bund nem politikai párt volt, hanem egy olyan formáció, amelyet a saját aktivistái hoztak létre, és amely az aktivistákkal együtt változott. A bundizmus internacionalista retorikája teljesen átszötte annak transznacionalista hálózatait, és így a fő cél, a szekuláris modern zsidó élet kialakítása az emigrációban is megmaradhatott.

Ahhoz ugyanakkor, hogy a történészeknek esélyük legyen arra, hogy a mozgalom egészének működésére rálássanak, el kell térniük az eddigiekben folytatott gyakorlattól, és pl. az amerikai bundista mozgalmakat nem európai gyökereik nélkül, hanem azokkal együtt, a cselekvőhálózatok elméletének metodológiáját követve kell vizsgálniuk. Ha így cselekszünk, akkor könnyebben megérthetjük, hogy a migráció nem pusztán annyiról szól, mint amit a bevándorlás vagy kivándorlás története tart róla. A migráció maga a globális csere egy olyan dinamikus és önjáró folyamata volt, amelyben a bundisták de facto beteljesítették a világi zsidó diaszpórák létrehozásáról szőtt álmukat. Vagyis a globalizáció nem csak gazdasági és politikai hálózatokat hozott létre, de hatással volt az írók, újságírók, vagy éppen a szabók, és cipészek mindennapi életére is.

Juhász G. Ákos

Erdély a XIX. század derekán a pápai legátusok szemével

Sima, Ana Victoria: Transylvania in the Mid-Nineteenth-Century Accounts of the Papal Legates = Transylvanian Review, XXI, 2012, No. 1. No. 1, 40–52. p.

A cikk az Erdélyről és az erdélyi románságról kialakult képet elemzi a Szentszék küldötteinek XIX. századi beszámolóí alapján. Ez a kép alapvetően a Nyugat-Európában használatos sztereotípiákból és klisékből tevődött össze, amelyek még inkább jobban megerősítették a román néppel és területtel kapcsolatos negatív előítéleteket. Helyzetelemzésükben a pápai küldöttek kitértek a földrajzi és az éghajlati viszonyokra, a civilizáció fejlettségére, az oktatás színvonalára, a népesség anyagi helyzetére és a vallási dogmák és doktrínák doktrínák értelmezésére. Az összességében negatív jellemzés csupán a román és az olasz lakosság külső hasonlóságát, illetve az erdélyi románok római leszármazását említette pozitívként. A katolikus egyház küldetése tehát az volt, hogy egyengesse Erdély útját a nyugati civilizáció értékrendszerébe való beilleszkedésben.

Az 1853-ban kiadott *Ecclesiam Christi* pápai bulla megalapította a gyulafehérvár–fogarasi görög-katolikus érsekséget, és ennek köszönhetően Erdély a Szentszék figyelmének központjába került. A Habsburg Birodalom peremén fekvő új érsekség megerősítése közös egyházi és politikai fellépést követelt meg, hogy a számos felekezet és etnikum mozaikjának számító területen betölthesse a vallási unió végvárának szerepét. Ennek szellemében mind a Szentszéknek, mind pedig a bécsi udvarnak friss információra volt szüksége a terület fejlődését és konszolidációját illetően. A rendszeresen kiküldött pápai nunciások feladata tehát az volt, hogy tájékoztassák a Szentszékét az Erdélyben uralkodó állapotokról.

A XIX. század második felében három ilyen látogatásra került sor: Michele Viale Prelà (1855), Antonio de Luca (1858) és Mariano Falcinelli (1868) bécsi nuncius írt jelentést a Szentszéknek Erdélyről. Ők, akárcsak a külföldi utazók, a nyugati civilizáció szemszögéből szemlélték a román valóságot, és gyakran rá is erősítették a köztudatban eleve létező klisékre a világ ezen csücskével kapcsolatban.

Elsőként Michele Viale Prelà látogatott el Erdélybe. Az ő szemében – előzetes ismeretei alapján – Erdély a civilizált világ peremén helyezkedett el, amelynek elzártságához éghajlata is hozzájárult, hiszen ősszel és télen járhatatlan volt a román vidék. A látogatás során azonban realisabb képet alkotott Erdélyről. Megállapította, hogy szegénység és a végtelenségig egyszerű élet jellemzi a lakosságot.

A bécsi bíboros a felvilágosodás eszméinek megfelelően elmaradottnak tekintette a román területet, de ehhez hozzájárult az a kép is, amelyet a Balázsfalván tett látogatása alkalmával a magyar római katolikus vezetőség kialakított benne. A bíboros azonban érzékelte a román–magyar viszony feszültségét, és elfogultság nélkül értelmezte az 1848–49-es forradalom és szabadságharc eseményeit.

A felvilágosodásra jellemző felfogással összhangban Prelà különös érdeklődést tanúsított a románok külső jegyei és lelki alkata iránt. Eszerint egy vidék csak akkor nyerte el sajátos arculatát, ha az ottani lakosok a maguk képére formálták saját esztétikai és pszichológiai karakterük szerint. Az erdélyi románok feltűnő hasonlóságot mutattak a szerző által jól ismert olasz néppel. Prelà azt is megjegyezte, hogy az erények és a hibák érdekes szimbiózisban álltak egymással: a jó tulajdonságok sokszor erőszakos kitörésekbe torkollnak, amely szerinte a marginalizált társadalmak jellemzője. Összességében azonban meglehetősen negatív képet festett a román lakosságról: leginkább szerinte a hanyagság és a barbarizmus uralta a területet.

Legtöbb megfigyelése a római görög- katolikus papságra vonatkozott, akiknek feladata az volt, hogy kiemeljék a népet a tudatlanság állapotából. Prelà hangsúlyozta a papok sanyarú anyagi helyzetét. Legtöbbjük nős volt, és népes családot kellett eltartania, ezért mise után ugyanúgy művelte a földet és gazdálkodott, mint a többi ember. A pápai küldött ezért szorgalmazta a bécsi kormánynál, hogy kötelezzék el magukat a román parókiák anyagi helyzetének javítása mellett. Ezt a kötelezettségvállalást az 1855 augusztusában az állam és az egyház között létrejött konkordátum rögzítette is. A nuncius szerint a jelentősebb anyagi támogatás nemcsak több pap teológiai képzését tenné lehetővé, hanem a vallási unió vonzerejét is növelné a szegényebb ortodoxok számára.

Prelà külön figyelmet szentelt a római görög- katolikus papság oktatásának. A pápai nuncius észrevette, hogy a vallás dolgaival kapcsolatban nagy a tudatlanság mind a görög- katolikusok, mind az ortodoxok körében. Éppen ezért itt nagy lehetőséget látott a római katolikus egyház térnyerésére – természetesen a papok lelkesedésének és kellő szellemi pallérozásának függvényében. A legtöbb hívő nagyon ragaszkodott a vallási külsőségekhez, amelyek szinte azonosak voltak mindkét felekezetben. Sőt mi több, maguk az ortodoxok is támogatták a vallási unió elképzelését, mert szerettek volna kevesebb adót fizetni, és kikerülni a szerb hierarchia fennhatósága alól. A bíboros ügyesen játszotta ki a római-latin eredet ütőkártyáját: ezzel kívánta ugyanis meggyőzni az ortodoxokat, hogy térjenek vissza „római őseik” hitéhez. Erős érv volt a római katolikus egyház kezében, hogy a román nép a rómaiaktól származik,

tehát a római hitet kell vallania, ahogyan ősei is tették. Így lett a di-csőséges múlt kompenzációs szerepéből a rábeszélés hatékony eszköze, különösen ebben az iskolázatlan közegben.

Antonio De Luca, bécsi nuncius három évvel később, 1858-ban tett látogatást Erdélyben, ahol azonban nem tapasztalt érzékelhető változást. Éppen ellenkezőleg, jelentésében ismét a terület perifériális jellegét emelte ki, és olyan társadalom képét festette le, amely a norma és a gyakorlat háttérán egyensúlyoz. Olyan hiányosságokra bukkant az oltáriszentség kiszolgáltatásának gyakorlatában is, amelyeket a Szentszék már régen elítélt. E hanyagság oka a nem megfelelő teológiai képzésben volt keresendő, amely a dogmáknak csak hozzávetőleges megértését tette lehetővé. Misét is jóformán csak vasárnap és a nagy ünnepeken tartottak a papok, ami jórészt szerény anyagi helyzetüknek és megélhetési gondjaiknak volt betudható. Ráadásul akár egy-két év leforgása alatt pap válhatott az egyszerű földművesekből a hiányos teológiai képzés miatt, így az erdélyi papság majdnem felének csak homályos fogalmi voltak liturgiáról, és nem tölthették be népnepvelői feladatukat sem. A némileg fellendülő egyházi könyvkiadás sem segített a megélhetési gondokkal küszködő papságon, akik szinte teljesen beleolvadtak a rájuk bízott gyülekezetekbe, és maguk is a földet műveltek, vagy vásárokon árulták portékájukat.

A bécsi nuncius érdekes megfigyelést tett az erdélyi böjti szokásokat illetően. Szigorúan betartották a keleti egyház négy éves böjtjét: a húsvéti nagyböjtöt, Péter és Pál apostol böjtjét, a Szűz Mária mennybemeneteléhez kapcsolódó böjtöt, valamint a karácsonyi böjtöt. Ilyenkor tilos volt az állati eredetű ételek fogyasztása, az úgynevezett szigorú böjtök idején (karácsony, vízkereszt és húsvét tájékán) pedig még halat sem lehetett enni, és csak a vacsora volt megengedett. Az erdélyi görög- katolikusok böjtöltek továbbá szerdán és pénteken, kivéve bizonyos időszakokat. A böjt tehát, amely a lelki befelé fordulást lett volna hivatott szolgálni, valójában legitimizálta a román táplálkozás szegényes, mindennapi valóságát a XIX. század közepén.

Csaknem egy évtizeddel később, 1868 őszén egy újabb bécsi nuncius érkezett Erdélybe és Galíciába. Mariano Falcinelli úgy látta, hogy a lakosság erősen kötődik a külső rituálékhoz, a szentek tiszteletéhez, a Mária-kultuszhoz és a zarándoklatokhoz. Falcinelli szerint éppen ez védte meg őket az iszlámmal, illetve a hitből való kiábrándulással szemben. Ebből kiindulva a nuncius támogatta egy erdélyi katolikus misszió kialakításának gondolatát a délszláv modell szerint. A római és a görög- katolikus egyház uniója szempontjából is hasznosnak ítélte továbbá a kolostorok létrehozását. Falcinelli is úgy tapasztalta, hogy a lakosság műveletlen – nem mintha nem lett volna lehetősége képeznie magát, hanem mert az emberek

többet törődnek a pásztorkodással, mint az iskolával. Az alacsony műveltségi szintet és a művelődés igényének hiányát a nuncius azzal magyarázta, hogy nem létezett román arisztokrácia, mert azok, akik megvagyonosodtak és kiemelkedtek a helyi lakosságból, elhagyták vallásukat és anyanyelvüket. A főként jogászokból és orvosokból álló polgári lakosság pedig igen szerény réteget képviselt a társadalomban.

Egyetlen előnye mégis volt ennek a tudatlanságnak: az itteni világot még nem rontották meg a modern kor szellemi irányzatai, a materialista filozófia vagy a vallás iránti közöny. Ugyanakkor az újkori nacionalizmus erősen áthatotta a román társadalmat. A szabadság, az egyenlőség és a testvériség eszméi népszerűek voltak, hiszen ezek által volt remény arra, hogy a románság egyszer majd független és egységes nemzetté válik.

A három apostoli küldött jelentése alapozta meg az első hivatalos adatbázist, amely mentén a pápai hatóságok igyekeztek megerősíteni és kiterjeszteni a katolicizmust az osztrák birodalom ezen távoli zugában is. Számukra a civilizáció fogalma azonos volt a katolicizmussal. Beszámolóik azonban még inkább kőbe vésték a Kelet- és Nyugat-Európa között húzódó mentális határvonalat. Más utazókkal ellentétben viszont nemcsak egy általánosságban vett Nyugat-Európa volt a viszonyítási pontjuk, hanem a katolicizmus által elhatárolt terület, és ennek határait szerették volna kelet felé tolni.

Pethő-Szirmai Judit

Kisebbségi jogok és érvényesítésük a Trianon utáni Magyarországon

Deák, Ladislav: Menšinové práva a ich uplatnenie v trianonskom Maďarsku. = Historické štúdie. 46. r. 2010. 79–84. p.

A tanulmány a Trianon utáni magyar kormányok nemzeti kisebbségekre vonatkozó törvényeit elemzi és azok gyakorlati megvalósulását vizsgálja.

1918 októberétől a kisebbségi kérdés a magyar kormányok politikai küzdelmének küzdelmeinek részévé vált. Annak érdekében, hogy az ország megtarthassa azon területeit, amelyeken nem magyar nemzetek, nemzetiségek élnek, számos nyilatkozatot, kormányrendeletet és a nemzetiségi kisebbségek autonómiájára vonatkozó törvényt dolgoztak ki és létrehozták a nemzetiségi minisztériumot, amelynek jogköre folyamatosan csökkent, majd 1922-re teljesen meg is szűnt.

A nemzetiségi kisebbségek kérdését legnagyobb mértékben a békeszerződések és az alakulóban lévő ENSZ határozták meg. A nemzetiségi kisebbségek védelme egyaránt vált a békeszerződések és az új és a régi államok által vállalt kötelezettségek szerves részévé. Csehszlovákia, Jugoszlávia és Románia a Saint Germain-i szerződés aláírásával (1919. szeptember) vállalták a nemzetiségi kisebbségek jogainak elismerését. Magyarországon a kisebbségi kötelezettségeit pedig a trianoni békeszerződés foglalta magába, amelyről a magyar delegáció úgy nyilatkozott, hogy azok megegyeznek a magyar törvényhozás elveivel, és összhangban állnak a törvényrendeletekkel.

1920. június 4-én Magyarország aláírta Trianonban a békeszerződést, amelyet a magyar parlament november 13-án ratifikált. A nemzetiségi kisebbségek védelméről a 6. rész 54–60. cikkelyei szóltak.

Az 1918 és 1920 között elfogadott törvények és kormányrendeletek azonban csupán Magyarország politikai taktikájának részét képezték, ugyanis elvben a magyar kormányok visszatértek az 1868/44. számú nemzetiségi törvényhez, amely az egységes magyar állam koncepciójából indult ki, és nem tekintette önálló etnikai szubjektumoknak a nem magyar nemzeteket és nemzetiségeket. A két világháború közötti magyar kormányok elfogadták ezt a törvényt, és a trianoni szerződésben foglaltakat csupán az említett törvény kiegészítőjének tekintették. A két összeegyeztethetetlen koncepciót egyéni értelmezési móddal igyekeztek összepárosítani: bár a magyar kormány elfogadta a trianoni kötelezettségeket, azonban az 1921. július 31-én kibocsájtott nemzetiségi törvény alapján nem váltak alkotmányossá, nem emelkedtek törvény szintjére. A magyar kormányok azáltal, hogy formálisan elfogadták a nemzetközi kötelezettségeket, de alkalmazásukat nem gondolták komolyan, gyakorlatban az 1868-as törvényt részesítették előnyben.

Az 1920-as hivatalos statisztikai adatok alapján Magyarországon 1920-ban 7 980 143 lakosból anyanyelv szerint 830 896 fő (azaz a lakosság 10,4 %-a) különböző valamilyen nemzetiségi kisebbséghez tartozott: 551 211 német, 141 882 szlovák, 23 760 román, 36 858 horvát, 17 131 szerb, 1500 ruszin és 60 748 egyéb. A szerző véleménye szerint a magyar viszonyok között általánosan alkalmazott manipuláció miatt, amelyet az adatokkal végeztek, a hivatalos statisztika nem fedti a valóságot.

Magyarország kizárólag azért ismerte el formálisan a nemzetközi rendelkezéseket, mert a külföldről külföldtől várta a szomszédos államokba rekedt magyar nemzetiségi kisebbségek jogainak biztosítását.

Az 1923-as 4800. számú, kisebbségi nyelvekről és iskolákról szóló kormányrendelet alapján, amelyet 1925-ben a kultuszminiszter egyértelműsített, három kisebbségi iskolatípus alapítására nyílt lehetőség: A tí-

pus – az államnyelven és a testnevelésen kívül minden tárgyat a kisebbség nyelvén oktatnak; B típus – néhány tárgyat oktatnak a kisebbség nyelvén; C típus – a kisebbségi nyelven kívül minden tantárgyat magyar nyelven oktatnak. 1936-ban az A típust miniszteri rendelet szüntette meg.

Általánosan megállapítható, hogy a háború utáni magyar nemzetiségi politika a dualizmus kori politika folytatása.

Bethlen miniszterelnök 1933-ban a következőt nyilatkozta: a magyar politika, okulva a múlt hibáiból, nem engedi, hogy a nemzetiségi kisebbségek saját szervezeteket alapítsanak. A magyar nemzetiségi politika célja a hazaszeretet konzerválása és elmélyítése, amely nem engedheti érvényesíteni a kisebbségi érdekeket a magyar társadalom kárára.

Ennek következtében a háború utáni Magyarországon nem engedték érvényesülni az etnikai elven szerveződő politikai pártokat, egyesületeket, kulturális szervezeteket és iskolákat.

Császári Éva

Forradalmi önkormányzati szervezetek Túróc megyében 1918-ban

Segľová, Lucia: Samosprávne revolučné orgány v Turci v roku 1918- mikrohistorická perspektíva. = Historický časopis. 60. r. 2012. 2. no. 271–299. p.

A szerző a forradalmi önkormányzati szervezetek tevékenységét vizsgálja az 1918. október 30-át követő rövid időszakban három településen: Ruttkában (Vrútky), Szucsányban (Sučany) és Túrócszentmártonban (Turčiansky Svätý Martin).

A nemzet és identitás elvéből indul ki, amelyeket kontextustól függő folyamatoknak tekint.

A tanulmány hat különböző forradalmi önkormányzati szervezetet elemez a három településen. Vizsgálja az egyes önkormányzatok *keletkezésének körülményeit, a nemzethez való kapcsolódásukat* (szlovákhöz/magyarhoz), *az államhoz való viszonyulásukat* (történelmi Magyarország, Magyarország/Csehszlovákia) és *a kölcsönös együttműködés módjait*.

Az első vizsgált település Ruttká, ahol az 1918. október 26-án létrejött Munkástanács 400-500 főből álló saját fegyveres Munkásgárdával rendelkezett, és az irányítás átvétele után kiadta tíz pontból álló programját. A Jozef Balla vezette állomáskronika szerint a Munkástanács tagjait 10 magyar és 5 szlovák alkotta. Míg a történelmi Magyarországon a szociál-

demokrata pártszervezetek az Osztrák–Magyar Monarchia szétesésének idején is hűek maradtak a Nagy-Magyarország eszméhez, addig a pozsonyi Munkásújság (*Robotnícke noviny*) körül csoportosuló munkások az új csehszlovák állam létrejöttét támogatták.

Az első elemzett Munkástanács Munkástanács-tag a Budapesten született *Gustáv Apfel*, akit az állomáskronika közvetett módon magyarnak titulált, és egy másik hivatalos jelentés alapján a csehszlovák és a magyar hadsereg között zajló csatában „gyűlöletet tanúsított a mieink iránt”. A csehszlovák állam és annak hadserege ellen végzett agitációs tevékenysége miatt tizenhárom másik társával 1919. április 17-én Magyarországra kényszerült távozni. A Magyar Tanácsköztársaság megszűnése után a Munkástanács Magyarországra menekült nyolc tagjából heten visszatértek Ruttkára, köztük Apfel is, akit a pozsonyi bíróság védőerő ellen elkövetett bűncselekmény vádjával ítélt el, és bár 1920. január 13-án szabadlábra helyezték, a túrócszentmártoni főszozolgabírói hivatal kiutasította az országból.

Juraj Šťastný és *Štefan Darul'a* a Munkástanács azon tagjai közé tartoztak, akik nem hagyták el az országot. Azonban a csehszlovák hivatalok szemében a munkásfunkcionáriusok nagy része hitelét veszítette a Magyar Tanácsköztársasággal való együttműködésük miatt.

A Ruttkában működő két szlovák szociáldemokrata szervezet egyike *Juraj Šťastný* volt az elnöke. A ruttkai krónika közvetett módon szlováknak nevezi. Centralizmusa abban rejlett, hogy igyekezett segíteni a Magyarországra menekült társain.

Štefan Darul'a-t elmagyarosodott szlováknak, magyar pártinak minősítették a magyar hadsereggel szemben iránt tanúsított lojális viselkedése miatt.

Móric Bürger a helyi szociáldemokrata szakszervezet elnöke (1902–1919) leánya nyilatkozata szerint magyar nemzetiségű volt.

Jozef Pajger-t, akit 1918-ban a Munkástanács elnökévé neveztek ki és a központi Szlovák Nemzeti Tanács tagjává vált, Jozef Balla szlováknak titulálta.

A helyőrségi parancsnokság bizalmi embere, *Jozef Balla*, a szlovákok és a csehszlovák állam érdekében cselekvő szlováknak nevezte magát. Besúgó tevékenysége és a csehszlovák hivatalokkal való együttműködése miatt az egyik leggyűlöltebb emberré vált a ruttkai munkások körében.

Valószínűleg a bemutatott személyek mindegyike használta beszélte a magyar nyelvet és nemzetiségileg vegyes közegben mozgott, ezért lehetséges, hogy a különböző történelmi források eltérő nemzeti identitást tulajdoníthatnak nekik.

A csehszlovák hadsereg második bevonulása után (1918. dec. 7.) indult meg Ruttkából az első tömeges elvándorlás, és ekkor nyilvánult meg az első tömeges pozitív visszhangja a csehszlovák állam létrejöttének.

A túrócszentmártoni Szlovák Nemzeti Tanács a ruttkai származású evangélikus lelkészt, Andrej Mihalt bízta meg a ruttkai helyi Szlovák Nemzeti Tanács megalapításával. 1919. december 15-ére szlovák népgyűlést szerveztek Ruttkára, amelyre kizárólag a szlovákokat várták el. A népgyűlésre más településekről is érkeztek résztvevők. Magán a demonstráción egyetlen ruttkai polgár sem vett részt. A rendezvény szónokai támogatásukról biztosították a csehszlovák államot, és a ruttkai polgárokhoz nem kevés kéretlen, kritikus és egyáltalán nem hízelgő beszédet címeztek.

A második vizsgált településen, Túrócszentmártonban, a központi (össz-szlovák jellegű) Szlovák Nemzeti Tanács 1918. október 30-án jött létre az egész szlovák nemzet közös érdekeinek védelmében és képviselőként. Helyi változata a Szlovák Nemzeti Gárdával egyetemben november 3-án alakult meg. A Gárdát gárdát megalakulása pillanatától támogatták a helyi magyar hivatalok és a módosabb polgárok is.

Összehasonlítva a ruttkai Munkástanácsot a központi Szlovák Nemzeti Tanáccsal, megállapítható, hogy a Munkástanács olyan helyi intézmény, amely önmagáért áll ki, ezzel szemben a Szlovák Nemzeti Tanács olyan központi intézmény, amely a szlovák nemzetet képviseli.

Túrócszentmártonban a magyar identitású lakosság önállóan szerveződött. Az 1818. november 4-én megalakult helyi Magyar Nemzeti Tanács élén gróf Révay László és Záhurecky Miklós alispán állt. A szervezet nyilatkozatában egyértelműen hangsúlyozta a történelmi Magyarország egységét, határainak megváltoztathatatlanágát, melynek keretén belül a szlovákoknak autonómiát biztosítanak. Bár a Szlovák Nemzeti Tanács hivatalosan nem ismerte el a magyar identitású lakosság egyéni képviselőinek létezését a szlovákok által lakott területeken, a valóságban mégis intenzív együttműködés kezdődött a helyi (még mindig magyar) hivatalokkal.

A harmadik vizsgált településen, Szucsányban, elsőként a Polgári Gárda jött létre, majd ezt követően alakult meg a Szlovák Nemzeti Tanács. A magyarosítási tevékenységgel vádolt Bartolomej Jelinek jegyző a deklaráció kinyilvánítása után az aljegyzővel együtt menekülni kényszerült. Az 1918. november 5-ről 6-ra virradó éjszaka a szabadság forradalmi hevéből feltűzelve egyes szucsányi lakosok számos zsidó üzletet fosztottak ki. Maga a Szlovák Nemzeti Tanács szucsányi szervezete 1918. november 17-én az istentiszteletet követő gyűlésen állt össze: elnöke a helyi katolikus pap, Ján Uhrín lett, tagsága tíz katolikus és tíz evangélikus földművesből és 10-12 munkásból álltak össze.

A szerző három forradalmi önkormányzati típust (Szlovák Nemzeti Tanács, Magyar Nemzeti Tanács, Munkástanács) és azok fegyveres szervezeteit vizsgálta, elemezve azok deklarációit és bemutatva e szervezetek képviselőit.

Császári Éva

Generációs lázadás a szocialisták között a táborban 1900 és 1920 között

Fasora, Lukaš: Generační revolta v socialistickém táboře v letech 1900–1920. = Český časopis historický. 110. r. 2012. 2. no. 288–317. p.

A szerző a 20. századi társadalmi és kulturális konfliktusok legjelentősebb mozgatórugójának a generációs konfliktusokat tekinti.

Az ún. generációs módszer őshazája Németország. A kutatási módszer alapjául négyféle forrástípus szolgált: a szocialista, ill. más politikai táborok sajtótermékei, az országos hatókörű politikai hivataloknak az ifjú radikálisokról összegyűjtött feljegyzései, a szocialista pártok archív forrásai és az egykori ifjúsági mozgalmak kiemelkedő egyéniségeinek visszaemlékezései, biográfiai hagyatékaik.

A kutatási módszer Karl Mannheim *Das Problem der Generationen* (1927) című alapművére támaszkodik, amely szerint a 20. századi európai társadalomban a generációváltásokat az ifjú generáció specifikus világlátása, a közéleti események egyedi interpretálása, álláspontjuk, értékrendjük elfogadtatásának igénye okozta.

A szocialista ifjúságnak a klerikalizmushoz és a militarizmushoz való viszonyában az 1900–1920-as években a közéletben szerepet vállaló generációkkal összefüggő társadalmi és kulturális változások okai kerülnek nyilvánosságra.

A hadseregnek és az egyháznak a közéletre gyakorolt hatása a Habsburg Birodalomban a demokrácia egyéni felfogását jelképezi. A két intézménynek a politikai szférán és a különleges törvényi előírásokon kívül való helyezése a hatalmi kompromisszum kulcspontját képezte, amelyet maga Ferenc József császár a birodalom legfejlettebb nemzeteinek polgári elitjeivel kötött meg.

A 19. század 90-es éveiben jelennek meg először a demokrácia fent említett felfogásával kapcsolatos elégedetlenség jelei az ifjú értelmiség körében.

Az osztrák állam saját igényei szerint kívánta szocializálni az ifjúságot, amelyet a hazafias kötelességek mítoszára alapozott. Az osztrák állami neveléssel szemben hamarosan megjelent a konkurencia. A szociáldemokrata ifjúsági szervezetek 1900 után kezdtek tömegesen megjelenni a közéletben. Agresszív agitációjukra válaszul elkezdtek szerveződni a katolikus, a nemzeti szocialista és az agrárfjúsági szervezetek. Azonban a szocialista ifjúsági szervezetek nem értek el egyforma hatást Csehország különböző területein.

Az első világháború kitöréséig a szociáldemokrata és a nemzeti szocialista irányultságú ifjúsági szervezetek játszották a kezdeményező szerepet az ifjúság irányításában: a birodalmi iskolarendszerrel, a hadsereggel és a római katolikus egyházzal szemben megfogalmazott éles kritikájuk konkrét és gyakran drasztikus élményekből táplálkozott. Az ifjúság a közélet igazságossága mellett szállt síkra, harcolva a klerikalizmussal és a militarizmussal, amelyeket a társadalmi és a kulturális elnyomás eszközeinek tartott.

Az ifjú és az „öreg” szocialisták közötti különbség a szocializmus nagyszabású eszméinek felfogásában jelentkező opportunizmusban és konzervativizmusban rejlett.

Az állami oktatási rendszer az állam és különösen a római katolikus egyház befolyása alatt állt. Amíg a szocialista ifjúsági szervezetek nyíltan nem buzdították az ifjúságot a vallásgyakorlás mellőzésére, a birodalmi szervek nem léptek fel ellenük.

Az ifjú szocialisták az egyház elleni harcban két leküzdhetetlen akadályba ütköztek: az egyik gátat az képezte, hogy még a legelkötelezettebb szocialisták is papíron katolikusok maradtak, és legfőképpen a szocialista gondolkodású munkások feleségei az „egyházi erkölcs” hívei maradtak. A másik akadály abban nyilvánult meg, hogy az antiklerikális propaganda nem talált azonos fogadtatásra a városban és a vidéken. Legkevésbé a morvai vidéket érintette meg ez a fajta propaganda.

A fő konfliktus továbbra is az oktatás ügye maradt. Az ifjúsági szervezetek igyekeztek nyomást gyakorolni a tanítók jogi helyzetének javítása érdekében, továbbá követelték a haladó nézetek terjesztését, az evolúciós elmélet oktatását, elutasították a vallási nevelés kiemelt státuszát.

A militarizmus elleni harcban mind a nemzeti szocialisták, mind pedig a szociáldemokraták esetében rendkívül markánsan mutatkozott meg a generációs különbség. A birodalom katonai politikája ellen irányuló radikális támadás egyenesen az uralkodó ellen irányult.

A szocialista ifjúság a katonai szolgálati idő lecsökkentését (háromról két évre) és új katonai büntetőtörvény bevezetését követelte. Az idősebb szociáldemokrata vezetők hamar belátták, hogy a militarizmussal szemben

nem hatásosak a demokratikus eszközök, ezért mértékletességre intettek. Az antimilitarista kampány 1905 és 1909 között éleződött ki. A harc áttért az oktatás és a vallási élet területére, ahol meggyőző kampány indult a hadsereg és a katonai szolgálat fontosságáról.

Az első világháború előtti szocialista ifjúsági szervezetek addig nem látott radikalizmust vittek a közéletbe, égető társadalmi és kulturális problémákat vetettek fel. Az általánosan elfogadott nézetek spektruma kitágult.

Az oroszországi bolsevik forradalom politikai kontextusba helyezte a cseh szocialista ifjúsági lázadást, amely végül a generációs mag ideológiai homogenitásának megszűnésével és a generációs zendüléssel zárult le.

Az ifjúsági lázadásnak öt fázisa különböztethető meg: az első szakasz 1905-ig tartott és az ifjúsági szervezetek megalakulását ölelte fel. A második fázisban (1905–1914) a lázadás jelentős társadalmi méretet öltött, a harmadik szakaszban (1914–1917) e szervezetek szociális mozgalomként működtek. 1917 és 1918 között a generációs mag jelentősen kitágult. A háború befejeztével pedig a lázadás visszatért a negyedik fázisba.

A generációs lázadás fő politikai örökösének szerepébe a Csehszlovák Kommunista Párt került, de valójában az egész cseh társadalom e zendülés örökösének tekinthető, melynek következtében sikerült elszakadnia a konzervatív katolikus birodalmi hagyományoktól.

Császári Éva

A két világháború közötti Jugoszlávia nemzetépítési törekvései és kivándorlási politikája

Brunnbauer, Ulf: Emigration Policies and Nation-building in Interwar Yugoslavia = European History Quarterly, 2012, 42. Vol. 2012, 4. No. 602-627.p.

A cikk Jugoszlávia kivándorlási politikája és nemzetépítési törekvései közötti kapcsolatot vizsgálja, az 1918 – 1941 között eltelt időszakban. Az írás abból az alapvető premisszából indul ki, hogy a Jugoszláv jugoszláv politika korabeli vezetői a kivándorlást a jugoszláv nemzetépítés érdekében, és annak eszközeként használták fel. Céljuk volt egyfelől a kivándorolt szlávok diaszpóráinak létre segítése, valamint a nem szláv etnikumú lakosság Jugoszlávia területéről való kivándorlásának elősegítése, amelyvel egy a korábbinál homogénebb nemzeti összetétel létrejöttét remélték előmozdítani.

Bevezetés

1929. március 4-én a Szerb–Horvát–Szlovén Királyság Argentínába delegált nagykövete a magyar, illetve német etnikumú kivándoroltak visszahonosításával kapcsolatban kérdést intézett a Királyság királyság Külügyminisztériumához. A hivatalos válasz szemernyi kétséget sem hagyott afelől, hogy a magyar, vagy német etnikumú kivándoroltak visszatérését minden eszközzel meg kell akadályozni, visszahonosításukat meg kell tagadni. Ez a válasz már önmagában is bizonyíték arra, hogy a kivándorlási politika milyen szoros összefüggésben állt Jugoszlávia nemzetépítési törekvéseivel. A Királyság királyság vezetői tehát a „Jugoszlávjugoszláv” nemzeti identitás megteremtését a lehetőségek határáig a magyar és német nemzetiségek nélkül képzelték el.

Államok, nemzetek, és kivándorlás

A kivándorlás szabályozására tett jugoszláv törekvések, amelyekkel egyértelműen a nemzet „megerősítését” tűzték ki célul, erőteljes nacionalista sajátosságokat viseltek magukon. A nacionalisták szemében a nemzet-állam fogalma összekapcsolódik az etnikai homogenitás, és a határokkal körülvett területiség fogalmával, vagyis számukra a bevándorlás a nemzeti egység „tisztaságát” veszélyezteti, a kivándorlás pedig a nemzet erejének fogyatkozásával jár együtt. Ugyanakkor, paradox módon arra is kísérletet tesznek, hogy a kivándoroltakat is valamiféle virtuális nemzeti kontroll alatt tartsák, vagyis, hogy a nemzetállam szuverenitását rájuk is kiterjesszék. Ebben a törekvésben természetesen a nemzetközi befolyás erősítése sem elhanyagolható elem.

Az „első” nemzetállamként létező Jugoszlávia

A két világháború között fennálló fennállt Királyság királyság egyértelmű törekvése volt, hogy az elképzelt Délszláv délszláv nemzet tagjainak kivándorlását megakadályozza, míg a területén élő más nemzetiségű polgárokét minden eszközzel elősegítse. A 30-as években soha nem látott nyomást alá helyeztek helyezték az ország déli részein élő albánokrata és törökökretörököket, valamint az ország északi területein élő magyarokra és németekre, annak érdekében, hogy ezek az etnikumok elhagyják a Királyság királyság területét. E nyomás mellett megszülettek a belső migrációt előmozdítandó elképzelések is, amelyek az imént említett területek

elszólavosítását tűzték ki. Az 1918. december 1-jével megszülető Szerb–Horvát–Szlovén Királyságnak nemzetépítő törekvései során ugyanakkor hatalmas kihívásokkal kellett szembenéznie. Ugyanis, az a terület, amelyet az új államalakulat lefedett, egymástól teljesen eltérő kultúrájú, vallású, nyelvű és történelmi régiókat olvasztott magába. Az új alkotmány 1921-es elfogadásáig még az is kétséges volt, hogy az új állam centralizált, avagy föderatív alapokon nyugodjék. Végül a központosítás mellett érvelő belgrádi pártok szereztek enyhe többséget, a föderációt támogató horvátországi parasztpárttal szemben. A szerbeket, horvátokat, és szlovéneket egy nemzet három törzsnéke felfogó jugoszlávizmus 1929-ben kapott újabb lendületet, amikor I. Sándor Kkirály felfüggesztette az alkotmányt. Sándor új, a történelmiéktől teljesen eltérő adminisztratív kerületekre osztotta az országot, és a nevét is Jugoszláv Királyságra változtatta. Mindkét lépés egyértelműen egy közös Jugoszláv jugoszláv nemzeti identitás irányába mutatott. A király politikája 1934-es meggyilkolását követően egészen 1939-ig folytatódott. Addigra viszont nyilvánvalóvá vált, hogy a jugoszláv ideológia képtelen a nemzetiségi ideológiákat kiszorítani. Ennek eredményeképpen '39-ben Horvátország bántási státuszt kapott, melyet önálló kormányzó irányíthatott. Ugyanakkor az új rendszer még ki sem épülhetett igazán, mivel 1941. április 6-án Németország lerohanta Jugoszláviát.

A kivándorlás intézményesített szabályozása

Több oka is volt annak, hogy a jugoszláv politikai elit figyelme a kivándorlás felé fordult, de az bizonyos, hogy ezek közül az egyik legfontosabbként említhető, hogy 1925-re az ország népességének mintegy hat százaléka, cirka 743.000 fő élt a tengerentúlon. A migrációs politika iránti figyelem másik oka az I. Világháborút világháborút követően nagy számban beérkező visszahonosítási kérelem volt. A migrációs politika szabályozását végző első intézmény Zágrábban jött létre, majd a döntéshozatal Belgrádba került, de a munka érdemi része Zágrábban maradt.

A „tizedik” bántás: A a Jugoszláv jugoszláv diaszpóra megteremtése

A jugoszláv kivándorlási politika két fő célja volt, hogy egyrészt megvédje a kivándoroltakat, másrészt, hogy e politikát aktívan használja fel a jugoszláv nemzet megteremtésének érdekében. A kivándorlás szempontjából természetesen nem volt mellékes, hogy ki számít „nemzeti” elemnek. Az állam célként tűzte ki, hogy a szláv eredetű kivándoroltakból „jugoszláv”

diaszpórát hozzon létre, el kívánta érni, hogy a délszlávok külföldön is jugoszlávnak tekintsék magukat, és kötődjenek a Királysághoz. Az állam vezetői megpróbálták rábírní a kivándoroltakat, hogy új hazájukban se adják fel nemzeti identitásukat, ne asszimilálódjanak, és ott is képviseljék a Királyság királyság érdekeit. De kik is voltak a megszólított emigránsok? Jobbára olyanok, akik még az Osztrák – Magyar Monarchiából települtek ki, még jóval a Jugoszláv Királyság létrejötte előtt, és ezért semmiféle jugoszláv nemzetépítő hatás sem nem érte őket. Legtöbbjük természetes módon szlovénnak, horvátnak, vagy szerbnek vallotta magát. Ebből következik, hogy a jugoszláv állam azt az ambíciózust ambiciózus célt kellett maga elé tűzze, hogy ezekből az emberekből jugoszláv diaszpórát kreál a világban. Ez természetesen a gyakorlatban lehetetlen feladatnak bizonyult, és kimondható, hogy a jugoszláv diaszpóra kizárólag a Királyság királyság vezető politikusainak fantáziájában létezett.

A nemzet „testének” egységesítése

Az állam törekvése, hogy diaszpórát hozzon létre külföldön, nyilvános célként fogalmazódott meg. Ám létezett egy titkos törekvés is, amely viszont a „nemzetidegen” elemek kivándorlását volt hivatott elősegíteni. Nem véletlen, hogy az úgynevezett nemzetiségi területeken (németek, magyarok, albánok, és törökök lakta részekén) sokkal többen kaphattak olyan útlevelet amely a kivándorlást lehetővé tette számukra, mint az ország szerbek, horvátok, vagy szlovének lakta részein. Másképpen fogalmazva, az állam mindent megtett annak érdekében, hogy a szlávokat otthon tartsa, míg a nem-szlávokat kiebrudalja az állam területéről. Ez a törekvés persze nem egyenlő mértékű nyomásgyakorlást jelentett az egyes nemzeti kisebbségek esetében. A legkevésbé érintette a németeket, akiket jó munkaerőnek, és könnyen kormányozhatónak tartott a vezetés. A magyarok, akik nagyrészt a magyar határ közelében éltek, már nagyobb veszélyt jelentettek, és ebből kifolyólag többször követtek el jogtalanságot ellenük. A leginkább kizorítandó elemnek a muzulmán törökök, és albánok számítottak, a hivatalos kivándorlási politika őket próbálta meg a leginkább legerélyesebben távozásra bírni. E politika gyakorlati megvalósítása ugyanakkor bonyolultabbnak bizonyult, mint azt előre gondolni lehetett. A kivándorló nemzetiségűek nemzetiségiek közül ugyanis sokan jugoszlávellenes tevékenységet folytattak az országon kívülről is. A kormánynak szinte esetről esetre mérlegelnie kellett, hogy a kivándorolni szándékozó országon belül, vagy országon kívül jelent-e kisebb veszélyt.

Eredmények

A jugoszláv emigrációs politikai törekvések hatást gyakoroltak a kivándorlásra, de nem olyan mértékig, ahogyan azt az állam vezetői kívánták. A jugoszláv diaszpóra megteremtésére tett kísérletek lényegében kudarcba fulladtak, a nemzetiségek kizorítása érdekében tett lépések pedig felemás eredményt hoztak. Számarányukhoz képest a magyarok és németek csak mintegy négy százaléka hagyta el a Királyság királyság területét. Az egymást követő kormányok minden erőfeszítése ellenére a kivándorlók túlnyomó hányada délszláv „nemzetiségű” volt, és a nemzetiségiek közül sem mindenki saját anyaországába távozott, ahogyan azt a hatóságok feltételezték. A nemzet homogenitásának elősegítésére tett lépések közül egyedül Koszovó szerb népességarányának növelése volt sikeresnek mondható.

Juhász Gergely Ákos

SZÁMUNK SZERZŐI

SZARKA LÁSZLÓ történész,
MTA Történettudományi Intézet

PÁSZKÁN ZSOLT külpolitikai elemző,
az Eurocom Romániai Sajtófigyelő Kft. vezetője

ILLYÉS GERGELY politológus,
Nemzetpolitikai Kutatóintézet

DARCSI KAROLINA politológus,
II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola, Beregszász

KOVÁCS KÁLMÁN ÁRPÁD történész,
Pannon Egyetem

KMET', MIROSLAV oktató,
Bél Mátyás Tudományegyetem, Besztercebánya

GOMBOS JÁNOS tudományos munkatárs,
Magyarországi Szlovákok Kutatóintézete

EGEDY GERGELY történész, angolszász társadalomkutató,
Budapesti Corvinus Egyetem